

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОРЛОВА ЛЮДМИЛА ЛЕОНІДІВНА

Прим. №1

УДК 378.04:34]:316.772.4(043.5)

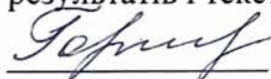
ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ
ПІДГОТОВКИ

015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)

01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 Людмила ГОРЛОВА

Науковий керівник: **Гриньова Марина Вікторівна**, доктор педагогічних наук,
професор, член-кореспондент НАПН України

Полтава – 2023

АНОТАЦІЯ

Горлова Л. Л. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки –

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. 015 Професійна освіта – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава, 2023.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки.

Актуальність теми. Підготовка висококваліфікованого фахівця-юриста в нинішній ситуації вимагає підвищення рівня його професійної компетентності, однією із складових якої є комунікативна компетентність, невіддільна від професійних навичок. Оскільки метою вищої освіти в Україні у контексті вимог Болонського процесу стає «підготовка фахівців, здатних забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство у навчанні, вихованні та науково-методичній роботі» (Вища освіта України і Болонський процес, то увага все більшою мірою зосереджується на універсальності підготовки випускника, його здатності ефективно увійти до ринку праці.

Комунікативна компетентність майбутніх юристів, що визначається як складна інтегративна якість особистості, яка характеризує рівень володіння знаннями та вміннями у сфері спілкування, достатній для вирішення професійних завдань, є необхідним чинником досягнення спеціалістами конкурентноздатності на ринку праці у швидко змінюваних умовах сучасності.

Недостатньо визначеними залишаються структурні компоненти комунікативної компетентності юристів та її показники і критерії сформованості в майбутніх юристів, що зумовило актуальність даного дослідження. Визначення показників сформованості комунікативної компетентності та критеріїв вираженості цих показників у майбутніх юристів дадуть нам можливість аргументовано

застосовувати адекватні педагогічні засоби для покращення рівня комунікативності здобувачів освіти правознавчих спеціальностей.

Аналіз опублікованих психолого-педагогічних праць та інших наукових джерел свідчить, що проблеми підготовки майбутніх юристів висвітлені недостатньо. Зокрема, поза увагою дослідників залишаються можливості використання потенціалу навчальних і квазіпрофесійних форм діяльності з застосуванням інноваційних технологій, перенесення акцентів на самостійну пізнавальну діяльність. Комунікативну компетентність майбутніх юристів, нами охарактеризовано, як здатність здійснювати ними ефективне професійне спілкування – продуктивне співробітництво з іншими учасниками правовідносин, створення морально-психологічної атмосфери досягнення найбільш сприятливого результату в стосунках з колегами і клієнтами, забезпечення впливу на партнерів зі спілкування. Отже, розробляючи структурну модель комунікативності юристів, ми не можемо обминути увагою різні підходи і позиції щодо структури самого спілкування.

Об'єктом дослідження виступає процес набуття професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів.

Предметом дослідження є модель формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці психолого-педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх юристів у процесі навчання у закладі вищої освіти.

Завдання дослідження: здійснити теоретико-методологічний аналіз поняття професійної компетентності, визначити його співвідношення з іншими семантично однорідними поняттями; теоретично обґрунтувати структуру професійної компетентності майбутніх юристів, визначити критерії та показники рівнів її сформованості; враховуючи специфіку юридичної діяльності, розробити модель формування професійної компетентності майбутніх юристів у вищих закладах освіти; експериментально перевірити ефективність запропонованої моделі шляхом

упровадження сконструйованої на її основі програми формування професійної компетентності майбутніх юристів; на основі результатів емпіричного дослідження визначити систему психолого-педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх юристів.

Наукова новизна уперше: розроблено теоретичну модель формування професійної компетентності майбутніх юристів у ЗВО, структурними компонентами якої визначено: предметно-змістовий, мотиваційно-ціннісний, етико-деонтологічний, рефлексивно-оцінний, комунікативно-регулятивний; визначено, обґрунтовано та експериментально перевірено психолого-педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх юристів; представлено критерії, рівні її формування у процесі навчання у ЗВО; запропоновано та перевірено програму формування професійної компетентності майбутніх юристів; удосконалено: уявлення про зміст, структуру, критерії професійної компетентності майбутніх юристів, особливості її розвитку у ЗВО; подальшого розвитку набули: положення щодо організації оптимальних психолого-педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх юристів.

Методологічно-цільовий блок. Визначено, що становлення майбутньої професійної компетентності юриста є багаторівневим системним явищем зі складною динамічною структурою, яке здійснюється на основі контекстного навчання та включає мотиваційне формування, когнітивний, дійовий і ціннісний компоненти. Динаміка формування основних компонентів структури професійної компетентності юриста в майбутньому виступає критерієм її розвитку та діагностує рівні її підготовки. Необхідність виявлення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх юристів зумовила необхідність розробки критеріальної основи дослідження. Важливо зазначити, що критерій відображає характер вимірюваного явища та динаміку змін властивості, яку він виражає.

Мотиваційно-ціннісний та етико-деонтологічний критерій характеризується системою спонукань (матеріальних і духовних потреб, потягів, бажань, спонукань соціального і суто соціального порядку); ціннісні орієнтації (кваліфікація, кар'єра,

соціальний статус, інтерес, соціальний престиж) і установка (спрямованість) фахівця на майбутнє (підготовка до професійного розвитку, ідентифікація з професійним співтовариством, орієнтація на вироблення індивідуального стилю діяльності професіонала, досягнення успіху в професії тощо).

Комунікативно-регуляторний критерій майбутньої професійної компетентності юриста розкриває її змістовий зміст і пов'язаний з інтелектуальним потенціалом особистості, її пізнавальною діяльністю. Змістовий компонент формується в процесі набуття особистістю пізнавального досвіду, виступаючи основою для розвитку професійної компетентності та своєрідною ланкою, що з'єднує компоненти мотивації та діяльності, оскільки наявність знань і вмінь, необхідних для формування різних видів юридичної діяльності, сприяє відчуттю адекватної інформації та дозволяє, відповідно до рішення, встановити ціль професійного завдання.

Предметно-змістовний критерій майбутньої професійної культури юриста має безпосереднє практичне значення, оскільки визначає рівень володіння комплексом професійних знань і шляхи їх оволодіння, самостійного набуття, передачі та інтеграції. Нами визначено такі показники змістового критерію: володіння основними загально-теоретичними поняттями юридичної діяльності; інформація від майбутніх юристів з різних галузей права. Практичний критерій професійної культури визначається конкретними видами професійної діяльності юриста та необхідністю вирішення стандартних і нестандартних професійних завдань. Діяльнісний підхід, покладений в основу освітнього стандарту вищої професійної освіти за напрямом підготовки, визначає встановлення комплексу професійних дій (умінь), здатності приймати рішення в професійних ситуаціях стандартних і нестандартних (проблемних).

Виходячи з важливості формування комплексу професійних (дійових) навичок, ми виділили такі показники практичних критеріїв: здатність виявляти, запобігати, розкривати та розслідувати злочини під час майбутньої діяльності фахівців; здатність приймати юридично правильні рішення та дії.

На основі відомих критеріїв і показників охарактеризовано три рівні сформованості професійної компетентності майбутнього юриста: базовий, середній і високий.

Для виявлення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх юристів було використано низку діагностичних методик, які визначали відповідно до уявлень про сутність, структуру та характеристики змісту їх професійної культури, а також цілі та завдання дослідження.

Змістово-процесуальний блок полягав у аналізі наукової психолого-педагогічної літератури, порівнянні, класифікації, узагальненні, систематизації вихідних даних для з'ясування змісту, структури та семантичного поля поняття професійної компетентності; теоретичному моделюванні з метою концептуалізації ключових положень дослідження, включені спостереження, бесіди з майбутніми юристами, моделювання контекстних завдань, методики «Мотиви вибору професії» (Р. В. Овчарова), методики «Діагностика особистості на мотивацію до успіху» (Т. Елерс), методики «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір, модифікація А. Реана), методики «Морфологічний тест життєвих цінностей» (В. Ф. Сопів, Л. В. Карпушина), методики «Визначення спрямованості особистості» (Н. Шевандріна) – для діагностики мотиваційно- ціннісного та етико-деонтологічного компонентів професійної компетентності; методики самооцінки (Н. П. Фетіскіна) – для визначення рівня сформованості рефлексивно-оцінного компоненту професійної компетентності; методики виявлення комунікативних та організаторських здібностей КОЗ-2 (В. В. Синявський, Б. А. Федоришин), тест на визначення рівня комунікабельності В. Ряховський – для визначення рівня сформованості комунікативно-регулятивного компонента професійної компетентності; тестування, опитувальник для виявлення рівня освітньої спрямованості В. Успенська – А. Чернявська, аналіз навчальної успішності – для визначення рівня предметно-змістової складової професійної компетентності.

Діагностико-результативний блок полягав у наступних кроках: дослідницький етап, на якому проаналізовано психологічну, педагогічну, правову та методичну літературу з досліджуваних питань; визначено напрями наукових досліджень; уточнено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу, методологічні та теоретичні основи методик; уточнено понятійний апарат дослідження; систематизовано викладений емпіричний матеріал. Констатуючий етап, під час якого визначаються критерії та показники оцінки сформованості професійної компетентності майбутнього юриста; охарактеризовано рівні підготовки професійної компетентності майбутніх юристів; обрані методи діагностичного обстеження; розроблено методику проведення констатуючого експерименту; проведено підтверджуючий експеримент; отримані емпіричні дані узагальнено та систематизовано. Формувальний етап, спрямований на апробацію моделі формування професійної компетентності майбутніх юристів на основі контекстного навчання та освітніх умов, що забезпечують реалізацію цього процесу. Контрольний етап, який передбачає проведення контрольованого експерименту, порівняльний аналіз кількісних та якісних результатів дослідження; статистична обробка експериментальних даних в дослідній та контрольній групах; систематизація та узагальнення отриманих результатів, викладення їх у формі дисертаційного дослідження.

Практичне значення полягає у розробці програми формування професійної компетентності в процесі підготовки майбутніх юристів у ЗВО. Теоретичні положення та емпіричні дані щодо особливостей професійної компетентності юристів та умови її формування у ЗВО можуть бути використані у процесі викладання навчальних дисциплін «Юридична деонтологія», «Юридична психологія», «Вікова психологія», «Загальна психологія», «Психологія особистості» тощо.

Ключові слова: професійно-комунікативна компетентність, модель підготовки, критерії сформованості, рівні професійно-комунікативної компетентності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ПРАЦЬ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Л. Горлова. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки. *Витоки педагогічної майстерності*. 2021. Випуск 28. С. 32-36.
2. Л. Горлова. Ключові позиції і підходи до формування іншомовних компетентностей здобувачів юридичної освіти. *Витоки педагогічної майстерності*. 2020. Випуск 25. С. 63-67.
3. Л. Горлова. Інноваційні методи вдосконалення комунікативної компетентності майбутніх юристів в процесі фахової підготовки. *Педагогічні науки*. 2023. № 81. С. 93-95.

Апробація основних результатів дослідження на конференціях, симпозіумах, семінарах тощо

1. Lyudmyla Gorlova for participation in the VI International Scientific and Practical Conference *Scientific Paradigm in the of Technologies and Society Development held on November 26-28, 2023* in Geneva, Swiczerland.
2. Lyudmyla Gorlova for participation in the XII International Scientific and Practical Conference *Challenges in Science of Nowadays held on Decembrer, 6-8, 2023* in Washington, USA.
3. Lyudmyla Gorlova for participation in the XV International Scientific and Practical Conference *Science and Practice, Implemation to Modern Society held on November, 6-8, 2023* in Manchester, United Kington.
4. Lyudmyla Gorlova for participation in the II International Scientific and Practical Conference *Modern Knowledge: Research and Discoveries held on Desember, 19-20, 2023* in Vancouver, Canada.

ABSTRACT

Gorlova L. L. Formation of professional and communicative competence of future lawyers in the process of professional training – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree. 015 Vocational education - Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko, Poltava, 2023.

The dissertation is a theoretical and experimental study of the problem of the formation of professional and communicative competence of future lawyers in the process of professional training.

Actuality of theme. The training of a highly qualified legal specialist in the current situation requires an increase in the level of his professional competence, one of the components of which is communicative competence, which is inseparable from professional skills. Since the goal of higher education in Ukraine in the context of the requirements of the Bologna Process is "the training of specialists capable of ensuring the transition from an industrial to an information-technological society through innovation in education, training and scientific and methodological work" (Higher Education of Ukraine and the Bologna Process, attention is increasingly degree focuses on the universality of the graduate's training, his ability to effectively enter the labor market.

Communicative competence of future lawyers, which is defined as a complex integrative personality quality that characterizes the level of knowledge and skills in the field of communication, sufficient to solve professional tasks, is a necessary factor for specialists to achieve competitiveness on the labor market in the rapidly changing conditions of today.

The structural components of the communicative competence of lawyers and its indicators and criteria of formation in future lawyers remain insufficiently defined, which determined the relevance of this study. Determining the indicators of the formation of communicative competence and the criteria for the expression of these indicators in future lawyers will give us the opportunity to reasonably apply adequate pedagogical tools to improve the level of communication of students of legal specialties.

Analysis of published psychological and pedagogical works and other scientific sources shows that the problems of training future lawyers are insufficiently covered. In particular, the possibilities of using the potential of educational and quasi-professional forms of activity with the use of innovative technologies, shifting the emphasis to independent cognitive activity remain outside the attention of researchers. We characterized the communicative competence of future lawyers as their ability to carry out effective professional communication - productive cooperation with other participants in legal relations, creating a moral and psychological atmosphere for achieving the most favorable result in relations with colleagues and clients, ensuring influence on communication partners. Therefore, when developing a structural model of lawyer communication, we cannot ignore different approaches and positions regarding the structure of communication itself.

The object of the research is the process of acquiring professional and communicative competence of future lawyers.

The subject of the study is the model of formation of professional and communicative competence of future lawyers.

The purpose of the study is the theoretical substantiation and experimental verification of the psychological and pedagogical conditions for the formation of professional competence of future lawyers in the process of studying at a higher education institution.

The task of the research: to carry out a theoretical and methodological analysis of the concept of professional competence, to determine its relationship with other semantically homogeneous concepts; to theoretically substantiate the structure of the professional competence of future lawyers, to determine the criteria and indicators of the levels of its formation; taking into account the specifics of legal activity, develop a model for the formation of professional competence of future lawyers in higher education institutions; experimentally verify the effectiveness of the proposed model by implementing a program for the formation of professional competence of future lawyers constructed on its basis; on the basis of the results of empirical research to determine the system of psychological and pedagogical conditions for the formation of professional competence of future lawyers.

A scientific novelty for the first time: a theoretical model of the formation of professional competence of future lawyers in higher education was developed, the structural components of which are defined as: subject-content, motivational-value, ethical-deontological, reflective-evaluative, communicative-regulatory; the psychological and pedagogical conditions for the formation of the professional competence of future lawyers were defined, substantiated and experimentally verified; the criteria and levels of its formation in the process of studying at higher education institutions are presented; a program for the formation of professional competence of future lawyers was proposed and tested;

improved: understanding of the content, structure, criteria of professional competence of future lawyers, features of its development in higher education institutions; further developed: regulations on the organization of optimal psychological and pedagogical conditions for the formation of professional competence of future lawyers.

Methodologically targeted and block It was determined that the formation of the future professional competence of a lawyer is a multi-level systemic phenomenon with a complex dynamic structure, which is carried out on the basis of contextual learning and includes motivational formation, cognitive, action and value components. The dynamics of the formation of the main components of the professional competence structure of a lawyer in the future serves as a criterion for its development and diagnoses the level of its preparation. The need to identify the level of formation of the professional competence of future lawyers necessitated the development of a criterion basis for research. It is important to note that the criterion reflects the nature of the measured phenomenon and the dynamics of changes in the property it expresses.

The motivational-value and ethical-deontological criterion is characterized by a system of incentives (material and spiritual needs, urges, desires, incentives of the social and purely social order); value orientations (qualification, career, social status, interest, social prestige) and attitude (orientation) of the specialist for the future (preparation for professional development, identification with the professional community, orientation to the development of an individual style of professional activity, achieving success in the profession, etc.) .

The communicative-regulatory criterion of the future professional competence of a lawyer reveals its content and is related to the intellectual potential of an individual, his cognitive activity. The content component is formed in the process of acquiring cognitive experience by an individual, acting as a basis for the development of professional competence and a kind of link connecting the components of motivation and activity, since the presence of knowledge and skills necessary for the formation of various types of legal activity contributes to the feeling of adequate information and allows, according to the decision, establish the purpose of the professional task.

The subject-content criterion of the future professional culture of a lawyer has direct practical significance, as it determines the level of possession of a complex of professional knowledge and the ways of their mastery, independent acquisition, transfer and integration. We have determined the following indicators of the content criterion: mastery of the basic general theoretical concepts of legal activity; information from future lawyers from various fields of law. The practical criterion of professional culture is determined by specific types of professional activity of a lawyer and the need to solve standard and non-standard professional tasks. The active approach, which is the basis of the educational standard of higher professional education in the direction of training, determines the establishment of a complex of professional actions (skills), the ability to make decisions in standard and non-standard (problematic) professional situations.

Based on the importance of forming a set of professional (action) skills, we have identified the following indicators of practical criteria: the ability to detect, prevent, disclose and investigate crimes during the future activities of specialists; the ability to make legally correct decisions and actions.

Based on known criteria and indicators, three levels of formation of the professional competence of the future lawyer were characterized: basic, medium and high.

In order to identify the level of formation of the professional competence of future lawyers, a number of diagnostic methods were used, which were determined according to the ideas about the essence, structure and characteristics of the content of their professional culture, as well as the goals and objectives of the study.

The content-procedural block consisted in the analysis of scientific psychological and pedagogical literature, comparison, classification, generalization, systematization of initial data to clarify the content, structure and semantic field of the concept of professional competence; theoretical modeling in order to conceptualize the key provisions of the study, included observations, conversations with future lawyers, modeling of contextual tasks, the "Motives for choosing a profession" method (R.V. Ovcharova), the "Personality diagnosis for motivation to succeed" method (T. Ehlers), the method "Motivation of professional activity" (K. Zamfir, modification of A. Rean), the method "Morphological test of life values" (V.F. Sopiv, L.V. Karpushyna), the method "Determination of personality orientation" by N. Shevandrin) - for diagnostics of the motivational-value and ethical-deontological components of professional competence; self-assessment methods (N. P. Fetiskina) - to determine the level of formation of the reflective and assessment component of professional competence; methods of identifying communicative and organizational abilities KOZ-2 (V.V. Sinyavskiy, B.A. Fedoryshyn), a test to determine the level of sociability V. Ryakhovskiy - to determine the level of formation of the communicative and regulatory component of professional competence; testing, a questionnaire to identify the level of educational orientation V. Uspenska - A. Chernyavska, analysis of educational success - to determine the level of the subject-content component of professional competence.

The diagnostic-resultative block consisted of the following steps: research the th stage, at which the psychological, pedagogical, legal and methodical literature on the researched issues was analyzed; directions of scientific research are determined; the object, subject, goal, task, hypothesis, methodological and theoretical bases of the methods are clarified; the conceptual apparatus of the study was clarified; systematized empirical material. The ascertaining stage, during which the criteria and indicators for assessing the formation of the professional competence of the future lawyer are determined; the levels of training of professional competence of future lawyers are characterized; selected methods of diagnostic examination; the method of conducting a ascertaining experiment was developed; a confirmatory experiment was conducted; the obtained empirical data are summarized and systematized. The formative stage, aimed at approving the model of

formation of professional competence of future lawyers based on contextual learning and educational conditions that ensure the implementation of this process. The control stage, which involves conducting a controlled experiment, comparative analysis of quantitative and qualitative research results; statistical processing of experimental data in experimental and control groups; systematization and generalization of the obtained results, presenting them in the form of a dissertation research.

The practical significance lies in the development of a program for the formation of professional competence in the process of training future lawyers in higher education. Theoretical provisions and empirical data regarding the features of the professional competence of lawyers and the conditions for its formation in higher education can be used in the process of teaching the academic disciplines "Legal deontology", "Legal psychology", "Age psychology", "General psychology", "Personality psychology", etc.

Keywords: professional and communicative competence, training model, criteria of formation, levels of professional and communicative competence.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE THEME OF THE DISSERTATION:

Articles in scientific and professional publications of Ukraine:

1. L. Horlova. Formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv u protsesi fakhovoi pidhotovky. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. 2021. Vypusk 28. S. 32-36.
2. L. Horlova. Kliuchovi pozytsii i pidkhody do formuvannia inshomovnykh kompetentnostei zdobuvachiv yurydychnoi osvity. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. 2020. Vypusk 25. S. 63-67.
3. L. Horlova. Innovatsiini metody vdoskonalennia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv v protsesi fakhovoi pidhotovky. *Pedahohichni nauky*. 2023. № 81. S. 93-95.

Approbation of the main research results at conferences, symposia, seminars, etc:

1. Lyudmyla Gorlova for participation in the VI International Scientific and Practical Conference *Scientific Paradigm in the of Technologies and Society Development held on November 26-28, 2023* in Geneva, Swiczerland.
2. Lyudmyla Gorlova for participation in the XII International Scientific and Practical Conference *Challenges in Science of Nowadays held on Decembrer, 6-8, 2023* in Washington, USA.
3. Lyudmyla Gorlova for participation in the XV International Scientific and Practical Conference *Science and Practice, Implemation to Modern Society held on November, 6-8, 2023* in Manchester, United Kington.
4. Lyudmyla Gorlova for participation in the II International Scientific and Practical Conference *Modern Knowledge: Research and Discoveries held on Desember, 19-20, 2023* in Vancouver, Canada.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ABSTRACT.....	8
ВСТУП.....	
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЮРИСТІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	17
1.1. Характеристика основних понять дослідження.....	23
1.2. Компоненти професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів.....	23
1.3. Аналіз сучасного стану підготовки майбутніх юристів.....	43
Висновки до першого розділу.....	73
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ.....	88
2.1. Педагогічні умови формування готовності майбутніх юристів.....	90
2.2. Критерії, показники та рівні сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів.....	90
2.3. Модель підготовки майбутніх юристів.....	104
Висновки до другого розділу.....	119
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ.....	153
3.1. Постановка педагогічного експерименту.....	153
3.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	164
Висновки до третього розділу.....	231
ВИСНОВКИ.....	237
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	245
ДОДАТКИ.....	269

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Підготовка висококваліфікованого фахівця-юриста в нинішній ситуації вимагає підвищення рівня його професійної компетентності, однією із складових якої є комунікативна компетентність, невіддільна від професійних навичок. Оскільки метою вищої освіти в Україні у контексті вимог Болонського процесу стає «підготовка фахівців, здатних забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство у навчанні, вихованні та науково-методичній роботі» (Вища освіта України і Болонський процес, то увага все більшою мірою зосереджується на універсальності підготовки випускника, його здатності ефективно увійти до ринку праці [59; 76].

Комунікативна компетентність майбутніх юристів, що визначається як складна інтегративна якість особистості, яка характеризує рівень володіння знаннями та вміннями у сфері спілкування, достатній для вирішення професійних завдань, є необхідним чинником досягнення спеціалістами конкурентноздатності на ринку праці у швидко змінюваних умовах сучасності.

Аналіз психолого-педагогічних та юридичних джерел свідчить про те, що в сучасній науці накопичений вже чималий доробок досліджень, присвячених вивченню проблем процесу спілкування в цілому та комунікативної компетентності зокрема: проблеми сутності і структури спілкування розглядають у своїх працях Г. Андреєва, В. Давидов, А. Лобанов, Л. Петровська, А. Петровський; педагогічному спілкуванню приділяють увагу О. Бодальов, В. Кан-Калік, Я. Коломінський, О. Леонтєв; проблеми культури спілкування юристів висвітлюють О. Бандурка, В. Васил'єв, М. Ісаєнко, О. Павленко, В. Романов, Ю. Чуфаровський.

Разом із тим, ще недостатньо визначеними залишаються структурні компоненти комунікативної компетентності юристів та її показники і критерії сформованості в майбутніх юристів, що зумовило актуальність даного дослідження. Визначення показників сформованості комунікативної компетентності та критеріїв вираженості цих показників у майбутніх юристів дадуть нам можливість

аргументовано застосовувати адекватні педагогічні засоби для покращення рівня комунікативності здобувачів освіти правознавчих спеціальностей.

Аналіз опублікованих психолого-педагогічних праць та інших наукових джерел свідчить, що проблеми підготовки майбутніх юристів висвітлені недостатньо. Зокрема, поза увагою дослідників залишаються можливості використання потенціалу навчальних і квазіпрофесійних форм діяльності з застосуванням інноваційних технологій, перенесення акцентів на самостійну пізнавальну діяльність.

Комунікативну компетентність майбутніх юристів, ми характеризуємо як здатність здійснювати ними ефективне професійне спілкування – продуктивне співробітництво з іншими учасниками правовідносин, створення морально-психологічної атмосфери досягнення найбільш сприятливого результату в стосунках з колегами і клієнтами, забезпечення впливу на партнерів зі спілкування. Отже, розробляючи структурну модель комунікативності юристів, ми не можемо обминути увагою різні підходи і позиції щодо структури самого спілкування.

Із огляду на суперечності й науково-практичні потреби у їх розв'язуванні, з урахуванням стану та перспектив вивчення вищезазначеної проблеми, доцільності її розроблення, темою дисертаційного дослідження обрано: **«Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка за темою «Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки». Тема дисертації затверджена затверджена протоколом № 10 засідання вченої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка від 10 лютого 2022 року. Тема дисертації закординована у Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології витяг № 2 від 29 квітня 2022 року.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та

експериментальній перевірці психолого-педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх юристів у процесі навчання у закладі вищої освіти.

Відповідно до поставленої мети в дослідженні визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз поняття професійної компетентності, визначити його співвідношення з іншими семантично однорідними поняттями.

2. Теоретично обґрунтувати структуру професійної компетентності майбутніх юристів, визначити критерії та показники рівнів її сформованості.

3. Враховуючи специфіку юридичної діяльності, розробити модель формування професійної компетентності майбутніх юристів у вищих закладах освіти.

4. Експериментально перевірити ефективність запропонованої моделі шляхом упровадження сконструйованої на її основі програми формування професійної компетентності майбутніх юристів.

5. На основі результатів емпіричного дослідження визначити систему психолого-педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх юристів.

Об'єкт дослідження – процес набуття професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів.

Предмет дослідження – модель формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що за умови реалізації моделі формування готовності майбутніх юристів до формування професійно-комунікативної компетентності та визначених педагогічних умов (актуалізація підготовки науково-педагогічних кадрів до викладання фахових дисциплін засобами проєктних технологій; удосконалення змістового забезпечення професійної підготовки майбутніх юристів шляхом упровадження програми. Систематичне застосування інноваційних освітніх підходів, інтерактивних методів навчання та впровадження спеціалізованих курсів з розвитку комунікативних навичок у навчальний процес сприяє успішному формуванню та підвищенню рівня

професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів, що підготовлені для впевненого та успішного виконання професійних обов'язків у сучасному юридичному середовищі.

Для розв'язання поставлених завдань використано такі методи дослідження:

- *теоретичні*: аналіз наукової психолого-педагогічної літератури, порівняння, класифікація, узагальнення, систематизація вихідних даних для з'ясування змісту, структури та семантичного поля поняття професійної компетентності; теоретичне моделювання з метою концептуалізації ключових положень дослідження.

- *емпіричні*: включене спостереження, бесіди з майбутніми юристами, моделювання контекстних завдань, методика «Мотиви вибору професії» (Р. В. Овчарова) [117], методика «Діагностика особистості на мотивацію до успіху» (Т. Елерс) [115], методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір, модифікація А. Реана) [118], методика «Морфологічний тест життєвих цінностей» (В. Ф. Сопів, Л. В. Карпушина) [116], методика «Визначення спрямованості особистості» (Н. Шевандріна) [114] – *для діагностики мотиваційно- ціннісного та етико-деонтологічного компонентів професійної компетентності*; методика самооцінки (Н. П. Фетіскіна) [120] – *для визначення рівня сформованості рефлексивно-оцінного компоненту професійної компетентності*; методика виявлення комунікативних та організаторських здібностей КОЗ-2 (В. В. Синявський, Б. А. Федоришин) [119], тест на визначення рівня комунікабельності В. Ряховський – *для визначення рівня сформованості комунікативно-регулятивного компонента професійної компетентності*; тестування, опитувальник для виявлення рівня освітньої спрямованості В. Успенська – А. Чернявська [140], аналіз навчальної успішності – *для визначення рівня предметно-змістової складової професійної компетентності*.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу проведено впродовж 2019-2023 років на базах ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права ПДАУ», Полтавський Юридичний Інститут НЮУ ім. Я. Мудрого, Український католицький університет (УКУ), Харківський національний університет

імені Василя Назаровича Каразіна.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів визначається тим, що в роботі:

уперше: розроблено теоретичну модель формування професійної компетентності майбутніх юристів у ЗВО, структурними компонентами якої визначено: предметно-змістовий, мотиваційно-ціннісний, етико-деонтологічний, рефлексивно-оцінний, комунікативно-регулятивний; визначено, обґрунтовано та експериментально перевірено психолого-педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх юристів; представлено критерії, рівні її формування у процесі навчання у ЗВО; запропоновано та перевірено програму формування професійної компетентності майбутніх юристів;

удосконалено: уявлення про зміст, структуру, критерії професійної компетентності майбутніх юристів, особливості її розвитку у ЗВО;

подальшого розвитку набули: положення щодо організації оптимальних психолого-педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх юристів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці програми формування професійної компетентності в процесі підготовки майбутніх юристів у ЗВО. Теоретичні положення та емпіричні дані щодо особливостей професійної компетентності юристів та умови її формування у ЗВО можуть бути використані у процесі викладання навчальних дисциплін «Юридична деонтологія», «Юридична психологія», «Вікова психологія», «Загальна психологія», «Психологія особистості» тощо.

Вірогідність результатів дослідження підтверджено теоретико-методологічною обґрунтованістю його основних положень; застосуванням методів, адекватних до предмета, мети та завдань дисертації; представленням і статистичною значущістю, використанням та точністю математичного опрацювання емпіричних даних; змістом експериментальної роботи з охопленням необхідної кількості респондентів. Апробовано модель та педагогічні умови

формування готовності майбутніх юристів до формування професійно-комунікативної компетентності; упроваджено програму підвищення кваліфікації; запропоновано зміст та нові підходи, що уможливило коригувати процес підготовки майбутніх юристів.

Основні результати дисертації **упроваджено** в освітній процес ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права ПДАУ», Полтавського Юридичного Інституту НЮУ ім. Я. Мудрого, Українського католицького університету (УКУ), Харківського національного університету імені Василя Назаровича Каразіна.

Основні положення й результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (2019–2023 рр.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи висвітлено у 7 публікаціях автора, зокрема – 3 статті у фахових виданнях та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, 4 статті у збірниках наукових праць і матеріалів конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається з анотацій (українською та англійською мовами), вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, списку використаних джерел (205 найменувань), 3 додатків. Робота містить 31 таблицю і 18 рисунків. Повний обсяг дисертації становить 294 сторінки, з них основного тексту 268 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЮРИСТІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Даний розділ присвячено вивченню та аналізу педагогічних аспектів формування професійно-комунікативної компетентності у майбутніх юристів. Підкреслюється важливість розвитку не лише фахових знань, але й навичок ефективної комунікації, які визначають успішну практику в юридичній сфері.

У цьому розділі проводиться аналіз сучасних педагогічних стратегій, методик та підходів, спрямованих на покращення процесу формування комунікативних умінь та професійних здібностей у майбутніх юридичних фахівців. Розглядаються теоретичні аспекти педагогічної науки, які пов'язані із визначенням оптимальних стратегій навчання та розвитку, спрямованих на підвищення рівня комунікативної компетентності в межах юридичної освіти.

1.1. Характеристика основних понять дослідження

Юрист у сучасному суспільстві – це фахівець, який професійно навчений вирішувати соціальні конфлікти з правової точки зору, тобто справедливо, на розумних підставах і з однаковими нормами поведінки для всіх. Розбудова нової системи відносин між державою, організаціями та громадянами вимагає ширшого використання різноманітних прийомів мовленнєвої діяльності і питання комунікативної підготовки юристів стає ще більш актуальним.

Оскільки юриспруденція є багатопрофільною професією, кожна спеціальність має свої особливості, юрист повинен не лише працювати з законом, а й визначати, пояснювати, доводити, довіряти та переконувати. Тому він повинен бути «професійним комунікатором», тобто він/вона має вміти активно використовувати конкретні техніки, щоб переконати людей, щоб він/вона міг досягти комунікаційних цілей з меншими витратами часу та зусиль [1].

Крім того, юрист повинен володіти відмінними ораторськими здібностями.

Особам, які займаються цією роботою, часто доводиться виступати на зборах, засіданнях, конференціях, симпозіумах, перед громадськістю з правових та інших питань, бути присутнім на всіляких урочистих і трагічних заходах. Юристи готують промови, доповіді, наукові звіти, кампанії та вітальні промови. Все це вимагає хороших знань основ ораторського мистецтва та широких ораторських навичок.

Як відзначають експерти, за інших рівних умов оратори в залі суду, які можуть використовувати слова, щоб «намалювати чіткішу картину, що відображає бачення справи», зрештою виграють більшість справ. Отже, комунікативні навички юриста можна визначити як теоретичні, так і практичні знання у професійному спілкуванні, що виражають поняття, принципи, смислоутворюючі положення та конкретні правові ситуації, необхідні для вербального спілкування. З огляду на те, що поняття «комунікативна компетентність юриста» займає чільне місце у визначенні, вважаємо за доцільне окреслити складові цієї категорії.

Оскільки юриспруденція є багатопрофільною професією, кожна спеціальність має свої особливості, юрист повинен не лише працювати з законом, а й визначати, пояснювати, доводити, довіряти та переконувати. Тому він повинен бути «професійним комунікатором», тобто він/вона має вміти активно використовувати конкретні техніки, щоб переконати людей, щоб він/вона міг досягти комунікаційних цілей з меншими витратами часу та зусиль [87, с. 43].

Крім того, юрист повинен володіти відмінними ораторськими здібностями. Особам, які займаються цією роботою, часто доводиться виступати на зборах, засіданнях, конференціях, симпозіумах, перед громадськістю з правових та інших питань, бути присутнім на всіляких урочистих і трагічних заходах. Юристи готують промови, доповіді, наукові звіти, кампанії та вітальні промови. Все це вимагає хороших знань основ ораторського мистецтва та широких ораторських навичок.

Як відзначають експерти, за інших рівних умов оратори в залі суду, які можуть використовувати слова, щоб «намалювати чіткішу картину, що відображає бачення справи», зрештою виграють більшість справ. Отже, комунікативні навички юриста можна визначити як теоретичні, так і практичні знання у професійному спілкуванні, що виражають поняття, принципи, смислоутворюючі положення та конкретні правові

ситуації, необхідні для вербального спілкування. З огляду на те, що поняття «комунікативна компетентність юриста» займає чільне місце у визначенні, вважаємо за доцільне окреслити складові цієї категорії.

На думку сучасних дослідників, причини кризи вищої юридичної освіти є багатогранними. У рамках цього дослідження ми зосередимося на системі освіти. Концепція розвитку вищої юридичної освіти передбачає реалістичний розгляд кримінальних справ, студентські дебати, активне поширення інсценування судових засідань та правову реалізацію нормативних положень (отримання дозволів, реєстрація нерухомості, компаній, акцій тощо) [82; 83; 84]. Безумовно, ефективність та успішність таких занять стане можливою на випускному курсі, коли здобувачі освіти отримають необхідні професійні знання. Крім того, слід зазначити, що навчальні програми не є гнучкими і лише побічно стосуються неправової сфери адвокатської діяльності [166; 167; 200; 201]. Маємо на увазі ділове спілкування, конструктивний аналіз і моделювання ситуації. Цей напрямок не є безпосереднім розглядом та ситуативним відбором правових норм, але є важливою прагматичною складовою у повсякденній роботі юристів. Слід також зазначити, що хоча при викладанні гуманітарних дисциплін не обов'язково враховується професійна схильність здобувачів освіти, на нашу думку, цей навчальний цикл має великий потенціал.

Іншим документом, спрямованим на підвищення якості підготовки юристів, є Європейський стандарт вищої освіти та Концепція вдосконалення юридичної (правничої) освіти для професійної підготовки юристів з юридичної професії. Зокрема, у документі стверджується, що ефективність правових інститутів, спрямованих на утвердження та захист прав особи, залежить як від якості законодавства, так і від якості спеціалістів, які гарантують роботу цих інститутів. Проте загалом якісних змін у змісті юридичної освіти та методиці викладання на українських юридичних факультетах немає, і це залишається спадщиною старої системи юридичної освіти [83].

Стандарти юридичної освіти повинні включати перелік необхідних юридичних досліджень, аналізу та навичок письма як основного компоненту юридичної професії.

Здатність юриста ефективно представляти інтереси клієнта та захищати права особи залежить від набуття практичних навичок ведення інтерв'ю, дебатів, представлення та захисту власної позиції тощо [6]. Він наголосив на необхідності розвитку навичок спілкування та критичного мислення.

Слушними, на нашу думку, є й погляди М. Кравчука, який стверджує, що зміст і якість правової освіти не відповідає сучасним потребам суспільства, а тому правова освіта відстає від тенденцій глобального розвитку і демократизації суспільства. Одним із шляхів подолання цих проблем дослідник вважає приділення особливої уваги якісній підготовці науково-педагогічних кадрів, що передбачає не лише високий рівень фахових знань, але й готовність до інновацій та використання сучасних освітніх засобів [98; 99].

Одним із найважливіших умінь майбутніх юристів Л. Стецюк вважає комунікативні навички. Досліджуючи виклики вищої юридичної освіти, автор зазначає, що після ратифікації Україною Лісабонської конвенції «Про визнання кваліфікацій у сфері вищої освіти в європейському регіоні» однією з умов є досягнення рівної освіти, критеріями вступу має бути здібності, а не знання абітурієнтів юридичної школи. Тому виникає потреба змінити методику тестування з метою перевірки комунікативних та інших навичок абітурієнтів [191, с. 123]

З такою позицією погоджується Ю. Марченко, яка вбачає комунікативну компетентність одним із найважливіших умінь майбутніх юристів. Зокрема, комунікативні здібності майбутніх юристів дослідник визначає як складну інтегративну якість особистості, що вказує на рівень комунікативних знань і вмінь, достатній для вирішення професійних завдань [109; 110, с. 185].

До основ професійної культури юристів І. Матковська відносить принципи практичності та нестандартності. Їхня думка полягає у тому, що юрист задає норми своєї поведінки не на теоретичних заняттях, а на практиці, і при цьому професійні здібності юриста багато в чому несподівані. Необхідно також взяти до уваги, що шукається рішення, нестандартна ситуація [111; 112, с. 189]. Велика частина поведінки юриста є детальною та неповторюваною, що також підкреслює важливість розвитку комунікативних навичок і здібностей для критичне мислення.

Однією з категорій, яку виділила О. Котикова у дослідженні теоретико-методологічних засад майбутньої психолого-педагогічної підготовки юриста, є поліфункціональна професійна компетентність. Автор визначає її як професійну якість, що відображає знання майбутніх юристів про психолого-педагогічні аспекти адвокатської діяльності будь-якої професійної спеціалізації, балансуючи власну свідомість і педагогічні особливості з потребами конкретної спеціалізації. Ця категорія також є мотивацією до найширшої та найглибшої рольової поведінки, щоб здобувачі освіти могли оволодіти як запропонованими професійними спеціалізаціями, так і тими, що потребують значної особистісної гнучкості [90, с. 83]. Виявлення вищезазначених категорій ілюструє, наскільки різні комунікативні навички необхідні для успішної професійної діяльності юристів у майбутньому.

У рамках нашого дослідження теорія О. Скакуна привернула увагу тим, що серед професійно значущих якостей характеру юриста, які визначають його кваліфікаційний рівень як несуттєві, основні, репрезентує групу інтелектуальних якостей (які можна виділити з основних) [184, с. 42]. Розвиток таких умінь, на нашу думку, можна досягти за допомогою медіаосвіти, завдання якого під інша справа — сприяти критичному мисленню.

Відповідно до методичних рекомендацій до юридичної діяльності А. Бражнікова серед інших професійно значущих якостей юриста виділяє професійну мову, ввічливість, тактовність і, власне, комунікативні якості [38, с. 67] комунікативні здібності, поєднані з комунікабельністю, уміння висловлювати зв'язні, логічні та точні думки, А. Теймуразян також визначає за наявності фантазії та уяви те, що здатність передбачати події у переносному значенні та їх подумки відтворити, повинні мати професійно значущі інваріантні властивості [198; 199, с. 167]

Професіограми, колектив авторів Київського інституту внутрішніх справ М. Ануфрієв, Ю. Ірхін, М. Курко вперше об'єднав і систематизував професійно значущі якості, необхідні для юридичних професій. Автори підкреслювали необхідність таких комунікативних якостей, як здатність встановлювати та підтримувати емоційні зв'язки; уміння розуміти внутрішній світ співрозмовника, враховувати його унікальність, наміри та переважаючі емоційні стани; комунікативна

компетентність (слухання, емпатія, доброзичливість, використання вербальної та невербальної комунікації, самоконтроль); поведінка в конфліктних ситуаціях; наявність лідерських якостей; психічне здоров'я; наполегливість та принциповість у відстоюванні рішень [23, с. 8]

Дослідження М. Ісаєнком навчальної ситуації з формування комунікативних навичок у здобувачів вищих навчальних закладів підтвердило, що здобувач освіти повинен мати відмінні комунікативні навички, залежно від навичок правоохоронців, уміння спілкуватися з різними верствами громадськості, креативність з фокусом на конкретних службових ситуаціях і спілкуванні, здатність будувати та підтримувати необхідні стосунки цілеспрямовано та автентично [75, с. 49].

Слід також враховувати досвід підготовки кваліфікованих робітників з-за кордону. Зокрема, ключові компетенції, які Рада Європи вважає найбільш загальними принципами та мають бути деталізовані у поєднанні знань, умінь, цінностей і ставлень у різних аспектах освіти та життя, розділених на три автономні дії включає: здатність захищати та управляти обов'язками, правами, інтересами та потребами інших; розробляти та реалізовувати індивідуальні плани та проєкти; діяти у широкому плані [59]. Поєднання інструментів об'єднує навички: використання мови, символів, текстів разом; використання знань та інформації; використовувати комунікаційні технології. Уміння працювати у соціально неоднорідній групі включає: вміння успішно взаємодіяти з іншими [165].

Як ми бачимо, кожна з обраних категорій пов'язана з комунікативною компетентністю і, на нашу думку, може бути створена та розвинута саме за допомогою медіапедагогічних технологій. Кожна країна визначила певні ключові навички визначених Радою Європи та її національних пріоритетів.

Також варто звернути увагу на організацію системи університетської освіти в США, оскільки уповноважені заклади цієї країни стабільно посідають перші місця у світових рейтингах. Дослідники сходяться на думці, що однією з причин такого успіху є практична спрямованість і акцент на розвитку аналітичних і практичних навичок юридичної освіти в США. Відомо, що в цій системі вищої юридичної освіти вступний іспит оцінює не рівень знань абітурієнта в тій чи іншій галузі, а його

мислення та вміння аналізувати інформацію, тому ці якості є конкурентоспроможними для спеціаліста у галузі права.

Активні споживачі інформації (пошук, аналіз, обробка та передача), тобто медіаграмотність, безумовно, необхідна для юристів. Однак ніхто сьогодні не володіє здатністю майбутніх юристів читати та ідентифікувати конфіденційні медіатексти, розрізняти фактичні думки та емоції, уяву та пропаганду, а в ЗМІ ніхто не перевіряв і не розвивав уміння передбачати наслідки впливу на особистість.

Основою навчання в американських юридичних школах є сократівський метод, який, на думку різних дослідників, має свої переваги та недоліки [151]. Цей метод спрямований на індуктивний розвиток аналітичного мислення та навичок самостійного дослідження. На нашу думку, його можна ефективно використовувати разом із засобами освітніх медіатехнологій.

Цікавим є також досвід навчання юристів у Великій Британії. Традиції та досвід англійської правової системи, що нараховує понад тисячоліття, а також ретельно збалансований зміст професійних обов'язків британських юристів безумовно можуть сприяти реформуванню сучасної вищої юридичної освіти в Україні. У рамках навчання і практики здобувач освіти повинен отримати широкий спектр знань, умінь і навичок. Саме тому розвиток необхідних умінь і навичок поступово стає невід'ємною частиною юридичної освіти на всіх рівнях, особливо в юридичній практиці та курсах права. Такий підхід, у свою чергу, підкреслює, що комунікативний аспект навчання є невід'ємною частиною професійної підготовки юристів.

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що тема реформування вищої юридичної освіти досліджується в науковій літературі вже давно. Немає сумнівів у необхідності змін у цій галузі, тому пропонуються різноманітні способи боротьби з кризовими явищами. Одним із напрямків є трансформація змісту правової освіти шляхом впровадження найсучасніших інтерактивних методів навчання. Не зупиняючись на загальних засадах реформування юридичної освіти вищої школи, науковці розглядають окремі питання підготовки фахівців у цій галузі. Аналіз робіт з професійної підготовки юристів показує, що питання комунікативної компетентності юристів є надзвичайно

актуальним і важливим, але все ще залишається відкритим. Тому постає завдання подальшого вивчення зазначеної проблеми з метою розробки інноваційних інтерактивних методів, зокрема з використанням засобів освітніх медіатехнологій.

Адвокатська професія є інтегрованою: вона поєднує діяльність кількох професій і тим самим визначає її характерні ознаки. Юрист – це політична професія, оскільки він займається питаннями законодавства і є одним із багатьох працівників правоохоронних та державних органів. Діяльність юриста виражається в деонтологічній поведінці, основою якої є духовно-моральні норми поведінки. Тому освітній процес у ВНЗ має здійснюватися в таких формах і такими засобами, щоб «у свідомості та повсякденних установках людини відновлювався інтегрований потенціал моралі та системної правосвідомості» [157].

Проблема професійного навчання стала актуальною з огляду на світові та регіональні тенденції. Особистісний підхід до проектування навчального процесу вимагає врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти під час їх професіоналізації та дослідження шляхів становлення професійної особистості. Також підвищилися вимоги до професійно важливих комунікативних навичок для початківців юристів: ораторське мистецтво, ведення переговорів, адвокатська діяльність, консультування.

Щоб розкрити сутність методики формування комунікативної компетентності, необхідно висвітлити підходи до визначення поняття та виділити структурні компоненти комунікативної компетентності здобувачів освіти.

У середині 60-х років минулого століття Д. Коулб ввів поняття «комунікативна компетентність» (концепція комунікативної компетентності). З точки зору Д. Коулба [7; 8; 9], сутність комунікативної компетенції полягала у внутрішньому розумінні ситуативної релевантності мови, а структура комунікативної компетенції включала граматичну, соціолінгвістичну, стратегічну та дискурсивну компетенції. Крім того, Д. Коулб, як лінгвіст особливий акцент робив на грамотності використання регіональних граматичних, синтаксичних і мовних норм на кожному рівні спілкування. Його послідовники М. Канале та Т. Парсонс [15] у 1980-х рр. розвинули

теорію комунікативної компетентності, що призвело до її широкого поширення та визнання громадськістю. Не змінюючи структури, наведеної Д. Хаймсом, дослідники розширили розуміння кожного компонента комунікативної компетенції наступним чином:

- граматична компетенція: лексика, фонетика, орфографія, семантика та синтаксис (лексика, вимова, правопис, семантика та формування речень);
- соціолінгвістична компетенція: узгодження висловлювань за формою та значенням у конкретній ситуації, контекстуальному контексті;
- дискурсивна компетентність: уміння формулювати цілісні, зв'язні та логічні висловлювання в усному та письмовому мовленні;
- стратегічна компетенція – компенсація спеціальними засобами неадекватних мовних навичок, навичок мови та соціального досвіду під час спілкування в іншомовному середовищі.

Після широкого використання теорії комунікативної компетентності вона знайшла своє відображення в працях зарубіжних вчених професорів, таких як Д. Вілкінс, А. Хардінг, П. Хартман, Д. Джонсон, К. Роджерс, Дж. Хілл, М. Лонг, П. Поттер та ін. [16]. Аналіз творів М. Каган, А. Бодалева, Л. Виготський, Б. Головіна, І. Зимня дозволяє зробити висновок, що до проблем комунікації звертаються представники різних наук: філософи, психологи, лінгвісти, соціологи та культурологи. Кожен із них дивиться на цей процес з точки зору своєї науки, визначає конкретні аспекти для вивчення та формулює відповідне визначення.

У вітчизняній педагогічній науці, у свою чергу, В. Калашников [21] вважається одним із перших, хто ввів це визначення в наукове застосування, розуміючи під ним «відбір і реалізацію програм мовленнєвої поведінки залежно від здатності людини орієнтуватися у конкретному середовищі спілкування»; уміння класифікувати ситуації залежно від теми, завдань, комунікативних установок, що виникають у здобувачів освіти перед бесідою, а також під час бесіди в процесі взаємоадаптації.

Університет сучасних знань пропонує підготовку в галузі права/юриспруденції за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». Мовна

підготовка юристів-початківців базується на Державному стандарті вищої професійної освіти, який реалізований у навчальному плані та програмі.

Аналізуючи освітні стандарти підготовки юристів в Україні, приходимо до висновку, що загальні якості юриста, кваліфікація, функції, завдання та напрями майбутньої професії збігаються. Відповідно до державного стандарту [189] майбутній юрист повинен вміти:

- тлумачити та застосовувати закони та інші нормативно-правові акти; забезпечувати додержання законності у діяльності державних органів, фізичних та юридичних осіб [64; 65; 67];
- правильно юридично кваліфікувати факти та обставини; розробляти правові документи;
- проводити юридичну експертизу нормативно-правових актів; приймати правові рішення;
- надавати кваліфіковані юридичні висновки та консультації;
- розкривати та встановлювати факти злочинів,
- визначати міри покарання для покарання винних;
- вживати необхідних заходів для відновлення порушених прав;
- систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію;
- вивчати законодавства та практики його застосування [100; 128; 129; 130];
- орієнтуватися у спеціальній літературі.

Аналіз цієї частини стандарту виявив, що одну з важливих ролей відіграють спеціальні комунікативні навички. Нам імponує думка О. Котикова [91], аналізуючи цей документ, виділяємо наступні навички:

1) тлумачення законів – це комунікативне вміння, яке потребує не лише правильності та доцільності мови, а й уміння нестандартно мислити та той чи інший факт піддавати всебічному аналізу, тобто здатність інтерпретувати;

2) юридично правильно кваліфікувати факти та обставини – це означає не тільки вміти правильно застосовувати правові норми, а й уміти грамотно, точно викласти та обґрунтувати той чи інший факт;

3) розробляти документи правового характеру, надавати кваліфіковану юридичну консультацію – для цього необхідні професійні знання писемної мови та практичні навички оформлення правових документів;

4) систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію – це одна з основних умов підвищення комунікативної компетентності [93].

Аналіз кваліфікаційних характеристик юриста показав, що успішність його діяльності залежить від високого розвитку психічних процесів (уваги, високої пам'яті, емпатії, інтуїції) та спеціальних якостей (мовленнєві здібності, комунікативна компетентність).

Враховуючи особливості розвитку комунікативної компетентності майбутніх юристів, а також спираючись на аналіз наукової літератури та власний досвід, припускаємо, що ефективність може бути досягнута за таких педагогічних умов: використання підходу, спрямованого на особистість для навчання; моделювання реальних умов професійного спілкування; орієнтація на форми групової діяльності чи навчання; викладання спеціальних дисциплін на основі комунікативних вправ, що сприяють формуванню комунікативних навичок; оціночне ставлення вчителя до здобувача освіти як суб'єкта комунікативної культури.

Навчальними та робочими навчальними планами підготовки фахівців передбачено вивчення ряду навчальних дисциплін. Формування комунікативної компетентності розглядаємо в рамках вивчення таких спеціальних дисциплін, як: українська мова для професійної орієнтації, «юридична риторика», «основи сучасного діловодства», «юридична деонтологія». Для розвитку комунікативних навичок особливо важливі професійні дисципліни.

В університеті навчальним планом четвертого курсу передбачено вивчення таких дисциплін, як «Судова риторика» (81 год.) та «Основи сучасного діловодства» (54 год.). Передбачається, що здобувачі освіти вже мають достатні знання з тематичних дисциплін, що полегшує вивчення спеціальних дисциплін, досягає практичної спрямованості та більш ефективного результату.

Метою курсу «Судова риторика» є опанування ораторських навичок, вербальної та невербальної комунікації, мистецтва розмови та ведення переговорів.

Здобувачі освіти мають сформувати вміння працювати з науково-публіцистичною та довідковою літературою; готуватися до виступу самостійно; говорити впевнено, захоплено й переконливо, використовувати логічні та емоційні засоби вираження.

Під час вивчення таких спеціальних дисциплін, як «Юридична риторика», «Основи сучасного діловодства», «Профорієнтаційна українська мова» та «Юридична етика», ми практикуємо засвоєння теоретичного змісту, орієнтованого на майбутню професійну діяльність та її комунікативну складову. Для цього ми використовуємо презентації зі сфери майбутнього, аудіо- та відеозаписи виступів відомих юристів, видатних судових ораторів, конспекти лекцій з акцентом на спеціалізовану лексику та юридичну термінологію.

Проаналізуємо досвід викладання окремих профільних дисциплін. «Українська мова професійного спрямування» (108 годин) – дисципліна, яка вивчається на першому курсі. Навчальний предмет є невід’ємною частиною підготовки початківців юристів і вивчається в тісному зв’язку з професійними дисциплінами.

Наприклад, вивчити питання правового статусу державної мови – з конституційним правом України; врахування елементів почерку, ідентифікація голосу тієї чи іншої особи – за допомогою криміналістичної техніки; особливості складання текстових процесуальних документів, з кримінально-процесуального права. Крім того, важливу роль у роботі юриста відіграє вміння підібрати правильне слово чи фразу, врахування сенсу та володіння юридичною термінологією.

Охарактеризуємо визначальні напрямки комунікативної підготовки майбутніх юристів:

- удосконалення знань про функціональні стилі сучасної української мови (у професійній діяльності юристів акцентуємо увагу на офіційно-діловому стилі, відпрацьовуємо складання юридичних документів з урахуванням мовних особливостей офіційно-ділового стилю);
- збагачення знань про мову та її функції (розглядаємо спілкування в правовому полі в часі та просторі на прикладах із залікових книжок, художньої літератури,

прикладях із газет і журналів, звукозаписів, відеозаписів, а також листування через Інтернет);

- узагальнення відомостей з історії законодавчої документації;
- огляд ділової документації сучасної адвокатури.

Крім теоретичного поглиблення в тлумаченні знаків, класифікацій і деталей ми використовуємо серію практичних завдань:

- збагачення словникового запасу майбутніх юристів;
- удосконалення різних видів мовленнєвої діяльності здобувачів освіти;
- звертаємо увагу на особливості професійного спілкування юристів, мовленнєвий етикет та його різновиди;
- на вміння працювати зі словниками (знайомство здобувачів освіти із сучасними юридичними словниками та довідниками);
- систематизація знань з морфології та синтаксису крізь призму професійної діяльності юриста;
- використання комп'ютерних систем та інноваційних технологій (наприклад, електронний посібник або електронна презентація певної теми, що є набагато ефективнішим способом вивчення матеріалу).

Дослідження теми формування професійно-комунікативної компетентності юристів є важливою педагогічною проблемою, яка вимагає аналізу і вивчення різних аспектів. Давайте розглянемо основні поняття, пов'язані з цією темою:

- професійна компетентність в юридичній сфері включає у себе знання, навички та вміння, необхідні для виконання професійних обов'язків юриста. Це може включати знання законів, правових процедур, навички аналізу юридичних документів і прийняття рішень;
- комунікативна компетентність в юридичній сфері означає здатність ефективно спілкуватися як усно, так і письмово. Це включає у себе здатність адекватно висловлювати свої думки, слухати і розуміти інших, вести переговори, писати юридичні документи та подавати аргументи;

- формування компетентності це процес навчання та розвитку, спрямований на розширення та покращення професійних та комунікативних навичок юристів. Включає в себе навчання, тренування, самостійне вивчення і практичний досвід;
- педагогічна проблема: це питання або завдання, яке стоїть перед педагогами і вченими щодо навчання та розвитку професійно-комунікативної компетентності юристів. Педагоги повинні вирішити, як найкраще вплинути на цей процес, розробити методику і стратегію навчання.

Дослідження теми формування професійно-комунікативної компетентності юристів включає в себе вивчення цих понять, а також розробку ефективних педагогічних методик, які сприяють розвитку цих компетентностей в майбутніх юридичних професіоналів.

Проблема комунікативної компетентності сучасного юриста спочатку видається надзвичайно важливою з практичної точки зору, оскільки від якісної комунікативної підготовки залежить успішність юриста будь-якої спеціальності. Однак конкретне визначення цього параметра є складним через відсутність чіткої інтерпретації. Тому вважаємо за необхідне уточнити як сам термін «комунікативна компетентність юриста», так і супутні терміни «комунікація», «комунікативна компетентність» та «професійна діяльність юриста».

У нашій роботі ми уважно розглядаємо визначення «комунікативної компетентності» та залишаємося в перспективі В. Лугового до питання розмежування цих понять. В. Луговий [102] стверджує, що компетентність включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), визначених щодо певної сукупності об'єктів і процесів і для якісної продуктивної діяльності по відношенню до них необхідні.

На основі праці Н. Молодиченко дотримуючись системних узагальнень, вважаючи, що комунікативна компетентність включає: мотиваційну (потреба в спілкуванні, мотивація до успіху) когнітивну (знання психологічних основ спілкування, у публічних виступах), знання основних полемічних навичок,

особистісні компоненти (толерантність, комунікабельність, емпатія), а також діяльнісні (комунікативні навички та вміння, ораторські навички в судових дебатах, висловлювання власних ідей) [122; 123]. Реалізація цих компонентів на практиці та їх інтеграція формує комунікативні навички юриста.

Соціальні, наукові та освітні досягнення змінили уявлення здобувачів освіти про те, що потрібно, щоб бути юристом. Проте всі вони сходяться в одному: «він має бути красномовним оратором з високою комунікативною культурою, дії якого мають ґрунтуватися на потребі перевіряти та переконувати. Необхідно спонукати слухачів викладати свої погляди за допомогою професійних знань, навичок, внутрішніх рефлексій, регулярної практики спілкування та різноманітних форм читання.

У даний час розвиток комунікативної компетентності передбачає широке використання численних і різноманітних стратегій навчання, передбачених різними навчальними стратегіями та стандартами. Уточнення поняття та опис його структури дозволили виділити систему педагогічних умов, які сприяли успішному розвитку означених параметрів. Для цього ми спираємося на гуманістичний, аксіологічний та діяльнісний підходи. У центрі діяльності юриста – комунікативна компетентність. Гуманістичний підхід сприяє вивченню та розвитку характеру здобувача освіти за цілісними принципами, які інтегрують найважливіші прояви їх духовності. Гуманістичний підхід передбачає формування у майбутніх правознавців здатності до вдосконалення, потягу до вдосконалення, що є предметом і рушійною силою більшої цінності, ніж особистість та її професійна діяльність.

Важливими чинниками розвитку комунікативних умінь здобувачів освіти-юристів через аксіологічний підхід стали особистість, характер і значення професійної діяльності та питання спілкування і творчості. Сутність правової аксіології визначається конкретною правовою діяльністю, її соціальною роллю та її особистісно-формуючими можливостями. Аксіологічна характеристика творчості юриста відображає її гуманістичний зміст. Дійсно, цінності юридичної професії – це не лише ті, які дозволяють їй задовольнити потреби майбутніх юристів, але й ті, які можуть бути використані для спрямування їх соціальної та професійної діяльності для досягнення гуманітарних цілей.

М. Артюшина підкреслює, що у зовнішності людини є різні особистості або характеристики; але при всіх його різновидах, особливостях і суперечностях її основні властивості, об'єднані і поєднані у конкретній діяльності людини, зливаються в єдність особистості. Твори сприяють виявленню та освіченому розвитку особистості. Ця закономірність є основою діяльнісного підходу. Використання діяльнісного підходу для розвитку комунікативних навичок майбутніх юристів перетворює здобувача освіти з об'єкта на суб'єкт дії, крім того, сприяє засвоєнню майбутнім юристом змісту освіти в його контексті, а також внутрішніх потреб і активно-позитивної мотивації до такої майстерності [24].

Опора на ці підходи, огляд психолого-педагогічної літератури та узагальнення практичного досвіду привели нас до наступного висновку. Розвиток комунікативних навичок юристів в університеті буде ефективним, якщо:

- розвиток комунікативних навичок здобувачів освіти відбуватиметься безперервно з першого курсу в рамках дисципліни психолого-педагогічного циклу з використанням гуманістичного підходу в поєднанні з аксіологічно-діяльнісним підходом комунікативна компетентність юристів, спрямована на розвиток компонентів;
- інтеграція компонентів комунікативної компетентності здійснюється в рамках ділових ігор і розгортається у принципі з урахуванням професійної спрямованості, активізації творчої діяльності, рефлексивності, індивідуальних особливостей тих, хто навчається.

Отримані дані свідчать про те, що визначені та реалізовані педагогічні умови є ефективним інструментом формування професійної комунікативної компетентності здобувачів освіти-юристів.

Нині у педагогіці вищої школи переважають різні точки зору, наприклад, ускладнення цілей і завдань підготовки фахівців, що вимагає докорінних змін у системі освіти, узгодження всіх її складових з новими умовами професійної діяльності. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року визначено, що одним із ключових напрямків освітньої політики стане вдосконалення

методики, змісту та організації навчання через компетентнісний підхід. Ключові компетенції, запропоновані Радою Європи та засновані на цьому підході, поділяються на три категорії: інтерактивне використання інструментів автономної дії; здатність функціонувати в неоднорідних групах суспільства [20, с. 5]

Запропонований підхід має забезпечити високий рівень профільних фахівців у майбутньому і, безумовно, реалізовуватися в рамках існуючої системи вищої юридичної освіти.

Згідно з національним освітнім глосарієм, компетентність – це динамічне поєднання знань, розуміння, навичок, цінностей та інших особистісних характеристик, які визначають результати навчання [30; 31]. Зокрема, складною педагогічною проблемою є визначення кваліфікації, необхідної для спеціалістів різного профілю. Вітчизняні та міжнародні дослідники намагалися розкрити такі навички в юридичній професії: Т. Анісімова, М. Ануфрієв [23], А. Бражнікова [38], Л. Воскобитова, О. Федоренко, Л. Шевченко, Ф. Бойл, Д. Кепсом [143; 144], Ф. Плоуден, К. Сенфорд, Г. Яворська та ін.

Відмінності у професійній підготовці, організації системи навчання здобувачів освіти-юристів та кар'єрних шляхах юристів відображено у дослідженні О. Бандурки, О. Василенка, Т. Гороховської, Н. Давидової в Україні та за кордоном [53]. Поняття комунікативної компетентності є центральним у багатьох дослідженнях комунікативної підготовки здобувачів освіти – майбутніх юристів, а актуальність її підготовки показано в працях українських учених (Д. Жуков, Н. Назаренко, Л. Паламар, О. Павленко, М. Пентиліук) [58].

Огляд наукових праць підтверджує, що визначення умінь, необхідних для формування ключових компетентностей майбутніх юристів для підвищення ефективності їх професійної підготовки, потребує подальших досліджень. Як зазначають фахівці, якість знань і практичних навичок випускників вищих юридичних навчальних закладів не відповідає реальним вимогам, які постануть перед ними у подальшій професійній діяльності. Вимоги практики та реальний рівень підготовки випускників свідчать про труднощі пошуку альтернативних рішень

адекватно освоєним технікам аргументації. Це підкреслює необхідність розвитку комунікативних навичок, а також навичок критичного мислення.

В англomовній літературі термін «комунікація» спочатку розумівся як обмін думками та інформацією у формі мови, що саме по собі є синонімом терміна «комунікація» [41]. Слово «комунікація», у свою чергу, відноситься до процесу обміну думками, інформацією та емоційними переживаннями між людьми.

Крім того, існує точка зору, згідно з якою базовою категорією є спілкування, що відбувається між людьми у формі спілкування як обміну знаковими утвореннями (повідомленнями). Але існує й протилежне трактування співвідношення понять «комунікація», де спілкування вважається основною категорією і за своєю структурою комунікація (обмін інформацією), інтеракція (організація взаємодії) і сприйняття (чуттєве сприйняття як основа взаєморозуміння). Комунікація виступає своєрідним посередником між індивідуальною та соціально відомою інформацією.

Отже, спілкування – це соціально зумовлений процес обміну думками і почуттями між людьми в різних сферах їхньої пізнавальної, професійної та творчої діяльності, реалізований переважно засобами мовного спілкування. Навпаки, комунікація – це соціально зумовлений процес передачі та сприйняття інформації як у міжособистісному, так і в масовому спілкуванні різними каналами з використанням різноманітних вербальних і невербальних засобів спілкування [136].

Останнім часом у педагогічній літературі для позначення підготовки до комунікативної діяльності часто вживаються терміни компетенція, компетентність. Аналіз сучасної наукової літератури дозволяє говорити про конкуренцію як про міждисциплінарне явище, визначення якого не має чіткої стандартизації. Можна назвати причини невизначеності в тлумаченні цієї категорії, а також обмеженість самого концептуального поля: по-перше, багатовимірність розглянутої категорії, яка, з одного боку, характеризується незалежними складовими. З іншого боку, у своїй сукупності він являє собою сукупність особистісних якостей, поведінки, індивідуалізації та перебігу комунікативного акту; по-друге, особливості перекладу цього терміна в національну наукову свідомість. Англійське слово «competence»

означає «компетентність». Крім того, в англійській мові слово «competence» вживається у множині, що відображено в не зовсім зрозумілих національних перекладах [9].

Компетентність – це володіння особою достатньою компетентністю, у тому числі особистим ставленням до неї та до предмета діяльності. Вона розділяє ці поняття і розуміє компетентність як відчужену і наперед визначену вимогу до навчальної підготовки здобувача освіти, а компетентність – як уже сформовану його особистісну якість (рису) [49].

У сучасних підходах вітчизняних науковців немає єдиної думки щодо того, що таке комунікативна компетентність. Представимо деякі з підходів у вигляді таблиці контент-аналізу.

Таблиця 1.1.

Визначення поняття «комунікативна компетентність»

Автор	Комунікативна компетентність
Е. Балакірева [1]	Термін «компетентність» є ширшим за термін «знання» або «здібність» або «здатність». Вона включає не лише когнітивний та операційно-технологічний компоненти, а й мотиваційні, етичні, соціально-поведінкові та навчальні результати у вигляді знань та умінь, системи ціннісних орієнтацій, звичок тощо. Згідно з визначення терміну «компетентність» через юриста, компетентність означає інтеграцію знань, умінь і досвіду з соціально-професійною ситуацією, тобто з конкретною реальністю.
Н. В. Шишов [206]	Під компетентністю розуміє загальну здатність і готовність індивіда до діяльності, яка ґрунтується на знаннях і досвіді, набутих у процесі навчання, спрямована на самостійну участь індивіда в освітньому та пізнавальному процесі, а також його успішну інтеграцію в робочі цілі діяльності. Він вважає, що компетентності є важливою педагогічною передумовою досягнення навчальної мети, оскільки завдяки їм здобувачі освіти виступають активними носіями суб'єктивних переживань.

О. Таова [196]	«Комунікативна компетентність є комплексною і цілісною системою для організації навчання. Комунікативна компетентність забезпечує успішне вирішення основних завдань спілкування та самореалізацію особистості, розкриття їх з точки зору мовних здібностей, дотримання особливих соціокультурних норм мовленнєвої поведінки та психологічних закономірностей, встановлення контакту між комунікантами, забезпечення сприятливої атмосфери та розвитку емоційно-чуттєвої сфери особистості».

Згідно з розглянутими вище підходами дослідників, сутність комунікативної компетентності можна визначити як здатність і готовність встановлювати контакти різного типу (вербальні та невербальні, усні та письмові) для вирішення комунікативних завдань (передати інформацію, вести переговори і підтримувати контакти і тощо). Проте в рамках нашої роботи ми будемо враховувати комунікативну компетентність здобувачів освіти, а для цього необхідно перевірити, чи є відмінності чи особливості в комунікативній компетентності здобувачів освіти.

Інтерес до комунікативної компетентності здобувачів освіти заснований на тому, що компетентнісний підхід до навчання, відповідно до Болонської декларації, є одним з центральних підходів у системі вищої освіти. Компетентнісний підхід включає розвиток інтегративних якостей особистості, таких як уміння налагоджувати комунікацію, володіння сучасними телекомунікаційними та інформаційними засобами, розвиток толерантності та ін. [197]. Після закінчення навчання здобувачі освіти повинні розпочати свою професійну кар'єру, а розвиток комунікативної компетентності в процесі навчання дозволить їм відповідати вимогам роботодавця щодо комунікативної складової майбутнього працівника. Розвиток комунікативних навичок здобувачів освіти вважається частиною професійної підготовки спеціаліста.

Перш за все, слід зазначити, що комунікативна компетентність здобувача освіти може бути вже сформованою або сформованою частково, що необхідно враховувати при подальшому розвитку. Варто також зазначити, що з огляду на вікові особливості та специфіку навчання, на діагностичному етапі розвитку комунікативної компетентності здобувачі освіти повинні також проводити самодіагностику, оскільки

після отримання результатів діагностики вони самі будуть здобувачами освіти. Внести корективи в комунікативну поведінку. Розглядаючи визначення комунікативної компетентності, варто звернути увагу на структуру комунікативної компетентності та мати на увазі, що різні автори по-різному підходять до структурних компонентів комунікативної компетентності.

Отже, поняття «компетентність» включає певний рівень знань і умінь і водночас тісно пов'язує мобілізацію знань, умінь і поведінкових установок з умовами конкретної діяльності. Компетентність передбачає важливе узагальнення теоретичних та емпіричних знань, виражених у вигляді понять, принципів і смислоутворюючих диспозицій. Компетенції – це узагальнені способи дій, що зумовлюють продуктивне виконання професійної діяльності. Отже, змова конкуренція є важливим узагальненням теоретичних і практичних знань у спілкуванні, виражених у термінах понять, принципів, смислоутворюючих положень і ситуацій, необхідних для успішного мовного спілкування.

1.2. Компоненти професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів

В епоху інтеграції національної економіки України в структури Європейського Союзу, впливу глобалізаційних процесів на євроінтеграцію та зміцнення громадянського суспільства виникає нагальна потреба у підготовці висококваліфікованих спеціалістів із навичками розвинутих комунікаційних систем. Професійні якості юриста, здатні гармонізувати суспільні відносини та вирішувати складні конфліктні ситуації, є основою комунікативних навичок і культури спілкування працівника. У процесі професійного спілкування працівника органів внутрішніх справ формуються образи, що виходять на рівень понять шляхом аналізу й оцінки властивостей інших людей і регуляції власної поведінки щодо цих людей. Поведінці і мотивам відповідають рівні і типи розуміння чужих внутрішніх справ, виробляються стратегії впливу.

Мова людини – це перший показник, який свідчить про її освіченість, начитаність, ерудицію та рівень сформованості загальних комунікативних навичок. Будучи центральною фігурою у вирішенні правових питань, майбутній юрист повинен гідно виконувати комунікативну функцію [186; 187]. Виходячи з цього, дослідження компонентів комунікативної компетентності є одним із найважливіших завдань системи освіти як соціального інституту суспільства, який має передавати найважливішу частину набутого досвіду та культурних цінностей підростаючим поколінням.

Сьогодні професійним юристам потрібні не лише знання та вміння вирішувати професійні проблеми, а й уміння співпрацювати як з колегами, так і з реальними та потенційними споживачами юридичних послуг та з громадськістю. Крім того, розбудова нової системи відносин між державою, громадянами та організаціями передбачає ширше використання різноманітних способів комунікативної діяльності, у тому числі мовленнєвої, тому питання професійної комунікативної підготовки юристів набуває особливої актуальності. У цій ситуації посилюється роль професійної підготовки майбутніх юристів. Ідеями компетентнісного підходу (О. Клімова, В. Кутузов) та визначили професійно-комунікативну компетентність випускника юридичного факультету як системного тренера у визначенні критеріїв якості навчання. У цьому сенсі рекомендується здійснити міждисциплінарний контент-аналіз термінів «професійна компетентність» і «комунікаційна компетентність» і на основі цього визначити сутність поняття «професійно-комунікаційна компетентність юриста» [80, с. 98].

Розглянемо характеристику професійно-комунікативної компетентності фахівця в галузі юридичних наук. Правознавство є багатогалузевою професією, і юрист, відповідно до специфіки своєї спеціальності, не тільки оперує законами, але пояснює, роз'яснює, переконує і доводить, постійно залучається до процесу взаємодії не тільки з людьми, а й з різними організаціями. Враховуючи це, можна зробити висновок, що сучасне суспільство потребує професійних юристів, які володіють навичками професійного «комунікатора». Враховуючи специфіку юридичної діяльності в умовах розвитку суспільства, науки та освіти, вважаємо за можливе

ввести уточнююче поняття «професійна комунікативна компетентність», як важливу складову професійної характеристики сучасного юриста. Можна погодитися з точкою зору В. Васильєвої, що сучасний юрист – це «чудовий оратор, який має досить розвинену культуру спілкування, основою якої є потреба переконати слухачів погодитися з його думкою, використовуючи професійні знання, уміння, навички внутрішньої рефлексії та постійного спілкування».

Ми розглядаємо комунікативну компетентність юриста, як системне утворення, що характеризується цілісністю, представленою складною структурою та взаємозв'язками компонентів, які діють на різних рівнях організації, в інформаційній та енергетичній взаємодії з навколишнім середовищем, детерміновані різноманітними факторами та умовами, відображення динаміки його розвитку. Це висвітлює пріоритети системного підходу до виявлення структурних основ комунікативної компетентності юриста. Комунікативна компетентність юриста представлена у дослідженні як сукупність професійно зумовлених і особистісно значущих цінностей, знань, умінь і якостей особистості юриста, які забезпечують ефективне професійне спілкування, оволодіння найвищим рівнем професійної діяльності та найбільш повно самоуправління, знання в ньому. Незважаючи на педагогічні (І. Мартинюк [108], В. Сластенін) і психологічні (Е. Зеер, Е. Климов, Н. Кузьміна, Л. Мітіна, Е. Рогов) дослідження немає чіткого розуміння або загальноприйнятого у гуманітарних науках трактування поняття «комунікативна компетентність», у тому числі й юриста. Відсутнє цілісне уявлення про його структуру та зміст. Водночас необхідність розробки моделей, програм і технологій формування професійних умінь і компетентностей, продиктована актуальними завданнями сучасної вищої освіти, потребує подальшого уточнення змісту цієї категорії та розкриття змістових особливостей, особливо у контексті психолого-педагогічного розуміння.

Аналіз науково-педагогічної літератури у сфері комунікативної та професійної компетентностей показує, що комунікативний аспект часто є невід'ємною частиною професійної компетентності. Роботи вітчизняних учених, таких як М. Заброцького, С. Максименка, а також праці західних дослідників Д. Коулба, Ф. Бекленда,

М. Редмонда, А. Барбора, Дж. Вімана, Б. Шпіцберга [6]. Аналізуючи поточні роботи з комунікативної компетенції, ми досліджуємо природу цього терміна. Компетентність у її безпосередньому значенні означає знання норм і правил спілкування. Комунікативна компетентність – це частина комунікативної культури людини, яка є системою якостей особистості та включає: творче мислення (гнучке та нестандартне мислення);

- мовленнєві звички (письмові речення, просте та чітке вираження думок, ясність висловлювань та ідей, тон, що відповідає ситуації спілкування, сила голосу, темп, інтонація та, звичайно, хороша дикція);
- комунікативна самоадаптивна культура та психоемоційна регуляція власної ситуації;
- жестикуляційна культура і пластика рухів (саморегуляція психофізичного напруження і розслаблення, активна самоактивація тощо);
- культура пізнання комунікативних дій співрозмовників;
- культура емоцій (вираження емоційно-оцінних думок у спілкуванні) тощо.

Тобто комунікативні здібності, як і культура спілкування, є якістю особистості. Розглянемо термін «комунікативна компетентність» у визначенні сучасних науковців. Так, у своєму дослідженні педагогічних умов розвитку комунікативної компетентності В. Бедь включає до структури комунікативної компетентності лише два елементи. Першу складову дослідниця визначила як комунікативні цінності, мотиваційну спрямованість і специфіку комунікатора, потребу в спілкуванні. Другий компонент визначає комунікацію, прояв комунікативних умінь безпосередньо в комунікативній діяльності, і складається з двох чинників: поведінки під час комунікаційної діяльності (комунікативних умінь і навичок) і знань про спілкування [32].

Комунікативна компетенція – це здатність здійснювати мовну діяльність, яка здійснює комунікативну мовну поведінку на основі фонологічних, лексикограматичних і соціолінгвістичних знань відповідно до завдань і ситуацій спілкування, погоджується Н. Савельєва. Крім того, він стверджує, що комунікативна

компетентність полягає у здатності особистості об'єднуватися. На його думку, під комунікативною компетентністю розуміється ситуативна адаптація та незалежність вербальних і невербальних засобів спілкування. Але під комунікативною компетентністю Н. Савельєва розуміє не тільки здатність будувати і підтримувати необхідні стосунки з людьми, а й взаємодію між їх ціннісними орієнтаціями, знаннями, практичними навичками та реальною поведінкою у процесі спілкування [171].

До складу комунікативної компетентності входить ряд знань, умінь і навичок, які забезпечують ефективність процесу спілкування. Під цим умінням розуміють здатність розширювати (або звужувати) коло спілкування та змінювати його глибину, розуміти та бути зрозумілим партнером у спілкуванні. Л. Орбан-Лембрик визначає комунікативну компетентність як всеохоплюючу професійну та особистісну підготовку особистості, є важливою якістю взаємодії, поведінки, спілкування, як люди сприймають себе, як проєктування індивідуальних програм поведінки у системі соціальних відносин; в якому, будучи мотиваційною особою в соціальному середовищі, вона орієнтована на розвиток комунікативних навичок, прагнення зберегти і популяризувати соціально-психологічні традиції конкретних соціальних інститутів і груп, де її соціалізація відбувається, загалом, як розвиток індивідуальних комунікативних звичок [142, с. 314]. В. Андреев у своїй роботі про міжкультурну комунікацію стверджує, що комунікативні навички визначають мову, коли здобувачі освіти практикують мовлення на подібність створює те, що він сказав, що їхні справжні життя, небажані ситуації [22]. Г. Балл визначає віднесення комунікативної компетенції до класу розумових здібностей особистості в рамках поняття «комунікативна компетентність». Водночас автор уточнює, що до змісту комунікативних навичок входять комунікативні здібності, які розвиваються або в процесі природної адаптації людини до культури певної мовної підготовки, або за допомогою спеціалізованого навчання [25].

Освітні потреби фахівців у галузі юриспруденції також є високими для оволодіння конкретними настановами та показниками професійної досконалості у сфері спілкування з різними його учасниками. Особливість професійної діяльності

юриста проявляється у здійсненні нормативно-правової (техніко-виробничої) та психолого-педагогічної підсистем діяльності, готовність до реалізації якої поки що обмежена результативністю ВНЗ: відсутністю систематичної організації, адекватної психолого-педагогічної підготовки.

Насамперед це стосується складової психолого-педагогічної компетентності в структурі професійної діяльності юриста, яка на нашу думку, включає також компетентність юриста у сфері професійного спілкування з різними його учасниками.

Наукові дослідження дозволили представити різноманітні підходи до визначення структури професійної компетентності спеціаліста. Одна з них пов'язана з розкриттям структури професійної компетентності через систему професійних компетенцій фахівця (Л. Барановська), інша – з виявленням індивідуальних компетенцій, відповідних провідним видам професійної діяльності фахівця у сфері управлінської діяльності; самостійна навчальна діяльність; спеціальні заходи; наукова діяльність. Як бачимо, разом вони формують теоретичну та практичну підготовленість фахівця, що також відображається у кваліфікаційній характеристиці юриста [27].

Враховуючи аналіз наукових досліджень у педагогіці (Г. Бал [27], Л. Подимова, В. Барковський [29], Л. Спірін) та професійній педагогіці (М. Бирка [33], Г. Жуков [58], П. Матросов), у правовому полі психології і педагогіки, у психології праці та професійного розвитку (І. Івашкевич [73], Л. Мітіна, Ю. Івашков [74]), психології професіоналізму (О. Котикова [88; 89], В. Семиченко [177; 178; 179]) і проведених емпіричних дослідженнях. Як зазначив В. Ситянін про те, що юрист повинен постійно когось у чомусь переконувати, доводити свою точку зору і аргументувати, спростовувати хибні судження, тобто юрист повинен володіти полемічними здібностями [181; 182].

Так, Я. Сікора зазначає, що «правозахисники не повинні забувати, що суд є в певному сенсі школою для людей, з якої, окрім поваги до закону, засвоюються уроки служіння правді та поваги до справедливості» [183].

Як зазначав А. Паньков, зрештою, за рівних умов більше справ виграють ті оратори, які вміють словами «намалювати більш яскраві картини, що ілюструють їх погляд на справу» [147]. Такі вчені як С. Пелипчук [152], В. Савіщенко [172; 173; 174]., В. Самолюк [175] та інші торкалися питань правової освіти та побудови правових моделей.

На думку А. Білоножко – юрист «особа, яка володіє професійними юридичними знаннями (базовими та спеціальними) та вмінням застосовувати їх на практиці» [35; 36]. При цьому під базовими знаннями вчений розуміє глибокі знання, що виявляють розуміння закономірностей і внутрішніх особливостей правової діяльності та її ролі в житті суспільства. Ці знання складаються з розуміння та засвоєння основних правових понять, пов'язаних із загальними та галузевими правовими аспектами права. Наявність спеціальних юридичних знань відображає високий рівень володіння самим правом і технологією юридичних наук, що відповідає вимогам практичної професійної діяльності.

Розглядаючи структуру комунікаційної компетентності, запропоновану сучасними вченими, ми виявили широкий діапазон розподілу в цій сфері. Так, С. Петрушин розглядає комунікативну компетентність як інтегративне утворення і припускає, що зазначена компетентність включає когнітивний, поведінковий та емоційний компоненти. До когнітивної складової вчений відносить орієнтацію, психологічні знання та перцептивні навички фахівця. Це також включає знання особистості та партнерів по спілкуванню. На думку В. Болотова, до змісту поведінкового компонента комунікативної компетентності входить уміння ефективно використовувати різноманітні засоби вербальної та невербальної комунікації. Щодо змісту емоційного компоненту вчений наголошував на важливості переживань у різних формах спілкування, позитивних почуттів і ставлення до партнера по спілкуванню [37]. В. Вергасов виділяє три аспекти комунікативної компетенції: лінгвістичний, соціолінгвістичний і прагматичний. Кожен із цих компонентів також поділяється на загальні категорії компетентності: знання, навички та ноу-хау. Лінгвістичні компоненти включають лексичні, граматичні, семантичні та фонологічні знання та вміння, незалежно від їх соціолінгвістичного значення та прагматичних

функцій у їх реалізації. Соціолінгвістичний компонент визначається соціокультурними умовами використання мови. Врахування соціолінгвістичного компоненту дає можливість суттєво впливати на спілкування представників різних культур, навіть якщо самі учасники цього не підозрюють. Прагматичний компонент включає дискурсивну, функціональну та схематичну компетенції. Це передбачає вміння майстерно конструювати різні мовні моделі з урахуванням специфіки жанру, ситуації та теми [47].

Комунікативні здібності людини проявляються у ставленні до людей, до себе, унікальних міжособистісних стосунках, контролі своєї поведінки, доказі своєї позиції, вмілій критиці та моделюванні особистості співрозмовника, а також у вербальному та невербальному інструментах та технологіях для досягнення комунікаційних цілей.

Водночас слід зазначити, що комунікативну компетентність слід розглядати як системно-інтегруючий процес, який має такі характеристики:

- комунікативно-діагностичну (розпізнавання соціально-психологічних станів та умов майбутніх завдань спілкування), виявлення можливих соціальних, соціально-психологічних та інших протиріч;
- комунікативно-прогностичний (оцінка позитивних і негативних сторін майбутнього спілкування);
- комунікація та програмування (підготовка комунікаційних програм, написання для спілкування, вибір стилю спілкування, ставлення та дистанції).

Отже, ґрунтуючись на запропонованих науковцями у науково-методичній літературі різних структурах професійної та комунікативної компетентності, приходимо до висновку, що структура комунікативної компетентності має збігатися з психологічною структурою особистості майбутнього юриста. На розвиток комунікативних навичок впливають соціальні, психологічні та освітні фактори. Комунікативна компетентність виникає через освіту, знання та практичні навички, а також через власний життєвий досвід. Подальші дослідницькі можливості в цій галузі

включають вивчення педагогічних вимог і технологій розвитку комунікативних навичок майбутніх юристів у рамках професійної підготовки.

Проблема виховання професійної компетентності майбутніх юристів вимагає від університетів пошуку шляхів підвищення професійної підготовки з використанням нових методів і сучасних технологій у своїх навчальних закладах. Характеристика, характеристика та особливості діяльності юристів представлені в працях науковців С. Гусарєва [51; 52], І. Івашкевича [73], В. Романова [168], В. Опришко [141]. Правова діяльність є законною, що гарантує права і свободи людини, зміцнює законність і стабільність у суспільстві, діє відповідно до правового статусу державних органів і установ та повноважень їх посадових осіб. Юридична діяльність є особливим видом соціальної діяльності в праві, але її не можна порівнювати з правовою діяльністю, оскільки остання є більш комплексною за змістом. Крім правоохоронної та правозахисної, учасниками цієї діяльності є також законотворча робота, яку здійснюють державні органи, які за законом мають законодавчу компетенцію.

Поняття «професійна компетентність» є категорією, усталеної у педагогічній науці. Найбільш поширена думка, що це «стан адекватного виконання завдання», «глибокі знання», «здатність виконувати реальну діяльність» тощо. Цей термін використовується як характеристика високого рівня професіоналізму. Проте наведені трактування недостатньо конкретизують природу багатовимірного феномену «експертизи» на сучасному етапі розвитку суспільства і технологій. Проблема визначення сутнісних характеристик поняття «професійна компетентність» активно досліджується західними та вітчизняними фахівцями в галузі педагогіки, психології, філософії тощо. Залежно від посади професійну компетентність можна розглядати як показник якості підготовки спеціаліста та потенціал його трудової діяльності. У педагогіці зміст категорії «професійна компетентність» розглядається і як складова «загальнокультурної компетентності», і як «рівень підготовки фахівця» (І. Озерський) [139].

Визначаючи місце компетентності у системі професійно-кваліфікаційних рівнів, науковці виходять з того, що професійна компетентність характеризується як

рівнем досягнення, так і рівнем досконалості. На думку Л. Попова, характерною ознакою професійної компетентності є її визначення з точки зору функціональної компетентності та особистісних якостей майбутнього фахівця: відповідальності, креативності, допитливості, наполегливості, прагнення до отримання нових знань і високого морального духу [154]. Цінним для нашого дослідження є повна характеристика сутності професійної компетентності як психологічної категорії, викладена в працях А. Маркова, яка виділяє спеціальний, соціальний, особистісний та індивідуальний компоненти професійної компетентності. Водночас під спеціальною компетентністю автор розуміє ступінь володіння професійної діяльності та здатності формувати свій подальший професійний розвиток. Автор визначає соціальну компетентність як визнаний у конкретній професії ступінь володіння технікою співпраці для спільної професійної діяльності та навичками професійного спілкування.

Під особистісною компетентністю автор розуміє здатність фахівця до особистісного самовираження та компенсації професійних деформацій, як співвідношення соціальних норм, соціально-групових традицій і особистісних установок з рівнем домагань та індивідуальної компетентності як цілісної професійної впевненості у собі. Прийняти себе як професіонала, розробити власну стратегію професійного розвитку [153]. Особливий інтерес для нашого дослідження становить система базових компетентностей (БПК) професійної компетентності, основними компонентами якої є: інтелектуальна, інструментальна, індивідуально-особистісна та комунікативна компетентності. Інтелектуальна компетентність проявляється у спеціальностях і сферах, пов'язаних з необхідністю демонстрації знань і способів мислення у професійній діяльності; інструментальна компетентність відображає здатність особистості вибирати та використовувати технології та засоби, пов'язані з предметом праці та аспектами праці, а також базові навички, що використовуються для успішного досягнення результатів.

Індивідуально-особистісна компетентність включає необхідні якості випускника, що забезпечують його успішність у професійній діяльності, а комунікативна компетентність відображає готовність і здатність фахівця до

ефективного професійного спілкування. Досягнення високого рівня професійної компетентності випускника передбачає їх цілеспрямовану підготовку та наявність певного стандарту як орієнтира у питанні впливу; а процес досягнення певного рівня стандартів передбачає певну завершеність, етапність і може розглядатися як керований процес розвитку професіоналізму. У науковій літературі називають такі критерії професійної компетентності майбутнього фахівця: його авторитет, соціально-трудова статус у певній галузі знань (діяльності) та суспільна значущість результатів його праці. Формування професійної компетентності можливе лише через організацію в освітньому процесі ситуацій особистісного розвитку, які забезпечують «вільний розвиток особистісних здібностей, захоплення, знань, умінь і навичок людини у змістовній діяльності» [2; 3; 4].

Таким чином, аналіз дослідження показує, що феномен «професійна компетентність» містить низку характеристик, які взаємопов'язані. До них відносяться: гностичний або когнітивний (відображають наявність необхідного досвіду); регулятивний (дозволяє використовувати наявні знання для вирішення професійних ситуацій); рефлексивний статус (дає право на прийняття рішень і дій через визнання авторитету виконавця); нормативний (відображає коло посадових обов'язків, завдання спеціаліста); комунікативний (демонструє здатність до спілкування або взаємодії). Якщо говорити про другу складову поняття, що розглядається – комунікативну компетентність, то вважаємо за необхідне зазначити, що багато авторів акцентують увагу на різних складових. У дослідженнях С. Шишова визначає комунікативну компетентність, як «здатність брати на себе відповідальність у процесі участі в спільному прийнятті рішень, ненасильницькому вирішенні конфліктів, участі у функціонуванні та вдосконаленні демократичних інститутів» [206]. З іншого боку, під комунікативною компетентністю науковці розуміють володіння технологіями усного та письмового спілкування різними мовами, готовність і вміння обмінюватися повідомленнями та встановлювати контакти, взаємодіяти у малих і великих соціальних групах, приймати власні громадянську позицію та нести відповідальність за прийняті рішення, брати участь у вирішенні проблем регіону та країни в цілому, виявляти етичність і моральність до інших людей.

Тому для розвитку комунікативної компетентності необхідний зв'язок із загальною спрямованістю особистості у процесі спілкування та дії. У нашому розумінні професійна комунікативна компетентність є основною характеристикою діяльності сучасного фахівця (у тому числі юриста), що інтегрує його професійні, комунікативні, рефлексивні та творчі здібності. У структурі професійної комунікативної компетентності виділяємо такі функціональні компоненти: мотиваційно-ціннісний, етико-деонтологічний, рефлексивно-оціночний, комунікативно-регуляторний.

Орієнтовно-професійна складова, на нашу думку, передбачає орієнтацію майбутніх здобувачів освіти-юристів на усвідомлення важливості професійної ініціативи та творчості у сфері професійної діяльності. Професійно-рефлексивний компонент визначає засіб спілкування як вибір професійно значущих ситуацій на основі виявлення власних особистісних умінь і якостей, що визначають напрямок саморозвитку професійно необхідних якостей особистості.

Суб'єктивно-поведінковий компонент – вираження власної позиції у спілкуванні та сприйнятті іншого, реалізація стратегії поведінки у професійно значущих ситуаціях, що виникають у соціокультурному освітньому середовищі юридичного навчального закладу.

Етико-деонтологічний компонент у системі професійно-комунікативної компетентності майбутнього випускника-юриста виражається в обґрунтованості прийняття ним рішень у конкретній професійній ситуації щодо інших точок зору. Представлена структура професійних комунікативних навичок передбачає розробку адекватної моделі професійної підготовки майбутніх дипломованих юристів. Тому логічно розглянути особливості такого навчання та визначити специфіку формування професійної компетентності, що забезпечує підготовку до праці в умовах постійних соціально-економічних змін. З огляду на виявлені компоненти та їх характеристики, на нашу думку, ключовими словами для визначення професійно-комунікативної компетентності майбутнього випускника-юриста є: «професійна ініціатива», «професійне спілкування», «професійно-особистісна взаємодія».

З'ясовано «комунікативну компетентність юриста» та виявлено її основні компоненти: мотиваційно-ціннісну, змістово-операційну, емоційно-вольову та рефлексивно-оціночну.

Мотиваційно-ціннісний компонент – це сукупність стійких мотивів, які спрямовують і регулюють професійне спілкування юриста та обумовлену ними спрямованість особистості на досягнення високих результатів у спілкуванні з різними його учасниками. Аналіз цього компоненту дає підстави включити до нього такі компоненти, як: професійні та життєві цінності, ідеали, менталітет професії; розуміння місії та мети юридичної професії; наявність не тільки зовнішніх мотивів – інтересу до заробляння грошей, а й внутрішніх – прагнення до самореалізації [205].

Згідно з проведеним аналізом змістовно-операційний компонент включає:

- систему знань про сутність (зміст, характеристики), закономірність (логіку) комунікаційного процесу між юристом та різними учасниками професійної взаємодії;
- система вмінь організації та реалізації процесу ефективного професійного спілкування – встановлення контактів з різними учасниками спілкування;
- здатність розуміти внутрішній світ іншого, його психологічні особливості, потреби, мотиви поведінки та душевний стан;
- гнучке володіння вербальними і невербальними засобами спілкування;
- вміння співпрацювати та знаходити компроміси;
- уміння демонструвати високу культуру спілкування та забезпечувати виховну ефективність спілкування.

Найважливіша функція цього компонента проявляється у цілеспрямованому впровадженні юристом знань і навичок ефективного спілкування в професії. Рефлексивно-оціночний – третій компонент, виділений у структурі комунікативної компетентності юриста, передбачає наявність у юриста ряду якостей, що забезпечують продуктивне спілкування з різними учасниками взаємодії: емпатії, суб'єктивності, адекватної самооцінки, громадянськості, відповідальності. Рефлексивно-оцінний компонент у структурі комунікативної компетентності юриста

включає вміння розпізнавати та розуміти власні дії, у тому числі у сфері професійного спілкування.

До критеріїв і показників комунікативної компетентності юриста можна сформулювати такі основні вимоги: розкриття критеріїв через низку показників і рівнів їх вираження, за якими можна судити про ступінь розвитку цих показників, достатність для якісної впевненість у рівні комунікативної компетентності юриста правильно записувати; відображення у критеріях і показниках динаміки розвитку компонентів комунікативної компетентності юриста.

Проведене дослідження, співпраця з юристами правоохоронних органів дозволило представити критерії комунікативної компетентності юриста:

- 1) критерій професійних комунікативних цінностей і мотивів;
- 2) критерій теоретичної та практичної готовності до реалізації комунікативної компетенції;
- 3) критерій сформованості професійно важливих якостей.

В основу безпосереднього визначення рівня комунікативної компетентності юриста виділено такі показники: цінності професійного спілкування, гуманне ставлення, прагнення до самореалізації, уміння налагоджувати контакт, розуміння внутрішнього світу іншого, вербальних і невербальних засобів спілкування, комунікативної гнучкості, емпатії, суб'єктивності, громадянськості, відповідальності, рефлексивності та здатності адаптувати процес спілкування з різними учасниками.

На основі прийнятих критеріїв розроблено уявлення про рівні комунікативної компетентності юриста, зміст яких визначався не лише рівнем підготовки компонентів, а й критеріями їх вираження у спеціально створених ситуаціях професійної діяльності та спілкування, а й з їх урахуванням об'єднуючій основі, яка об'єднує різні рівні комунікативної компетентності юриста в одну структуру – поступове ускладнення професійної діяльності, що виражається як у зростанні складності професійних завдань, так і в підвищенні ролі професійної особистості в їх вирішенні, а також в їх одночасному розширенні та варіації в сферах діяльності адвоката. Такий підхід і розуміння комунікативної компетентності юриста

дозволяють подолати надмірне звуження поля аналізу та побачити у формуванні комунікативної компетентності юриста нові можливості для самореалізації особистості через «особистісну експансію» у професійній сфері, так і в іншому більш широкому масштабі (М. Ценко [202; 203], Б. Чупринський [204], Д. Суханова [193; 194] та ін.). Також враховувалося бажання професійного світу розвивати рівні комунікативної компетентності юриста, які б відповідали певним вимогам [2].

Відповідно до теорії рівневого підходу, структурні компоненти комунікативної компетентності відображаються у своєрідності структури та рівні розвитку, які включають можливості та механізми переходу від одного рівня до іншого (М. Степко [190]), що відбуваються вздовж шлях «ускладнення розвитку елементів і всієї конструкції» з одночасним удосконаленням і елементів, і конструкції (Н. Радіонова) [10]. Дослідження підтвердили, що виділені у дослідженні рівні комунікативної компетентності юриста – репродуктивний, раціоналізаторський, технологічний і креативний – тісно пов'язані між собою, і кожен попередній детермінує наступний, входячи до його складу та конкретизуючи динаміку удосконалення Основних характеристик компонентів структури комунікаційної компетентності, коли кожен компонент проходить свій шлях розвитку від виникнення через формування та зрілість до трансформації, що відображає складність ступеня прояву комунікаційної компетентності юриста. Це проявляється в його динаміці від розпорошеності, фрагментарності компонентів та їх структури, через порядок, пошук і виявлення зв'язності, систематизації до цілісності та творчої самореалізації [13].

Системне уявлення про комунікативну компетентність юриста, обґрунтування її складових, критеріїв, показників та рівнів було необхідною умовою виявлення психолого-педагогічних умов і розробки моделі формування комунікативної компетентності здобувача освіти – початківця юриста під час навчання його навчання в університеті.

Враховуючи багатогранність професії юриста, на думку І. Івашкевича, його професійна компетентність включає такі аспекти: 1) мотиваційно-цільовий; 2) знаннєвий аспекти; 3) суспільне життя; 4) аксіологічний підхід; 5) аутопсихологічний

[73]. Професійна орієнтація – це психологічна спрямованість здобувача освіти на професійну діяльність, яка має змістовний і мотиваційний аспекти.

Когнітивний компонент передбачає наявність у фахівця знань, умінь і досвіду роботи. Цей компонент демонструє прогрес у здатності фахівця повноцінно застосовувати ці знання, уміння та навички. Когнітивний компонент охоплює як загальнопрофесійні знання, уміння та навички, якими повинен володіти кожен фахівець (не обов'язково в юридичній діяльності), так і специфічні знання, уміння та навички (характеристика фахівців юридичної діяльності).

Таким чином, до загальної фахової компетентності вчений зараховує:

- достатній рівень загальноспеціальних знань; уміння аналізувати наявні знання, самостійно здобувати нові та застосовувати їх на практиці;
- здатність продумувати власні дії та враховувати інформацію під час прийняття виважених рішень;
- вміння використовувати знайомий метод у нестандартних і складних соціальних ситуаціях;
- здатність знаходити досить дотичні рішення проблем для конкретної професійної ситуації;
- здатність здійснювати професійну діяльність у ситуаціях, у яких можна обирати та приймати альтернативні рішення;
- уміння відкидати неправильні рішення та критично оцінювати свої та чужі дії;
- здатність обирати більш доцільні стратегії працевлаштування та вирішення професійних завдань;
- передбачуваність рішень проблем і завдань;
- критичне мислення;
- інтелектуальна власність;
- здатність розширювати та узагальнювати знання та легкість, з якою їх можна ефективно описати.

До конкретних знань, умінь і навичок автор відносить:

- юрист повинен знати: види злочинів та вимоги до юридичної відповідальності. Поняття і склад адміністративного правопорушення, адміністративний порядок, порядок притягнення до відповідальності, а також поняття і склад злочину, види адміністративних стягнень, підстави кримінальної відповідальності;
- оформлення цивільно-правових договорів, вимоги до предмета договору, види договорів, принципи виконання цивільно-правових договорів, види захисту прав фізичних та юридичних осіб;
- види та порядок цивільного судочинства, основні принципи цивільного процесу;
- трудові права та обов'язки працівників і роботодавців, види трудових договорів, зміст трудової дисципліни, творчі виконавчі дії щодо вирішення трудових спорів;
- основні правила професійної етики в колективі та засоби ділового спілкування; системи підтримки документації лікування; основи бізнес-планування;
- юрист повинен: вміти працювати з нормативно-правовими актами та іншими джерелами інформації; практичне використання у професійній діяльності; застосовувати норми різних галузей права;
- робота з правовими поняттями та категоріями;
- підготовка різних видів цивільно-процесуальних та кримінально-процесуальних документів;
- перегляд та підготовка стратегій для покращення правової діяльності установ, компаній та організацій;
- організаційно-розпорядчі документи;
- розробка та оформлення претензійних документів;
- здійснення обробки вхідних, внутрішніх та вихідних документів та контроль за їх виконанням; оформляти документи для організаційного архіву;

- адвокат, слідчий, заступник прокурора, слідчий, судовий виконавець тощо в конкретній ситуації професійної діяльності.

Соціальна складова професійної компетентності юристів включає комунікативні здібності, емоційно-мовленнєві здібності людини, а також вольові рухові якості спеціалістів. На думку С. Вишневської [1], до комунікативних навичок юристів відносяться: інформаційно-комунікаційний компонент (комплекс). Правові знання: право та юридична практика; особисті психологічні знання, професійні комунікативні та міжособистісні навички; професійна ситуація – спрямованість на реалізацію прав і свобод людини; самореалізація і самореалізація); афективно-комунікативний компонент (особистісна система цінностей; система соціальної орієнтації; уміння та навички управління емоційним станом, саморегуляція; особисті емоційні системи, досвід міжособистісного спілкування та правових стосунків; емпатійна здатність); нормативно-комунікативний компонент (уміння та навички комунікативної діяльності майбутнього юриста, заснованої на правових відносинах; володіння технікою спілкування; уміння та навички вербальної та невербальної взаємодії; уміння та навички конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях та когнітивному дисонансі) [93; 94; 95; 96; 97].

Серед вирішальних якостей юриста автор відзначає: здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу; уміння об'єктивно оцінювати власні досягнення, сили та можливості; уміння долати труднощі, наполегливість тощо.

Вдосконалення соціально-перцептивної компетентності, зокрема, психологічної проникливості, психологічної прозорливості, соціальної інтуїції, вироблення гнучкої здатності до корекції образу іншого у процесі взаємодії – сприяє посиленню розуміння психологічної й особистісної сутності партнера зі спілкування, емпатійності й рефлексивності. Встановлено, що питома вага таких складових інтерактивного компонента комунікативної компетентності, як співробітництво, компроміс, уникання і пристосування, що свідчать про способи реагування фахівців у конфліктній ситуації, істотно зросла від етапу професійної адаптації до етапу професійної майстерності, тоді як значення показника суперництва між ними

зменшилося. Досліджувані представники соціономічних професій послуговуються здебільшого непродуктивними способами улагодження конфлікту – це пристосування і компроміс.

Для гармонізації міжособистісної взаємодії суб'єкт спілкування має постійно тренуватися у вдосконаленні тих умінь подолання розбіжностей і залагодження конфлікту, які позитивно впливають на емоційний стан і сталість відносин партнерів зі спілкування: це вміння запобігати і «згладжувати» конфлікти, вміння «визнавати помилки» і здатність до компромісних дій. Однак треба враховувати, що тільки здатність до співробітництва забезпечує продуктивність поведінки в конфліктній ситуації, бо обидва її учасники досягають успіху. Треба програвати реальні психологічно складні ситуації: проблемні, конфліктні, що сприяє підвищенню соціальної адаптованості.

Виходячи із виняткової важливості розвитку інструментальних засобів суб'єкта фахового спілкування, на яких наголошувалося вище, тобто комунікативних умінь та навичок, майбутній правник, який усвідомлює важливість охарактеризованих чинників оптимізації розвитку його комунікативної компетентності й кожного з її основних компонентів, має відповідально ставитися до особистісного і професійно-комунікативного самовдосконалення як майбутнього фахівця. У цьому зв'язку слід постійно дбати про поглиблення своїх комунікативних мотивів і потреб, про розвиток ціннісної сфери, про стабілізацію професійної спрямованості, про самоорганізацію в діяльнісному спілкуванні та виховання морально-комунікативних якостей. Усе це, а також опанування основами такої галузі знань, як еристика, у практичному застосуванні якої без цих якостей не можна обійтися, сприятиме такому фахівцеві у набутті належного рівня комунікативного професіоналізму.

До емоційних якостей фахівця належать: спокій та стресостійкість у конфліктних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу; емоційна стійкість в ситуаціях, в яких приймаються відповідні рішення. Так, І. Міщенко [121] виділяє психомоторні якості фахівця-юриста як здатність негайно реагувати за відсутності часу, миттєву реакцію на раптовий зоровий і слуховий подразник (високий рівень психомоторної реактивності) [104; 105; 106; 107]. Перераховані вольові, емоційні та

рухові якості фахівця є загальними для фахівців усіх сфер професійної діяльності. Зокрема, І. Івашкевич також виділила компетенції, які належать до соціальної складової професійної компетентності та характеризують працівника у сфері юридичної діяльності [73].

Такими компетенціями є: соціально-особистісні компетенції – громадянський статус; розуміння необхідності здорового способу життя; здатність і бажання самостійно здобувати підготовку, професійно спілкуватися рідною та іноземною мовами; здатність приймати правильні рішення в ситуаціях когнітивного дисонансу; Організаційно-управлінські здібності: уміння та готовність оцінювати результати юридичної діяльності, застосовувати знання організаційно-правових засад, організовувати професійну діяльність колективу та приймати оптимальні рішення в нетипових ситуаціях; загальнонаукові компетентності: вміння та бажання на практиці демонструвати правові знання, знання юридичної психології, вміння проводити юридичні консультації та організовувати розгляд проєктів законів та інших нормативно-правових актів; загальнопрофесійні навички: уміння та бажання конкретизувати та застосовувати закони та інші нормативно-правові акти [131; 155; 158; 159; 160].

Забезпечення додержання законності у діяльності державних органів, фізичних та юридичних осіб, юридично правильної кваліфікації фактів і обставин, складання правових документів, проведення правової експертизи нормативно-правових актів, надання кваліфікованих юридичних висновків і консультацій, складання правових та інших правових рішень. Здійснювати відповідно до закону процесуальні дії, виявляти та з'ясувати факти злочинів, визначати ступінь відповідальності та покарання винних, вживати необхідних заходів для поновлення порушених прав.

Спеціальні компетенції: здатність і готовність застосовувати навички професійної етики, загальної правової та психологічної культури (читання, письма та доброзичливості), глибока повага до закону та дбайливе ставлення до соціальних цінностей верховенства права, розуміння сутності та суспільної значущості професії; вміння працювати з людьми, організовувати робоче місце та організовувати юридичну діяльність відповідно до профілю організації; чітко працювати із

законодавством та інформаційно-довідковими системами, систематично підвищувати професійну кваліфікацію, вивчати законодавство та практику його застосування, оволодівати спеціальною літературою [137; 138].

Серед особливих психофізіологічних властивостей, характерних для юристів, В. Савищенко відзначає здатність до вербалізації (проста мова, здатність вільно висловлювати думки з приводу тих чи інших подій) та емоційну стійкість (відсутність схильностей до тривоги, фрустрації, агресивності, легкої збудливості). Здатність до швидкої адаптації до різноманітних умов зовнішнього середовища, відповідна самооцінка тощо) [172].

До спеціальних психофізіологічних властивостей юриста відноситься адаптивність, здатність юристів ефективно виконувати професійні завдання в умовах постійних змін зовнішнього середовища. Ще однією важливою психофізіологічною якістю юриста є гнучкість – це здатність спеціалістів змінюватися залежно від умов професійної взаємодії, налагоджувати контакти з необхідними організаціями, громадськими об'єднаннями громадян, населенням тощо.

На нашу думку, важливими психофізіологічними характеристиками є діяльності адвоката є: відкритість – прозорість правової діяльності, включаючи процес прийняття правових рішень та програмне планування; оперативність: швидкість здійснення діяльності за умов прийняття відповідних правових рішень і вирішення як планових, так і стихійно виникаючих проблем; надійність – стабільність правової діяльності на різних її рівнях, а також переважання в ній механізмів саморегуляції тощо.

Комунікативно-регуляторний компонент професійної компетентності включає морально-ціннісні орієнтації, етичні норми, особливості професійної культури, а також особистісні якості, необхідні юристу, в тому числі толерантність, лояльність і духовність. Комунікативно-регуляторний компонент професійної компетентності юриста також передбачає:

- 1) усвідомлення себе та інших як самостійних суверенних особистостей, врахування цілей, прагнень, цінностей, можливостей кожної особистості, розуміння міри відповідальності за результати спільної трудової діяльності;

2) усвідомлення власних потреб і можливостей, морально-етичних цінностей і їх зв'язку з потребами і можливостями інших, а також порівняння з суспільними потребами і вимогами;

3) здатність реалістично сприймати внутрішній світ клієнтів, без упереджень і стійких стереотипів, вміння розпізнавати в кожному позитивні риси особистості;

4) усвідомлення та критичне розуміння власних здібностей, здатність розуміти норми, культуру та цінності як соціальних груп, так і клієнтів;

5) усвідомлення реальної, а не уявної або зовнішньо обов'язкової робочої ролі, особливостей впливу на клієнта, дієвості власних бажань і переконань;

6) готовність порівнювати себе з іншими, змінюватися, духовно розвиватися разом з клієнтами.

Стосовно толерантності юристів слід зазначити, що аналіз різноманітних досліджень свідчить про необхідність розуміння принципової відмінності толерантного ставлення, а саме: поваги, неворожості, прийняття особистості іншої людини такою, якою вона є. тобто від вимушеного пасивного примирення (толерантності до «слабшої» особистості) до повного прийняття суб'єктивних рис особистості.

Розуміння толерантності складається зі здатності суб'єкта мислити незалежно та критично та формулювати судження та висновки на основі морально-етичних цінностей та настанов. Основними підструктурними елементами аутопсихологічного компонента є професійне самовизначення та самореалізація юриста, які можна охарактеризувати як тривалий процес формування ставлення людини до професії та до себе як до суб'єкта (потенційного чи актуального) професійної діяльності.

Професійна самореалізація – це пошук «Я в професії», усвідомлення власної професійної ролі, образу «Я», професійного іміджу, індивідуального стилю професійної діяльності, визначення власних професійних перспектив, характеристики їх виконання, усвідомлення нових професійних цілей, прагнення досягти гармонійного розвитку та сприяти розвитку власного творчого потенціалу [5].

Професійна компетентність майбутнього фахівця неможлива без загальної та комунікативної культури, яка виражається в комунікативній компетентності особистості. Вчені Г. Андрєєва [22], А. Лакхана [11], Г. Ковальов, В. Лабунська, В. Мироненко [54], Л. Мітіна, С. Рубінштейн та ін. наголосити на важливості формування комунікативних умінь, що створюють і відображають психологічний портрет людини, її психологічну сутність, сприяють розумінню та взаємодії, розкривають внутрішній зміст у зовнішніх діях. Ці визначення дають змогу з'ясувати сутність поняття «професійна компетентність юриста». Професійна компетентність юриста – це інтегративна якість професійної особистості, яка поєднує в собі наявність правових знань і умінь з різних галузей права, професійно важливих якостей для ефективного здійснення професійної діяльності з дотриманням прав і свобод людини.

Складовими професійної компетентності юриста, на нашу думку, є: змістова (система правових знань з різних галузей права, уміння застосовувати їх у різноманітних ситуаціях професійної діяльності), особистісна (професійно важливі якості), мотиваційна (професійна). Тому формування професійної компетентності має носити цілеспрямований та організований характер і відбуватися в процесі професійної підготовки здобувачів освіти під час навчання у ЗВО за допомогою розробки та впровадження нових освітніх технологій.

Для ефективного мовного впливу на адресата, досягнення мети (цілей) і збереження комунікативної рівноваги адресат (мається на увазі висококваліфікований майбутній юрист) повинен використовувати свої комунікативні здібності, тобто володіння різноманітними знання, уміння та навички, які дозволяють успішно та толерантно вести усне спілкування в стандартних ситуаціях спілкування в усній та письмовій формі.

Дані психодіагностичні методи дають змогу виявити проблеми самодіагностики та розвитку комунікативної компетентності у представників різних професійних груп, а також спеціалізацій, які виконують подібні функції в комунікативній діяльності. Вчені встановили, що такі основні характеристики комунікативної компетентності, як комунікативно-інтелектуальна, соціально-перцептивна та інтерактивна, зазвичай визначають її розвиток. Але більш інтимними

і всеосяжними стають стосунки у його структурі між фахівцями, які активно беруть участь у саморозвитку, особливо самостійно, підвищуючи свій професіоналізм.

Професійно-комунікативна компетентність є важливою складовою успішної кар'єри юриста. Вона включає в себе різні компоненти, які допомагають юристам ефективно взаємодіяти з клієнтами, колегами та судами, а також забезпечувати якісне надання юридичних послуг. Основні компоненти професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів включають такі:

1. Знання права є одним із ключових компонентів професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів. Це не просто заслуга, але і необхідність для успішної юридичної практики. Ось деякі аспекти, які роблять знання права важливим компонентом:

– розуміння правових норм: юристи повинні мати глибоке розуміння законів і правових норм, що регулюють їхню сферу діяльності. Це включає знання статутів, кодексів, регуляторних актів та судової практики, які стосуються конкретних правових питань;

– інтерпретація та аналіз правових документів: юристи повинні бути здатні інтерпретувати правові документи, визначати їхні наслідки та застосовувати їх до конкретних ситуацій. Це важливо для розробки стратегій та надання правових консультацій клієнтам;

– підготовка юридичних документів: знання правових принципів і практики допомагає юристам підготовляти юридичні документи, такі як угоди, позови, договори та інші документи, відповідно до вимог закону;

– робота в судовому засудженні: юристи, які представляють інтереси клієнтів в суді, повинні мати глибоке розуміння судової процедури, доказів та процедурних правил;

– постійне оновлення знань: знання права постійно розвивається, і юристи повинні бути готові постійно оновлювати свої знання і слідкувати за змінами в законодавстві.

Загальна компетентність в області права допомагає юристам впевнено виступати перед клієнтами, колегами та судами, а також вести ефективну комунікацію і розв'язувати складні правові питання. Знання права є основою для будь-якої юридичної роботи і є ключовим елементом професійної підготовки юристів.

2. Навички аналізу є важливим компонентом професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів. Вони допомагають юристам розуміти, оцінювати та розв'язувати складні правові проблеми. Ось деякі аспекти навичок аналізу в контексті професійно-комунікативної компетентності:

- аналіз фактів і доказів: юристи повинні бути здатні аналізувати факти справи і доступні докази для визначення їх значення та впливу на правовий вирок. Це допомагає їм розробляти ефективні стратегії захисту або обвинувачення;

- розуміння правових принципів: навички аналізу включають здатність розуміти основні правові принципи та їх застосування до конкретних ситуацій. Це допомагає юристам робити вірні висновки та рекомендації;

- виявлення правових питань: юристи повинні бути здатні виявляти потенційні правові питання в різних ситуаціях і визначати, які аспекти їхньої справи потребують уваги;

- розробка стратегій: навички аналізу допомагають юристам розробляти стратегії розв'язання правових проблем. Вони можуть враховувати потреби та цілі клієнтів, а також ризики та можливості, пов'язані з конкретною справою;

- вміння приймати рішення: навички аналізу допомагають юристам приймати обґрунтовані рішення щодо того, як діяти в конкретних правових ситуаціях;

- ефективний комунікаційний аналіз: юристи повинні бути здатні аналізувати інформацію та документацію, щоб підготувати чіткі і переконливі комунікаційні матеріали для клієнтів, суду, колег і інших зацікавлених сторін.

Навички аналізу допомагають юристам приймати обґрунтовані рішення, розробляти аргументи і стратегії, та ефективно взаємодіяти з іншими сторонами.

Вони створюють основу для якісної і ефективної роботи юриста, і важливі в контексті професійно-комунікативної компетентності.

3. Комунікаційні навички є надзвичайно важливим компонентом професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів. Юристи взаємодіють з різними клієнтами, колегами, судами та іншими сторонами, і їх здатність ефективно спілкуватися впливає на якість їхньої роботи та їхній успіх в професії. Ось деякі аспекти комунікаційних навичок в контексті професійно-комунікативної компетентності юристів:

- усна комунікація: юристи повинні бути здатні чітко та переконливо висловлювати свої думки усно. Це включає в себе вміння говорити перед аудиторією, проводити переговори з клієнтами, представляти інтереси в судах та спілкуватися з колегами;

- письмова комунікація: здатність писати чітко та логічно є важливою для підготовки юридичних документів, таких як угоди, позови, договори, листи, юридичні меморандуми та інші документи;

- слухання: ефективне слухання допомагає юристам зрозуміти потреби та очікування клієнтів, інших сторін і колег. Важливо активно слухати та враховувати інформацію, яку отримуєте;

- емпатія: здатність сприймати почуття та позиції інших людей допомагає побудувати довіру та створити позитивні взаємини з клієнтами та іншими сторонами;

- вміння пояснювати складні правові питання: юристи повинні бути здатні роз'яснювати клієнтам інформацію про правові питання, використовуючи доступну термінологію і структурування матеріалу для зрозуміння;

- ефективність в конфліктних ситуаціях: конфлікти можуть виникнути в юридичній роботі. Здатність ефективно вирішувати конфлікти та вести переговори є важливою для досягнення розв'язання правових справ;

- комунікація в команді: юристи часто працюють в команді з іншими юристами, дорадниками і фахівцями з інших сфер. Вміння ефективно співпрацювати і комунікувати з іншими членами команди є важливим для досягнення спільних цілей.

Комунікаційні навички допомагають юристам бути успішними в їхній професії, встановлювати довіру клієнтів і забезпечувати якісну надання юридичних послуг. Вони є важливим компонентом професійно-комунікативної компетентності та допомагають юристам вирішувати правові питання в сучасному світі.

4. Етика і професійний кодекс: майбутні юристи повинні дотримуватися високих стандартів етики і професійної поведінки. Вони повинні вести справи з відповідальністю і діяти в інтересах своїх клієнтів, дотримуючись норм професійного кодексу. Етика і професійний кодекс є невід'ємними компонентами професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів. Вони визначають стандарти моралі та поведінки, які юристи повинні дотримуватися в своїй професійній діяльності. Ось, які аспекти етики і професійного кодексу важливі для професійно-комунікативної компетентності юристів:

- довіра та довіреність: юристи повинні дотримуватися високих стандартів етики для забезпечення довіри клієнтів та інших сторін. Це включає в себе збереження конфіденційності і довіреності клієнтів, відмову від конфлікту інтересів і відмову від недобросовісної поведінки;

- чесність та інтегритет: юристи повинні бути чесними та інтегральними в усіх аспектах своєї діяльності. Це включає в себе відмову від обману, недобросовісної практики і подання правдивої інформації клієнтам та іншим сторонам;

- обов'язання до клієнта: юристи повинні служити інтересам своїх клієнтів і дотримуватися їхнього кращого інтересу. Це включає в себе надання чесних інформації клієнтам, представлення їхніх інтересів у судах і в інших форумах, а також забезпечення конфіденційності інформації клієнта;

- відповідальність і акаунтабельність: юристи повинні бути готові приймати відповідальність за свої дії та вчинки. Це включає в себе визнання помилок та недорозумінь і здатність виправляти їх;

- обов'язання до громади: юристи також мають зобов'язання до громади та суспільства в цілому. Вони можуть надавати безкоштовні правові консультації, брати участь у громадських ініціативах і сприяти доступності правосуддя;

- професійна репутація: етика і професійний кодекс грають важливу роль у підтриманні професійної репутації. Юристи повинні дотримуватися стандартів, які сприяють побудові доброї репутації та довіри в сфері права [55; 57];
- етика і професійний кодекс визначають стандарти поведінки та взаємодії юристів з клієнтами, колегами і іншими сторонами. Вони грають важливу роль у підтриманні і зміцненні довіри до юридичної професії та важливі для побудови професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів;
- розвиток емпатії: емпатія та спроможність слухати і розуміти потреби та обставини клієнтів допомагають юристам забезпечувати кращий сервіс та знаходити рішення, які враховують індивідуальні потреби клієнтів;
- креативність та розв'язання проблем: юристи повинні бути творчими у пошуку рішень і вміти вирішувати правові проблеми, які можуть бути складними та нетривіальними.

5. Здатність до співпраці є важливим компонентом професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів. У сучасному світі багато правових справ та проектів вимагають співпраці та комунікації з іншими юристами, фахівцями з інших галузей, клієнтами та іншими сторонами. Ось, які аспекти здатності до співпраці важливі для професійно-комунікативної компетентності юристів:

- робота в команді: багато юридичних питань вирішуються в командному середовищі. Здатність співпрацювати з іншими юристами, адвокатами та фахівцями із суміжних галузей є важливою. Це включає в себе розуміння ролей і внеску кожного члена команди;
- комунікація з клієнтами: співпраця з клієнтами вимагає ефективної комунікації. Юристи повинні бути здатні відкрито спілкуватися з клієнтами, слухати їхні потреби і враховувати їхні відомості при вирішенні правових питань;
- мережі та зв'язки: побудова мереж та професійних зв'язків є важливою частиною співпраці в юридичній галузі. Здатність співпрацювати з колегами і

встановлювати взаємовигідні стосунки може допомогти юристам розвивати свою кар'єру;

- спільні проєкти і партнерства: багато проєктів і справ вимагають співпраці з іншими юристами або фірмами. Здатність до об'єднання зусиль і спільної роботи є важливою для успішного ведення правових справ;

- узгодження і вирішення конфліктів: у процесі співпраці можуть виникати конфлікти та розбіжності. Здатність до узгодження і ефективного вирішення конфліктів є важливою для підтримки співпраці в професійному середовищі;

- розвиток особистих навичок: співпраця може вимагати розвитку особистих навичок, таких як керування часом, планування та організація. Юристи повинні бути здатні керувати своїми обов'язками та відповідальностями, щоб співпраця була ефективною [70; 71; 72; 73].

Здатність до співпраці є важливою для успішної юридичної практики, оскільки вона допомагає юристам розв'язувати складні правові питання, підтримувати взаємодію з клієнтами та колегами та досягати спільних цілей у професійному середовищі.

6. Здатність до вирішення конфліктів є важливим компонентом професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів. У ролі юриста часто доводиться працювати з клієнтами, які перебувають у конфлікті, а також розв'язувати правові суперечки в судовому порядку. Ось деякі аспекти здатності до вирішення конфліктів в контексті професійно-комунікативної компетентності:

- медіація і посередництво: майбутні юристи повинні розуміти та мати навички в медіації і посередництві. Це допомагає їм сприяти мирному вирішенню конфліктів і досягати компромісів між сторонами;

- уміння слухати: юристи повинні бути добрими слухачами, щоб розуміти позиції та інтереси сторін у конфлікті. Слухання допомагає їм ідентифікувати основні питання та знайти шляхи до їх вирішення;

- аналіз конфлікту: здатність аналізувати корінь конфлікту, визначати правові аспекти та можливі шляхи вирішення допомагає юристам розробляти стратегії та рекомендації для сторін;

- вираження конструктивних пропозицій: юристи повинні бути здатні виражати конструктивні пропозиції і аргументи для вирішення конфліктів. Вони можуть розробляти компроміси та рекомендації, які сприяють досягненню взаємовигідного рішення;

- ефективність в судовому вирішенні: в деяких випадках конфлікти потребують судового вирішення. Здатність як юриста до ведення судових процедур, аргументації та захисту клієнтів є важливою у цьому контексті;

- етична поведінка: під час вирішення конфліктів юристи повинні дотримуватися високих стандартів етики і професійної поведінки. Це включає в себе збереження конфіденційності та довіреності клієнтів, а також відмову від конфлікту інтересів;

- здатність до вирішення конфліктів допомагає юристам ефективно вести правові справи, забезпечувати інтереси клієнтів і сприяти мирному вирішенню суперечок. Вона є важливим компонентом професійно-комунікативної компетентності, оскільки допомагає створювати позитивні взаємини з клієнтами та іншими сторонами. Здатність до вирішення конфліктів: В юридичній роботі часто виникають конфлікти. Юристи повинні бути здатні вирішувати конфлікти в мирний спосіб і захищати інтереси своїх клієнтів.

Ці компоненти разом утворюють професійно-комунікативну компетентність майбутніх юристів і допомагають їм виконувати свої професійні обов'язки високоякісно і відповідально.

Отже, вдосконалення інтерактивної компетентності як здатності фахівця організовувати і регулювати взаємодію та взаємовплив і досягати взаєморозуміння має передусім відбуватися у плані виховання спрямованості на партнера як на мету спілкування, забезпечення діалогічного характеру міжособистісної взаємодії, розвитку вміння встановлювати емоційно насичений контакт з ним, реалізацію

конструктивних тенденцій розв'язання конфліктної ситуації, але з використанням усієї палітри способів елімінування (означає усунення, унеможлиблювався впливу всіх, крім одного, факторів на величину результативного показника) конфлікту. Так само важливо розвивати комунікативно-мовленнєву компетентність – особливо вміння невербального спілкування, що забезпечує експресивність і природну виразність поведінки фахівця у педагогічній і психологічній практиці.

1.3. Аналіз сучасного стану підготовки майбутніх юристів

Одним із завдань розвитку державної пенітенціарної служби є організація роботи з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу апарата, її територіальних органів управління, органів і установ. Підготовка юристів до професійної діяльності у пенітенціарній системі України є складним процесом, що зумовлено специфічним характером самої професії, об'єктом якої є засуджені та особи, узяті під варту.

Освіта – це самореалізація особистості, задоволення потреб суспільства та держави у кваліфікованих спеціалістах. Цьому сприяє прийняття нового закону України «Про вищу освіту», який набув чинності 6 вересня 2014 року [61; 62; 63; 66]. Професійна підготовка юриста була і залишається основною проблемою системи педагогічного освітнього простору, яка висуває якісно нові вимоги до вищих навчальних закладів щодо підготовки майбутніх юристів. Проблема полягає в тому, що сьогодні в Україні система підготовки майбутніх юристів до професійної діяльності в пенітенціарній системі ще не повною мірою відповідає сучасним вимогам. Український науковець Н. Калашник зазначає, що «сучасні підходи до кадрового забезпечення Державної кримінально-виконавчої служби України вимагають підготовки кваліфікованих спеціалістів, які мають не лише глибокі знання у галузі правознавства, педагогіки та психології, а й глибокі знання, здатні творчо мислити, застосування європейських методів корекції поведінки» [76, с. 216].

Особливості підготовки майбутніх юристів до професійної діяльності у системі України ще не стали предметом фундаментальних системних досліджень українських

науковців. Значну кількість досліджень було здійснено науковцями відносно співробітників органів внутрішніх справ, до системи яких входили працівники управління виконання покарань. Ці питання розглядали О. Кістяківський, Н. Лучинський, І. Стевенс, І. Фойницький, А. Галай та інші. Найбільш наближеними до предмета дослідження є роботи М. Курочкина, А. Андрощук, А. Клочко, пов'язані з формуванням готовності майбутніх юристів до діяльності у правоохоронних органах і закладах соціального захисту населення [85].

Аналіз наукових праць згаданих авторів показав, що нині відсутні дослідження, спрямовані на вивчення підготовки майбутніх юристів до професійної діяльності. На сьогодні все більш актуальною стає проблема якісної підготовки юристів. Існує значний розрив між змістом професійної університетської підготовки та потребами роботодавців. За даними асоціації юристів і служби з нагляду в сфері освіти і науки, сьогодні лише 15% від загальної кількості вузів, факультетів і філій, що реалізують програми в галузі права, відповідають вимогам професійної юридичної спільноти. Все більше випускає фахівців з юридичною освітою, але в той же час залишається значна кількість вакансій в юридичних закладах. Загалом можна говорити про розрив між змістом і якістю підготовки юристів і вимогами роботодавців, а отже, і про їх низьку затребуваність.

Аналіз документальних джерел і даних, отриманих під час спілкування в класі зі здобувачами освіти, показує, що причинами цієї проблеми можна назвати наступне:

- низька мотивація здобувачів освіти до розвитку кар'єри, пов'язана зі зміною ставлення до юридичної освіти, яка зберігає свою привабливість не як основи для «праці на все життя», а як повноцінне навчання, адаптоване до невизначеного майбутнього;
- відсутність відповідної професійної орієнтації, як щодо вибору професії, так і під час навчання у ВНЗ (усвідомлена внутрішньо професійна орієнтація);
- відсутність єдності (узгодженості) кваліфікаційних вимог роботодавця до юристів;

– відсутність комплексного (психолого-методичного) підходу до оцінки потенціалу та організації навчального процесу, що дає змогу готувати спеціалістів, яких шукають роботодавці; не враховується унікальність нового покоління здобувачів освіти, які значною мірою орієнтовані на досягнення швидких результатів у контексті різноманітних можливостей, наявних ресурсів, підвищеної суспільної уваги та невизначеного майбутнього.

За таких обставин вважаємо вкрай важливим визначити зміст поняття «вимагати адвоката» та висвітлити обставини та чинники, які впливають на запит. Спочатку попит на фахівця визначається попитом на саму професію на ринку праці. Важливість класу на ринку праці може супроводжуватися збільшенням кількості навчальних закладів, які готують необхідних спеціалістів. У зв'язку з цим, якщо професія бажана, якість профільного навчання може істотно відрізнитися і залежить від вимог конкретного роботодавця або галузі. Якщо на ринку праці не виникає потреба у професії, попит на фахівця виявляється низьким, що створює труднощі з працевлаштуванням. Зараз склалася парадоксальна ситуація формального перевиробництва випускників юридичних кадрів і дефіциту кваліфікованих кадрів у цій галузі.

Основний вплив на попит на професію має фактор репутації. Стереотип успіху, який існує щодо професії юриста, зумовлює вибір кандидатом саме цього напрямку підготовки без відповідного критичного осмислення. Крім того, як зазначалося, при виборі юридичного напрямку навчання вони часто керуються універсальністю підготовки (як основою для подальшого розвитку) та широкими можливостями вибору всередині професії.

Загалом бути затребуваним означає, що це комусь або чомусь потрібно. Цей термін часто визначають як «попит на професію», «попит на фахівця». Існують такі уявлення про це явище:

– попит може гарантувати успіх на професійному ринку, але більшим попитом користуватимуться ті, хто зарекомендував себе у професійній діяльності та успішний соціально;

- попит може бути показником ефективності фахівця;
- здобувач готовий здійснювати професійну діяльність відповідно до вимог роботодавця.

Давайте зв'яжемо поняття запиту експерта з уже визнаними та часто використовуваними поняттями, такими як ефективність, підготовленість і професіоналізм. Під ефективністю експерта розуміють його здатність у заданих умовах і з певною якістю виконати конкретне практичне завдання. Стосовно конкретної професійної діяльності працездатність є одним із показників придатності особистості та професії.

Готовність до професійної діяльності є невід'ємною якістю фахівця, яка включає кваліфікаційні та психологічні характеристики та сприяє успішному оволодінню діяльністю. Слід зазначити, що ця якість виникає у процесі професійної підготовки, коли формуються необхідні навички та вміння, психологічні особливості особистості, які сприяють ефективному вирішенню професійних завдань.

Підготовка до професійної діяльності дає змогу молодим спеціалістам швидко адаптуватися до умов професійної діяльності та є передумовою ефективності роботи та успішного професійного розвитку. При цьому важливим його елементом є психологічна підготовка до професійної діяльності [86].

Дослідження психологів показують, що психологічну готовність до професійної діяльності, яка має складну структуру, можна діагностувати за допомогою методів і психологічних прийомів; виявлено відмінності в його компонентах у здобувачів освіти різних курсів і дисциплін. Вирішення проблеми навчання та розвитку психологічної готовності включає оцінку умов професійної підготовки, вивчення мотиваційних, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей здобувачів освіти та оцінку ймовірності досягнення ними результатів. Як потенціал розвитку професійної підготовки здобувачів освіти успішність навчання слід розглядати як з точки зору її об'єктивних показників, так і з точки зору суб'єктивної оцінки самими здобувачами освіти.

Вже зазначалося, що «психологічна готовність до професійної діяльності – це системна властивість суб'єкта навчально-професійної діяльності (здобувача освіти), яка включає регулятивні, когнітивні та комунікативні характеристики та сприяє успішному оволодінню діяльністю» [1, с. 55]. Загальна модель психологічної підготовки здобувачів освіти до професійної діяльності включає такі елементи, як професійна «Я-концепція» (ставлення до обраної спеціальності, уявлення про майбутню професію та умови праці, самооцінка необхідних умінь і якостей); мотивація (здобуття професії в умовах навчання, успішність, робота за фахом); сукупність властивостей і якостей особистості (самооцінка, інтелектуальні здібності, емоційно-вольові, комунікативні, морально-етичні властивості і якості) і сукупність значущих для діяльності властивостей і якостей. Компоненти професійної «Я-концепції», мотивація та особистісні характеристики є універсальними характеристиками; вони необхідні для навчання та розвитку психологічної підготовки здобувачів освіти до професійної діяльності. Значущі для діяльності властивості та якості визначаються змістом майбутньої професійної діяльності та відрізняються у представників різних напрямків підготовки [101].

Взагалі підготовка до роботи вимагає хоча б номінальних успіхів у вирішенні професійних завдань. Під час навчання на фахівця слід звернути увагу на більш високий рівень підготовки, а саме підготовку до ефективної професійної діяльності. У цьому випадку підвищуються вимоги до вмісту його компонентів.

Професіоналізм визначається по-різному залежно від джерела. Наприклад, це «велика готовність справлятися із завданнями професійної діяльності». Професіоналізм дає змогу досягати значних якісних та кількісних результатів праці з меншими фізичними та розумовими зусиллями. Цей термін також означає «високу компетентність, глибоке володіння професією, якість, професійне виконання». Слід зазначити, що «професіоналізм працівника виявляється в поєднанні в одній професії цілого комплексу спеціальних знань і трудових функцій, а також у розширенні видів діяльності. Головне у цьому процесі не кількість засвоєної інформації, а вміння її творчо використовувати, знаходити, засвоювати і застосовувати у практичній діяльності».

Термін «професіоналізм» широко обговорюється фахівцями у галузі психології праці та професійної психології. Так А. Москаленко вважає, що професіоналізм слід розглядати «не тільки як певний високий рівень знань, умінь і результатів людини у певній сфері діяльності, а як певний організм» [125].

Одним із основних критеріїв професіоналізму є професійна компетентність, а професійна готовність, яка є необхідною умовою для претендування на фахівця, формується у процесі професійної підготовки.

У зв'язку з цим, щоб з'ясувати ставлення до підготовки затребуваного фахівця, необхідно враховувати сучасні тенденції в організації вищої освіти.

Основні підходи до формування змісту сучасної вищої освіти знаходимо в працях Н. Ничкало. За її словами, істотні зміни, які спостерігаються сьогодні в природі освіти, а саме її спрямованості, цілях і змісті, «ясніше спрямовують її на «вільний розвиток людини», творчу ініціативу, самостійність, конкурентоспроможність і мобільність майбутнього спеціаліста» [135].

Зміни освітніх цілей в Україні і світі, викликані завданням забезпечення входження людини у професійний світ і продуктивної адаптації до нього, вимагають результату особистісного, соціального і більш цілісного професійної освіти. Відповіддю на це стало формування нової парадигми освітніх результатів, пов'язаної з поняттям «компетентність».

Остання редакція стандарту юридичної освіти зазначає, що при опануванні програми підготовки випускник повинен сформулювати загальнокультурні, професійні та загальнопрофесійні навички. Загальнокультурні навички включають: уміння абстрактно мислити, аналізувати, синтезувати; готовність діяти в нетипових ситуаціях, нести соціальну та етичну відповідальність за прийняті рішення; бажання особистісного розвитку, самореалізації, використання творчого потенціалу; здатність вільно володіти українською та іноземною мовами як засобом ділового спілкування.

До загальнопрофесійних навичок належать усвідомлення суспільної значущості майбутньої професії, непримиренність корупційної поведінки, повага до громадського порядку та володіння достатнім рівнем професійних правових знань; здатність сумлінно виконувати професійні обов'язки та поважати принципи

юридичної етики; вміння застосовувати на практиці набуті навички при організації дослідницької роботи; бажання керувати командою в рамках своєї професійної діяльності.

Професійні навички включають такі види діяльності, як законодавство (уміння розробляти нормативно-правові акти); правозастосовна (здатність уміло застосовувати нормативно-правові акти в окремих сферах юридичної діяльності, реалізовувати норми матеріального та процесуального права у професійній діяльності); правоохоронна (готовність до виконання службових обов'язків із забезпечення громадського порядку, безпеки особистості, суспільства, держави, здатність розпізнавати, припиняти, розкривати злочини, здатність попереджати злочини, причини та обставини виявляти та усувати), що сприяють його місії, здатність виявляти, оцінювати та допомагати придушувати корупційну поведінку); експерти та консультанти (вміння кваліфіковано тлумачити нормативно-правові акти, вміння брати участь у проведенні правової експертизи проектів нормативно-правових актів, у тому числі виявляти в них положення, що сприяють створенню корупційних умов, кваліфіковані юридичні консультації, висновки та консультації з певних питань, сфери юридичної діяльності); організаційно-управлінська (здатність приймати оптимальні управлінські рішення, здатність сприймати, аналізувати та впроваджувати управлінські інновації у професійній діяльності); науково-дослідницька (здатність грамотно проводити наукові дослідження у галузі права); педагогічні (уміння викладати правові дисципліни на високому теоретико-методичному рівні, вміння керувати самостійною роботою здобувачів освіти, вміння організовувати та проводити навчальні дослідження, вміння ефективно проводити правопросвітницьку роботу).

Аналіз зазначених умінь показує, що це як уміння, безпосередньо пов'язані з процесом отримання знань, формування професійних умінь, так і уміння психологічного змісту, більш орієнтовані на навчальний процес.

Як свідчать зарубіжні джерела [5], роботодавці останнім часом схильні при оцінці потенціалу працівника віддавати перевагу психологічним характеристикам фахівця. Завдяки аналізу ситуації у системі професійно-технічної освіти, а також

визнанню зазначених суперечностей між результатами профільного навчання та потребами роботодавців, вдалося визначити, що система професійно-технічної освіти потребує змін. На нашу думку, одним із підходів до вирішення проблеми можна вважати реалізацію програми професійного моніторингу та розвитку юридичної кар'єри.

Сучасним юристом вважається фахівець, ефективний юрист, який володіє такими якостями:

- він чітко усвідомлює своє суспільне призначення, що поважає законність, пишається своєю професією, знає її історію, поважає своїх учителів;
- він знає свій потенціал і свідомо його розвиває;
- зосереджується на вирішенні поточних проблем, які виникають у зв'язку зі зростаючим колом його впливу, і не витрачає енергію на те, на що зараз не може вплинути;
- цінує незалежність, свободу вибору і власних рішень, доля яких залежить від їх прийняття;
- творчий, оптимістичний і досить альтруїстичний. Приймаючи відповідальні рішення, він спирається на міцну основу: особисті цінності та принципи, які відображають високі етичні стандарти, соціальну відповідальність і приналежність до певної професії;
- вважає за краще створювати можливості, а не використовувати їх.

Програма професійного моніторингу включає оцінку спеціалістів за їх якісними характеристиками та психологічною готовністю до професійної діяльності. Такий підхід, на нашу думку, дає змогу виробляти не лише спеціалістів, а й затребуваних спеціалістів.

Перш за все, слід виділити два види попиту: суб'єктивний (попит на фахівця як особистість, суб'єкт діяльності) і об'єктивний (попит на ринку праці на саму професію чи спеціальність). Суб'єктивний попит може формуватися в процесі професійної університетської освіти, але зміст зусиль, спрямованих на його

формування, визначається багатьма факторами, у тому числі попитом на професію чи спеціальність.

Суб'єктивний попит стосується досконалості та ефективності професіонала. Відмінність як «найвища гідність, перевага щодо когось або чогось, перевага над кимось або чимось» (ПР) означає, що випускник володіє цією сукупністю знань, умінь і навичок, а також психологічними властивостями і якостями, які визначають високий рівень професійної підготовки і, отже, затребуваність. Це дає спеціалісту певну перевагу як у кваліфікаційному плані, так і в плані як професійного, так і особистісного розвитку.

Ефективність як властивість професіонала якісно виконувати конкретне завдання за певних умов у порівнянні з випускником ВНЗ слід розглядати як можливість, оскільки у процесі професійної підготовки при його сучасній організації неможливо запропонувати весь спектр можливостей для здобувача освіти, можливі професійні завдання та навчити його вирішувати їх.

Професіоналізм вимагає високого рівня підготовки до вирішення професійних завдань, і підготовка такої якості є метою професійної освіти. Як зазначалося вище, під професіоналізмом розуміється не тільки високий рівень професійних знань і досвіду, а й уміння творчо використовувати їх у практичній діяльності [146; 148; 149; 150].

На основі аналізу підходів до підготовки сучасного фахівця визначено декілька причин, що пояснюють розрив змісту та якості підготовки дипломованих юристів із потребами та вимогами роботодавців. Це причини об'єктивні (прогалини у профорієнтаційній роботі серед школярів та здобувачів освіти, відсутність комплексного підходу до організації навчального процесу, що дозволяє підготувати затребуваних спеціалістів) та суб'єктивні (низька мотивація здобувачів освіти до професійного розвитку).

Аналіз сучасного стану підготовки майбутніх юристів у різних країнах може виявити різноманітні тенденції та проблеми, які впливають на цей процес. Нижче наведено деякі загальні аспекти, які включені до такого аналізу:

1. Навчальні програми: багато юридичних факультетів оновлюють свої навчальні програми, враховуючи сучасні виклики та тенденції в правовій сфері. Це може включати в себе впровадження нових курсів, пов'язаних з цифровою технологією, правами людини, міжнародним правом, та іншими актуальними темами.

2. Викладацький склад: склад викладачів має бути добре підготовленим і орієнтованим на сучасні вимоги. Важливо, щоб викладачі мали можливість постійно підвищувати свою кваліфікацію та залишалися в курсі останніх розробок у правовій галузі.

3. Практичний досвід: сучасна підготовка майбутніх юристів повинна включати можливість отримання практичного досвіду, такого як стажування в юридичних фірмах, судах або органах державної влади. Це допомагає здобувачам освіти отримати реальний досвід та підготуватися до робочого процесу.

4. Застосування технологій: сучасні технології можуть полегшити навчання та дослідження в сфері права. Від використання електронних ресурсів та баз даних до використання штучного інтелекту в аналізі юридичних питань, технології можуть покращити якість навчання.

5. Міжнародний аспект: з огляду на глобалізацію, багато програм підготовки юристів надають більше уваги міжнародному праву та можливостям міжнародного обміну для здобувачів освіти.

6. Етика та соціальна відповідальність: сучасні юристи повинні бути свідомими своєї ролі в суспільстві та розуміти важливість етичних стандартів та соціальної відповідальності.

7. Доступність освіти: питання доступності юридичної освіти також важливі. У деяких країнах високі витрати на навчання та складність вступного відбору можуть обмежувати доступ до цієї професії.

8. Підготовка до місцевих потреб: в різних регіонах і країнах можуть існувати різні юридичні системи та особливості, і підготовка майбутніх юристів повинна враховувати ці особливості.

Аналіз сучасного стану підготовки майбутніх юристів повинен враховувати ці та інші аспекти, що є актуальними в конкретному контексті. Оцінка рівня підготовки

майбутніх юристів допомагає вдосконалювати програми навчання та забезпечувати, що юристи будуть готові відповідати вимогам сучасності.

Аналіз навчальних програм вищих навчальних закладів зі спеціальності «юридична справа» може розкрити різноманітні аспекти, які відображають актуальні тенденції та вимоги в сучасній юридичній галузі. Загальні спостереження та аспекти аналізу навчальних програм [161; 162]:

1. Основні юридичні предмети: у навчальних програмах з юридичної справи зазвичай включаються обов'язкові предмети, такі як конституційне право, цивільне право, кримінальне право, адміністративне право, трудове право, та інші основи юриспруденції. Ці предмети надають здобувачам освіти загальний фундамент з практичних аспектів права.

2. Спеціалізація: багато навчальних програм дозволяють здобувачам освіти обирати спеціалізацію або поглиблення в окремій галузі права, такі як корпоративне право, міжнародне право, сімейне право, інтелектуальна власність, інший вид права, у залежності від їхніх інтересів та кар'єрних планів.

3. Практичний досвід: багато програм включають можливості отримання практичного досвіду через стажування в юридичних фірмах, адвокатських бюро, судах, адвокатських палатах та інших юридичних установах. Це допомагає здобувачам освіти підготуватися до практичного застосування юридичних знань.

4. Етика та соціальна відповідальність: деякі навчальні програми надають особливу увагу питанням етики та соціальної відповідальності в юриспруденції, навчаючи здобувачів освіти важливості етичних норм і норм соціальної відповідальності в юридичній практиці.

5. Застосування технологій: сучасні навчальні програми можуть включати в себе використання технологій, таких як електронні платформи для навчання, програми для дистанційного навчання, а також вивчення впливу інформаційних технологій на правову сферу.

6. Міжнародний аспект: оскільки багато правових питань мають міжнародний характер, деякі навчальні програми можуть включати в себе вивчення міжнародного права та можливості для міжнародного обміну здобувачами освіти.

7. Ефективність навчання: важливим аспектом аналізу навчальних програм є оцінка їхньої ефективності та підготовки здобувачів освіти до робочого процесу в юридичній сфері. Це може включати в себе оцінку успішності випускників, рівня зайнятості та інші критерії.

8. Актуалізація програм: з огляду на зміни в правовій галузі, навчальні програми повинні постійно оновлюватися та адаптуватися до нових вимог і тенденцій.

Важливо, щоб навчальні програми забезпечували здобувачам освіти необхідні знання та навички для успішної кар'єри в сучасній юридичній сфері.

Підготовка майбутніх юристів в Україні включає в себе різні аспекти, включаючи навчання вищих навчальних закладів та практичний досвід, який здобувачі освіти можуть отримати під час навчання. Наведемо основні аспекти підготовки майбутніх юристів в Україні. В Україні існують багато вищих навчальних закладів, де здобувачі освіти можуть отримати юридичну освіту. Найпопулярнішими є юридичні факультети в університетах та академіях. Програми навчання включають в себе різні юридичні предмети, такі як цивільне, кримінальне, адміністративне право, а також міжнародне право, правознавство і багато інших. Здобувачі освіти зазвичай мають можливість вибирати спеціалізацію в рамках своєї юридичної освіти. Наприклад, вони можуть обрати корпоративне право, сімейне право, кримінальне право, громадянське право тощо. Це допомагає здобувачам освіти спрямовувати свою кар'єру в певному напрямку. Підготовка юристів в Україні включає можливості для отримання практичного досвіду. Здобувачі освіти можуть стажуватися в юридичних фірмах, адвокатських бюро, судах та органах державної влади. Також існують юридичні клініки, де здобувачі освіти можуть працювати над реальними справами під наглядом досвідчених викладачів. В останні роки в Україні зростає інтерес до міжнародного права, і багато навчальних програм надають можливість вивчення міжнародного права та міжнародних правових стандартів. Етика та соціальна відповідальність: Питання етики та соціальної відповідальності також займають важливе місце в підготовці юристів в Україні [163; 164]. Здобувачі освіти вивчають етичні стандарти та норми в юридичній практиці. Сучасні технології стають все

важливішим аспектом підготовки юристів. Здобувачі освіти вивчають використання електронних ресурсів, баз даних і інших інформаційних технологій в юридичній практиці. Після завершення навчання багато здобувачів освіти успішно здобувають диплом та починають кар'єру в юридичній галузі, працюючи в адвокатських фірмах, юридичних службах компаній, урядах, судах та інших органах. Важливо зазначити, що система підготовки майбутніх юристів в Україні постійно розвивається та адаптується до сучасних вимог і викликів. Це допомагає здобувачам освіти отримувати необхідні знання та навички для ефективної роботи в юридичній галузі в Україні та за її межами.

Застосування технологій в підготовці майбутніх юристів стає все важливішим аспектом в сучасній юридичній освіті. Технології можуть покращити процес навчання та надати здобувачам освіти нові можливості для отримання знань і практичного досвіду. Юридичні факультети все більше використовують електронні ресурси, веб-сайти та навчальні платформи для навчання та комунікації зі здобувачами освіти. Це дозволяє здобувачам освіти отримувати доступ до навчального матеріалу в будь-який час і з будь-якого місця. Деякі навчальні заклади пропонують можливість отримання юридичної освіти через дистанційні курси та програми навчання в мережі. Це робить юридичну освіту більш доступною для здобувачів освіти, які не можуть відвідувати фізичні лекції. Технології дозволяють проводити віртуальні класи та веб-семінари, на яких здобувачі освіти можуть взаємодіяти з викладачами та іншими здобувачами освіти в режимі реального часу. Це сприяє активній дискусії та обміну досвідом. Штучний інтелект може бути застосованим в аналізі юридичних питань та підтримці прийняття рішень. Це може включати в себе автоматизовані системи обробки правової інформації, які допомагають шукати та аналізувати судові рішення, закони та інші джерела правової інформації. Здобувачам освіти надається доступ до юридичних баз даних та електронних версій правових публікацій, що спрощує пошук і аналіз правової інформації. Технології можуть підтримувати впровадження віртуальних юридичних клінік, де здобувачі освіти можуть працювати над реальними правовими справами за допомогою віддаленого зв'язку. Технології дозволяють навчальним закладам

відстежувати успішність здобувачів освіти та забезпечувати аналіз результатів навчання для подальшого вдосконалення програм.

Загальний висновок полягає в тому, що технології дозволяють покращити доступність та якість юридичної освіти, надають здобувачам освіти більше можливостей для самостійного навчання та допомагають підготувати юристів до вимог сучасного світу. Однак важливо зберігати баланс між традиційними методами навчання і сучасними технологіями, щоб забезпечити комплексний підхід до підготовки майбутніх юристів.

Міжнародний аспект підготовки майбутніх юристів стає все більш важливим у світі, який дедалі більше глобалізується та інтегрується. Підготовка юристів з міжнародним акцентом дозволяє їм розуміти та працювати з правовими системами і проблемами, які виходять за рамки їхньої власної країни. Здобувачі освіти отримують знання про міжнародне право, включаючи договори, міжнародні організації, права людини, міжнародне гуманітарне право, право моря та інше. Вони вивчають, як це право регулює стосунки між державами та міжнародні проблеми [169; 170].

Міжнародна підготовка юристів також передбачає розвиток навичок міжкультурної комунікації. Здобувачі освіти навчаються працювати з клієнтами, партнерами та колегами з інших культур, розуміючи особливості і традиції різних країн. Майбутні юристи вивчають різниці та схожості між різними правовими системами, такими як континентальна, англійська та інші. Вони аналізують вплив цих систем на рішення суду та правову практику. Здобувачі освіти можуть брати участь у міжнародних правових проектах, які спільно ведуть юридичні факультети, організації та фонди. Це дозволяє їм отримати практичний досвід вирішення міжнародних правових питань.

Багато навчальних закладів пропонують здобувачам освіти можливість міжнародного обміну, який дозволяє їм навчатися та працювати в інших країнах. Це допомагає розширити горизонти та отримати нові погляди на правові питання. Участь у міжнародних конференціях, семінарах та мережах дозволяє здобувачам освіти встановлювати контакти з юристами та вченими з усього світу, обмінюватися досвідом та ідеями. Міжнародний аспект підготовки майбутніх юристів стає

важливим, оскільки багато правових питань та конфліктів мають міжнародний характер. Підготовка юристів з урахуванням цього аспекту допомагає їм бути більш компетентними та впевненими в роботі в умовах глобальної правової системи.

Вивчення етики та соціальної відповідальності грає важливу роль у підготовці майбутніх юристів. Ці аспекти не тільки стосуються професійних норм та стандартів, але і визначають моральний характер та відповідальність юристів у суспільстві. Здобувачі освіти юридичних факультетів вивчають професійну етику, яка включає в себе стандарти поведінки та діяльності юристів, включаючи довіру, конфіденційність, обов'язки по відношенню до клієнтів та інших професійних питань. Здобувачі освіти навчаються, як зберігати конфіденційність і довіру відносин з клієнтами та дотримуватися професійних стандартів у наданні юридичних послуг.

Вивчення прав людини та соціальної справедливості наголошує на важливості праці для справедливості та захисту прав людини. Здобувачі освіти розуміють відповідальність юристів у захисті прав та свобод людини. Соціальна відповідальність означає, що юристи повинні брати активну участь у справах громадського інтересу та боротися за права менш захищених та вразливих груп населення. Здобувачі освіти навчаються, як уникати конфлікту інтересів та забезпечувати об'єктивність та незалежність у юридичній практиці. Вивчення поняття «публічний інтерес» наголошує на важливості роботи на благо суспільства та дотриманні моральних та етичних стандартів. З ростом глобалізації здобувачі освіти навчаються враховувати міжкультурні та глобальні аспекти етики в юриспруденції. Здобувачі освіти розуміють важливість чесності, об'єктивності та поведінки відповідно до правил у судових процесах.

Збалансоване розвинення етичних та соціальних навичок є важливим аспектом підготовки майбутніх юристів. Ці навички допомагають їм не лише стати компетентними професіоналами, але й бути активними членами суспільства та приносити користь громадськості через свою діяльність в правовій галузі.

Висновки до першого розділу

Отже, слід зазначити, що комунікативна компетентність здобувача освіти може бути вже сформованою або сформованою частково, що необхідно враховувати при подальшому розвитку. Варто також зазначити, що з огляду на вікові особливості та специфіку навчання, на діагностичному етапі розвитку комунікативної компетентності здобувачі освіти повинні також проводити самодіагностику, оскільки після отримання результатів діагностики вони самі будуть здобувачами освіти. в змозі здійснити необхідні. Внести корективи в комунікативну поведінку. Розглядаючи визначення комунікативної компетентності, варто звернути увагу на структуру комунікативної компетентності та мати на увазі, що різні автори по-різному підходять до структурних компонентів комунікативної компетентності.

Поняття «компетентність» включає певний рівень знань і умінь і водночас тісно пов'язує мобілізацію знань, умінь і поведінкових установок з умовами конкретної діяльності. Компетентність передбачає важливе узагальнення теоретичних та емпіричних знань, виражених у вигляді понять, принципів і смислоутворюючих диспозицій. Компетенції – це узагальнені способи дій, що зумовлюють продуктивне виконання професійної діяльності. Отже, змовна конкуренція є важливим узагальненням теоретичних і практичних знань у спілкуванні, виражених у термінах понять, принципів, смислоутворюючих положень і ситуацій, необхідних для успішного мовного спілкування.

Загальний висновок полягає в тому, що технології дозволяють покращити доступність та якість юридичної освіти, надають здобувачам освіти більше можливостей для самостійного навчання та допомагають підготувати юристів до вимог сучасного світу. Однак важливо зберігати баланс між традиційними методами навчання і сучасними технологіями, щоб забезпечити комплексний підхід до підготовки майбутніх юристів.

Міжнародний аспект підготовки майбутніх юристів стає все більш важливим у світі, який дедалі більше глобалізується та інтегрується. Підготовка юристів з міжнародним акцентом дозволяє їм розуміти та працювати з правовими системами і

проблемами, які виходять за рамки їхньої власної країни. Здобувачі освіти отримують знання про міжнародне право, включаючи договори, міжнародні організації, права людини, міжнародне гуманітарне право, право моря та інше. Вони вивчають, як це право регулює стосунки між державами та міжнародні проблеми.

Вивчення прав людини та соціальної справедливості наголошує на важливості праці для справедливості та захисту прав людини. Здобувачі освіти розуміють відповідальність юристів у захисті прав та свобод людини. Соціальна відповідальність означає, що юристи повинні брати активну участь у справах громадського інтересу та боротися за права менш захищених та вразливих груп населення. Здобувачі освіти навчаються, як уникати конфлікту інтересів та забезпечувати об'єктивність та незалежність у юридичній практиці. Вивчення поняття «публічний інтерес» наголошує на важливості роботи на благо суспільства та дотриманні моральних та етичних стандартів. З ростом глобалізації здобувачі освіти навчаються враховувати міжкультурні та глобальні аспекти етики в юриспруденції. Здобувачі освіти розуміють важливість чесності, об'єктивності та поведінки відповідно до правил у судових процесах.

Збалансоване розвинення етичних та соціальних навичок є важливим аспектом підготовки майбутніх юристів. Ці навички допомагають їм не лише стати компетентними професіоналами, але й бути активними членами суспільства та приносити користь громадськості через свою діяльність в правовій галузі.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

У цьому розділі розглядаються ключові методичні аспекти, спрямовані на підготовку майбутніх юристів до успішної професійної діяльності в контексті комунікативних вмінь та навичок. Аналізуються теоретичні основи методики викладання та організації навчального процесу з урахуванням специфіки юридичної освіти.

2.1. Педагогічні умови формування готовності майбутніх юристів

Відповідно до положень державного стандарту вищої освіти випускники юридичних вузів повинні бути готові до викладання юридичних дисциплін, керівництву самостійною роботою здобувачів освіти і організації правової освіти різних груп населення.

Упровадження професійних цінностей є одним із пріоритетних завдань виховної роботи. Надзвичайно важливо, за нормального керівництва, допомогти здобувачам освіти отримати досвід розуміння явищ, сформуванню ставлення до професійних процесів і ситуацій, які моделюються у навчальному процесі. У зв'язку з цим особливого значення набуває виявлення педагогічних умов, які сприяють вихованню професійних цінностей, що розвивають особистість здобувача освіти. Успішність формування професійно важливих цінностей у майбутніх юристів значною мірою визначається правильною структурою процесу їх професійної освіти в умовах ЗВО. Від реалізації правильно підібраних освітніх передумов залежить функціонування і розвитку усєї системи освіти.

Характеристика основних ідей і підходів, на яких базується процес професійної освіти здобувачів освіти у сучасних ЗВО, відображена в працях Е. Шорт [17], Л. Барановська [28], Н. Бібік [34], А. Галімова [47] та ін. Робота В. Зеленого [69], О. Карпенко [78], В. Лугового [103], Л. Музичко [126]: присвячена поглибленій освітній діяльності майбутніх юристів. Незважаючи на дуже велику бібліографію наукових досліджень з цієї проблеми, сучасні моделі та методики не можуть адекватно вирішити проблему формування професійно значущих цінностей у майбутніх юристів.

Матеріалом для дослідження послужили праці Т. Поясок [156], О. Семенов [176], М. Сметанського [188] та інших, у яких розкрито теоретичні основи професійної підготовки майбутніх юристів.

Виховний аспект присутній у професійній діяльності суддів, спеціалістів юстиції, правоохоронців, працівників кримінально-виконавчих органів, інспекторів з питань профілактики правопорушень неповнолітніх, працівників, які виконують рішення у примусовому порядку, тощо. Юристи мають безпосередній вплив на формування правової культури і правової свідомості населення, вирішення завдань ліквідації правового нігілізму в суспільстві, зміцнення громадського порядку і законності, всебічне формування «правової держави і громадянського суспільства в Україні».

До функціональних завдань адвокатів входить, серед іншого, робота з громадянами, консультування та супровід у судочинстві. Фахівці з права також можуть виконувати правоохоронні завдання, як державні службовці. Крім того, вся їх діяльність пов'язана з вихованням у громадян поваги до права, формуванням ціннісного ставлення до права як найвищої правової норми держави та виховним впливом на різні групи громадян.

Для того, щоб мати можливість успішно здійснювати свою професійну та освітню діяльність, юрист повинен мати достатні знання у галузі педагогіки в

цілому та юридичної підготовки зокрема. Важливою складовою професіоналізму юриста є також знання ним педагогічних прийомів (переконання, роз'яснення, заохочення, примусу, покарання, вимоги). Його здатність здійснювати соціальний та освітній вплив на громадян тісно пов'язана з його рівнем усного та письмового висловлювання, а також його здатністю висловлюватись у суді.

У своїй професійній діяльності фахівець у галузі юриспруденції має справу з регульованою законодавством діяльністю громадян. Часто ця діяльність пов'язана з особистими стосунками між людьми, їх складним психічним станом, необхідністю вирішення міжособистісних конфліктів, торкання внутрішнього світу людини і виконання виховної функції в роботі з громадянами. Викладене свідчить про те, що їх професійно-освітня майстерність відіграє ключову роль у професійній підготовці юристів.

Як показує аналіз наукової літератури, проблема професійно-педагогічної компетентності є достатньо виразною щодо підготовки вчителів [2], [4]. На основі роботи в даному напрямі ми виробили власне розуміння ключового феномену нашого дослідження з урахуванням особливостей освітнього аспекту професійної діяльності юриста.

У процесі навчання під професійно-освітньою компетентністю розуміється професійно-особистісна підготовка майбутнього юриста, яка являє собою його здатність і готовність реалізовувати освітні функції у своїй професійній діяльності (правова підготовка, виховання правового громадянства). Структурно професійна компетентність і педагогічні умови формування готовності майбутніх юристів включає:

- розробку критеріїв та показників для моніторингу досліджуваного процесу;

- використання у навчальному процесі університету модульної технології, яка забезпечує використання інформації з дисциплін різних циклів для професійно-освітньої підготовки юристів;
- презентування навчального процесу юридичного факультету;
- формування у здобувачів освіти ціннісного ставлення до професійної та навчальної діяльності через участь у діяльності юридичної фірми.

Згідно з першою умовою ми вибрали необхідні критерії та показники для оцінки рівня розвитку професійно-освітніх умінь майбутнього юриста. Основними критеріями нашого дослідження є: інтелектуальний, мотиваційний, особистий, практичний.

Інтелектуальний критерій є суттєвим для оцінки академічної готовності юриста до майбутньої роботи. Як показники ми визначили наявність знань у галузі права, відомості про форми, методи, прийоми та способи впливу на освіту, розуміння ролі юриста та його функціональних обов'язків, усвідомлення важливості знань з галузі педагогіки та психології у вирішенні правових проблем. Безперечно, що юристу необхідно спиратися у своїй діяльності на знання психології злочинної поведінки та психологічних особливостей особистості злочинця, основи психології та пенітенціарної екології; знати особливості роботи з громадянами, які відбувають покарання. Важливою частиною професійних знань є знання в галузі теорії управління та організаційної культури, де юристи можуть виконувати роль керівників різних організацій та їх сфер [12; 195].

Мотиваційно-ціннісний критерій спрямований на оцінку внутрішньої мотивації особистості до економічної діяльності. Видається доцільним виділити такі показники цього критерію, як майбутній юрист, який виявляє інтерес до набуття професійно та особистісно значущих освітніх знань і навичок; стійкість мотивації до оволодіння професійними та навчальними навичками; розуміти вимоги здобуття ґрунтовної освіти.

Особистісні критерії передбачають оцінку майбутнього ціннісного сприйняття юриста щодо виховного аспекту продовження його роботи, спрямованості на професійні та професійно-освітні цінності, готовність працювати у групі, здатність брати відповідальність за рішення зроблені про долі людей та їх наслідки, а також організованість, комунікабельність, толерантність, тактовність.

Функціональний критерій (діяльність) базується на комплексі умінь організації правової діяльності, що включає специфічні навчальні уміння, зокрема:

- розвиток власного погляду на нові правові явища (обставини, проблеми);
- застосування різних методів виховного впливу на особистість для формування правової позиції;
- планування та розвиток спілкування з громадянами як вербальними, так і невербальними засобами;
- вміння застосовувати знання комунікаційних технологій для встановлення людських стосунків із клієнтами;
- наявність виховних порозумінь у спілкуванні з різними категоріями громадян;
- вміння вирішувати конфлікти;
- вміння чітко роз'яснювати основи нормативно-правових актів громадянам, які не мають правових знань;
- наявність організаторських здібностей та порядність для участі в судових засіданнях тощо.

Ще однією освітньою умовою, що забезпечує ефективне формування професійно-педагогічних навичок юристів у майбутньому, ми вважаємо використання у навчальному процесі модульних методик навчання.

Як відомо, унікальність модульної методики навчання полягає у тому, що студент має можливість самостійно опанувати розроблену спеціально для нього навчальну програму, яка складається з окремих модулів (частин). Основною складовою модульного навчання з предметів навчального плану є модуль як центральна одиниця навчального матеріалу, що має комплексний характер і містить матеріал, необхідний для окремої його частини. Навчання підрозділу можна модифікувати за допомогою підходу, заснованого на діяльності, не лише в процесі, але й у змісті.

Пріоритетність практичного аспекту (діяльності) у формуванні професійно-педагогічної майстерності юристів є обґрунтованою, оскільки необхідно набути навичок організації юридичної діяльності, у тому числі спеціально-педагогічної майстерності. Одним із шляхів реалізації модульної технології є використання методу проєктів у навчальному процесі.

Наступною освітньою вимогою є впровадження у навчальний процес юридичного факультету спецкурсу «Педагогічні основи професійної діяльності юриста». Ми розробили програму вивчення цього спеціального курсу, що включає кейси ділової гри, тематичні ситуаційні завдання, набір тестових завдань для аналізу отриманих знань, перелік тем для самостійного вивчення та оформлення конспектів.

На нашу думку, важливою умовою формування професійно-освітньої компетентності майбутніх юристів є участь здобувачів освіти у діяльності юридичної фірми. Основними формами роботи здобувачів освіти юрфірми є: участь у судових процесах; зустрічі з працівниками правоохоронних органів; узагальнення участі у судовій та репресивній діяльності; участь у ділових іграх; організація семінарів з актуальних правових питань за участю відомих юристів; надання правової допомоги суб'єктам господарювання та організаціям споживчої кооперації; читання лекцій для населення та в навчальних закладах; організація

місцевих консультацій з правових питань у містах і регіонах; участь у роботі здобувачів освіти ЗВО з оздоровчих центрів.

Робота здобувачів освіти юрфірми не обмежується консультаціями в самій клініці. На вулиці відбуваються різноманітні заходи: здобувачі освіти-практиканти відвідують різноманітні установи для надання юридичних консультацій; читання роз'яснювальних лекцій з законів у вузах міста; присутність в судовому засіданні.

Залучаючи здобувачів освіти до діяльності юридичної фірми, ми можемо вдосконалити навчальний процес, підвищити професійно-освітню підготовку здобувачів освіти шляхом подолання розриву між практичною та теоретичною юридичною освітою, розвинути та закріпити практичні навички надання правової допомоги здобувачам освіти і максимально наблизити здобувачів освіти до умов, з якими вони зіткнуться у своїй майбутній роботі.

Сучасне суспільство потребує юристів нового покоління з великими теоретичними та правовими знаннями, професійною майстерністю їх застосування та великим розвитком професійно важливих якостей особистості з можливістю їх подальшої передачі в процесі юридичного виховання та навчання. Виконання освітніх вимог, встановлених у навчальному процесі юридичного факультету, дає змогу здобувачам освіти ефективно розвивати професійно-педагогічну майстерність здобувачів освіти у галузі права: професійна компетентність, захист прав і свобод людини і громадянина, професійний саморозвиток. Педагогічними передумовами досліджуваного процесу є: використання оптимального поєднання традиційних, активних та інтерактивних методів навчання для актуалізації рефлексивних реакцій юристів на професійно важливі цінності; створення сприятливої емоційно-психологічної атмосфери на уроці шляхом побудови взаємовідносин між суб'єктами навчального процесу на основі взаємної довіри, підтримки та конструктивного діалогу; реалізація

позааудиторних можливостей для розвитку у здобувачів освіти ціннісного підходу до юридичної професії.

Провідними методичними підходами дослідження стали системний, аксіологічний та компетентнісний підходи.

Перейдемо безпосередньо до характеристики кожної з трьох освітніх умов. Перша освітня умова передбачає використання оптимального поєднання традиційних, активних та інтерактивних методів для актуалізації рефлексивних реакцій майбутніх юристів на професійно значущі цінності (дидактична умова).

У процесі впровадження традиційних (нормативних) методів головну роль відіграє педагог. Зміст навчального матеріалу має бути доповнено оціночним ставленням до професії, моральних дилем, правових проблем глобального, соціального чи локального характеру. Завдання здобувачів освіти – засвоїти та відтворити вивчений матеріал, виконати завдання за алгоритмом, виконати вправу за інструкцією тощо [14].

Використання активних методів мотивує здобувачів освіти до самостійного пошуку необхідної інформації, вимагає прояву творчих здібностей, стимулює ініціативу, розвиває продуктивне мислення та створює умови для розкриття індивідуальності майбутніх випускників-юристів. У процесі спілкування з викладачем та однокурсниками, вони мають можливість відстоювати власну позицію, критикувати думку авторитетів, пропонувати та відстоювати альтернативні ідеї. Завдяки інтерактивним методам студент не тільки вирішує задачі з учителем, а й оцінює свою та чужу поведінку при вирішенні навчальної задачі, занурюється в атмосферу ділової співпраці та демонструє свої творчі здібності, в тому числі й креативність. Завдання педагога – створити умови, що сприяють активності здобувачів освіти, допомогти їм самостійно знаходити рішення.

Поєднання вищезазначених методів дає змогу досягти рефлексивної орієнтації здобувачів освіти у системі професійно-значущих цінностей, що дозволить майбутнім випускникам юридичного факультету глибше асоціюватися та ідентифікуватися з обраною професією.

Педагогічний стан передбачає створення сприятливого емоційно-психологічного середовища на занятті шляхом побудови взаємовідносин між суб'єктами освітнього процесу на основі взаємної довіри, підтримки та конструктивного діалогу (психолого-педагогічний стан). Необхідно розуміти, що не всі здобувачі освіти психологічно та емоційно підготовлені до участі в тій чи іншій навчальній діяльності.

На нашу думку, доцільно будувати процес формування значущих професійних цінностей у юристів майбутнього через спільний творчий пошук вирішення поточних проблем, у тому числі локальних (приватних), а також великих проблем потенціалу екзистенціального світу (пов'язані з категорією філософських питань «вічне»), які не мають чіткого та правильного рішення. Захищаючи та відстоюючи свою позицію в суперечках такого роду, здобувач освіти мимоволі включається в роботу з побудови власної системи життєвих і професійних цінностей. Активізуючи рефлексію, майбутні юристи переоцінюють існуючу систему життєвих цінностей, без якої неможливе формування системи професійних цінностей. У цьому випадку завдання викладача ВНЗ полягає не тільки у тому, щоб здобувач освіти якісно засвоїв необхідний обсяг інформації про дисципліну, яку він вивчає, а й надання йому допомоги та психологічної підтримки у складних ситуаціях. У цьому випадку дуже дієвим є такий прийом, як реферали. Цей прийом доцільно використовувати в ситуації, коли педагог фіксує зміни в емоційно-психологічному стані здобувача освіти через явні труднощі, сумніви, невпевненість, пригніченість, втому тощо. Здатність відволікатися на інші види діяльності. Це дозволяє здобувачу освіти

бути вільним і запрошеним зіграти нову роль (слухач, критик, оратор, генератор ідей тощо), використовуючи всі варіанти для участі в діалозі (доказ, аргумент, гіпотеза, іронія тощо).

Суворе ставлення викладача до здобувача освіти, навпаки, часто призводить до придушення інтересу, активності та самовираження. Третьою виховною умовою є реалізація можливостей позааудиторної діяльності для формування ціннісного ставлення до юридичної професії (організаційно-виховна умова) у майбутніх юристів. Це позааудиторна робота з величезним потенціалом, яка сприяє подальшій самоосвіті, розвитку особистості та професійному розвитку фахівця в майбутньому. Навчальна діяльність має бути спрямована на формування ціннісного ставлення до майбутньої професії, сприяючи розширенню правових навичок здобувачів освіти, а також зміцненню ділових і дружніх контактів суб'єктів навчання. За словами здобувачів освіти, позааудиторна робота, з одного боку, повинна мати корисний практичний результат у плані формування професійних цінностей майбутніх юристів; з іншого боку, це заняття має бути цікавим і захоплюючим; містить елементи гри та змагання, пов'язані з емоційною інтенсивністю, ризиком та «драйвом». Конкурентоспроможність здобувачів освіти розвивається у процесі змагання. Залучення до такої навчальної роботи створює мотиваційну основу для майбутнього навчання правознавства для активного спілкування, залучення до інтелектуальної діяльності та проблемних ситуацій, що імітують реальну роботу юриста. У цьому випадку студент зможе швидко і правильно приймати відповідальні рішення, адаптуватися до нових реалій професійної діяльності, адекватно опрацьовувати та осмислювати велику кількість інформації.

Одним із видів позааудиторної роботи також є передусім залучення здобувачів освіти юридичного факультету до волонтерської діяльності, яка дає здобувачу освіти можливість обирати функції, які йому під силу, та виконувати

їх добровільно. Крім того, така діяльність може бути безпосередньо пов'язана з наданням правової допомоги щодо інформування громадян про існуючі державні програми, послуги, пільги та можливості держави або соціальної допомоги людям, які зазнають життєвих труднощів. Діяльність волонтерів має великий потенціал для формування таких цінностей, як людяність, громадянськість, справедливість, законність, милосердя, а також дає можливість отримати професійний досвід. Чим довше здобувач освіти надає волонтерську допомогу, тим стійкішою стає внутрішня потреба у захисті прав і свобод людини і громадянина, а також усвідомлення необхідності постійного самовдосконалення [18; 19; 20].

Навчальний процес у сучасному університеті не може обмежуватися лише навчальною частиною. Оволодіння знаннями, уміннями та навичками майбутнього юриста базується на розвитку системи особистісно-професійних цінностей, зокрема совісті, справедливості, законності, відповідальності, честі, людяності та готовності захищати права і свободи особи. Застосовані педагогічні вимоги в основному забезпечать високий та середній рівень сформованості професійної цінності майбутніх бакалавратів юридичного факультету. Необхідний високий рівень професійно-ціннісної сформованості, передусім усвідомлення студентом соціальної значущості професії юриста, позиціонування як захисника прав і свобод людини і громадянина, розуміння необхідності самостійності. Удосконалення та навчання, прояв активності, самостійності у вирішенні проблемних ситуацій та наявність стійкої установки на оволодіння професійною компетентністю, твердої віри у високу місію юриста. Зрозуміло, що середній рівень професійно-ціннісної сформованості здобувача освіти зі стійкою установкою є недостатнім для оволодіння професійною компетентністю, яка дає можливість виправити відхилення від духу і букви закону в окремих випадках, а

також незавершене ставлення до себе. Здобувачі освіти з невеликою підготовкою в професійних цінностях мають фрагментоване індивідуальне домінування

Принципи, категорії, поняття юридичної діяльності, не вміють чітко визначити та сформулювати проблеми, що потребують вирішення, негативно ставляться до оволодіння професійними навичками, не вважають себе захисниками свобод і прав людини і громадянина, можуть відступати від цих принципів правосуддя та законності в ім'я особистої вигоди, не виявляють прагнення до самореалізації в майбутній професії, повільний та безініціативний у вирішенні проблемних ситуацій. Від ступеня сформованості професійних цінностей залежить успіх у майбутній діяльності юриста. Перспективними напрямками для подальших досліджень цієї теми можуть бути: розвиток у викладачів бажання прищеплювати професійні цінності майбутнім юристам.

Нами представлено педагогічні умови формування готовності майбутніх юристів на рисунку 2.1.

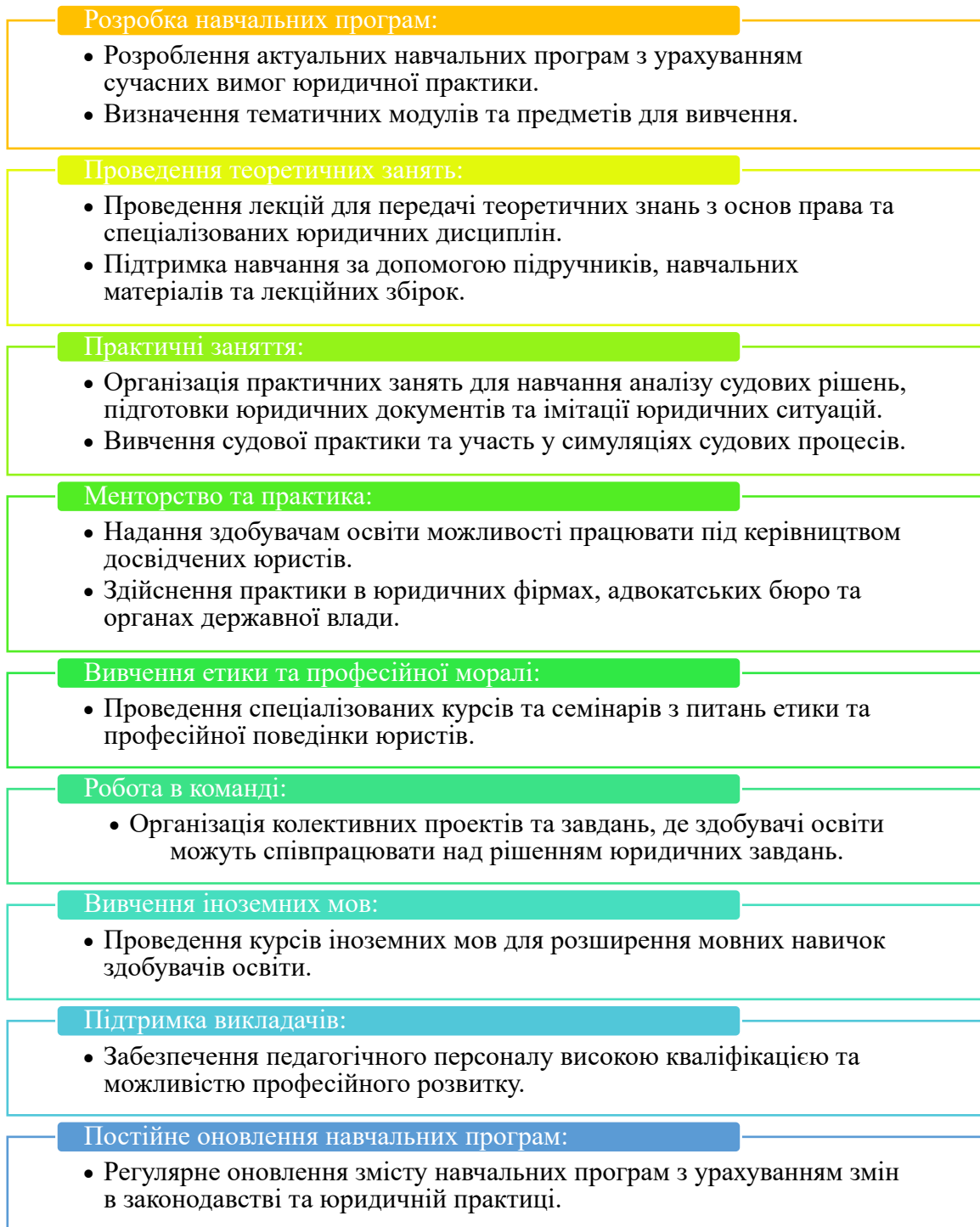

Рис. 2.1. Педагогічні умови формування готовності майбутніх юристів

(розроблено авторкою)

Ці умови допомагають створити комплексну систему навчання для майбутніх юристів, розвиваючи як їхні теоретичні знання, так і практичні навички та професійну готовність.

Формування готовності майбутніх юристів є важливим завданням в педагогічному процесі, оскільки ця професія вимагає високого рівня знань, навичок і вмінь у сфері права та юридичної практики. Для досягнення цієї мети необхідно створити спеціальні педагогічні умови, які сприятимуть розвитку не лише теоретичних знань, але і практичних навичок та професійних якостей.

1. Сучасні навчальні програми: перша педагогічна умова – розробка та впровадження актуальних навчальних програм, які відповідають сучасним вимогам юридичної практики. Програми повинні включати як теоретичні, так і практичні компоненти, дозволяючи здобувачам освіти отримувати реальний досвід роботи з юридичними питаннями.

2. Практичні заняття: важливо забезпечити практичний підхід до навчання. Юридичні факультети повинні мати спеціалізовані практичні заняття, де здобувачі освіти зможуть вивчати реальні випадки, аналізувати судові рішення, писати судові документи та вести переговори.

3. Менторство: важливо надати здобувачам освіти можливість працювати під керівництвом досвідчених юристів, що надасть їм можливість вивчити практичні аспекти професії та отримати корисні поради від професіоналів.

4. Етика та професійна мораль: важливо включити в навчальні програми питання етики і професійної моралі, оскільки ці аспекти грають важливу роль в роботі юриста. Здобувачам освіти потрібно навчати виконувати свої обов'язки з дотриманням високих стандартів етики та справедливості.

5. Робота в команді: майбутнім юристам важливо навчитися співпрацювати в команді, оскільки багато юридичних завдань вимагають

колективного підходу. Важливо включити такі практичні завдання, де здобувачі освіти могли б працювати разом та розвивати навички спільної роботи.

6. Вивчення іноземних мов: знання іноземних мов, зокрема англійської, також важливо для майбутніх юристів, оскільки багато міжнародних питань вимагають комунікації на англійській мові. Важливо включити в навчальні програми курси іноземних мов та практичні заняття з перекладу юридичних документів.

7. Підтримка викладачів: викладачі повинні мати відповідну кваліфікацію та професійний досвід, щоб надавати якісну освіту. Важливо забезпечити їхню підтримку та можливість професійного розвитку.

8. Постійне оновлення змісту програм: законодавство і юридична практика постійно змінюються, тому навчальні програми повинні регулярно оновлюватися, щоб відповідати актуальним вимогам і стандартам.

Ці педагогічні умови сприятимуть формуванню готовності майбутніх юристів до професійної діяльності, роблячи навчання більш ефективним і практичним.

2.2. Критерії, показники та рівні сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів

Визначення навчальних досягнень майбутніх спеціалістів починається з аналізу рівня засвоєння ними компонентів змісту вищої освіти. Для вирішення проблеми підвищення якості навчання здобувачів освіти у вищих навчальних закладах на сучасному етапі необхідно вдосконалити контроль за їх навчанням як важливий спосіб управління навчальним процесом.

Аналіз науково-педагогічної літератури показує, що проблема визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості професійних знань майбутніх

спеціалістів розглядається в працях А. Галімова [47], Н. Молодиченко [122], Н. Ничкало [135], Ю. Шевченко, Л. Шевчук [205] та ін. Увагу дослідників зосереджено на різних аспектах і шляхах формування професійної компетентності майбутніх фахівців різного профілю. Проте критерії, показники та рівні оцінки професійної компетентності майбутніх юристів для професійного навчання профільного конструювання у процесі виробничої практики не розкрито.

Перед тим, як визначити стан сформованості професійної компетентності майбутніх юристів та описати реалізацію методики формуючого впливу, необхідно розробити діагностичний апарат дослідження, який включає критерії, показники та рівні розвитку професійної компетентності майбутніх юристів. Так, Е. Зеєр вважає, що для вдосконалення підготовки фахівця для сучасного ринку праці необхідно визначити критерії та показники ефективності його діяльності. Автор підкреслює, що розв'язати цю проблему можна за допомогою комплексного аналізу реальної виробничої діяльності групи спеціалістів відповідного рівня компетенції, спрямованого на прогнозування професійних характеристик працівників певної кваліфікації та певного рівня кваліфікації, а також проектування динамічної функціональної структури особистості фахівця певної професії та певного рівня кваліфікації [68, с. 35]. Вимоги до компетентності за ним визначаються як рівень професійної освіти, який повинен мати майбутній фахівець для виконання певних виробничих функцій відповідно до узгоджених критеріїв, зазначених у нормах вищої освіти щодо рівня знань, умінь і компетентностей.

Цю думку поділяє С. Вітвицька [44], але констатує, що критерії професійно-практичної компетентності випускників не знайшли повного відображення в нормативних документах. Виділяється декілька підходів до

тлумачення терміна «критерії»: Н. Волкова [45], Н. Молодиченко [123], Л. Шевчук визначають це поняття як рівень, показник, ознаку, параметр [205].

У словнику-довіднику з професійної педагогіки термін «критерій» (від грец. *criterion* – засіб оцінки) визначається як еталон, на основі якого здійснюється оцінка, класифікація чи визначення процесу чи явища [132; 133]. Під терміном «критерій» А. Галімов розуміє певну якість, на основі якої здійснюється оцінка і порівняння, де виявляється сформованість і рівень прояву певних показників [47, с. 93].

Цікавою є думка С. Сливки, яка оцінює професійну компетентність майбутніх спеціалістів за критеріями: мотиваційним, ціннісним (педагогічна спрямованість), когнітивним (педагогічне мислення), комунікативним, операційно-діяльним (сформованість умінь), рефлексивний (експертна оцінка та самооцінка процесу набуття загальнонавчальних умінь і навичок) [185]. Дещо інші критерії та показники рівнів розвитку професійної майстерності висуває В. Калініна: ціннісний, пізнавальний, стимулюючий, практичний, дієвий [77, с. 9]. У своєму дослідженні С. Демченко поєднує критерії та показники рівнів розвитку професійної майстерності в різних сферах: мотиваційній, індивідуальній, інтелектуальній сферах юриста [54, с. 9].

Деякі дослідники поділяють критерії за виникненням сформованості вихідних якостей [1]:

- гносеологічні (світоглядна позиція, інтелектуальна насиченість професійними знаннями, рівень підготовки до професійної діяльності);
- психологічні (зміст і рівень мотивації; рівень розвитку творчого професійного мислення, уяви та здібностей; рівень здатності використовувати методи мислення в процесі професійної діяльності; особливості самооцінки);
- аксіологічні (система ціннісних ставлень особистості до різних сфер діяльності; соціальна спрямованість особистості, прагнення до творчого

професіоналізму, особистісного розвитку та самовдосконалення, професійно-діяльнісна та моральна).

Узагальнивши попередні дослідження та врахувавши окремі компоненти професійної компетентності майбутніх юристів [74], виділимо однойменні критерії оцінювання: ціннісно-мотиваційний; інноваційно-пізнавальний, оперативний, комунікативний. Кожен із зазначених критеріїв необхідно оцінити за низкою показників.

Вчені В. Галузьяк [48], С. Гончаренко [49], Т. Гудкова [50], М. Сметанський [188], В. Шахов [48] та ін. дотримуються загальної думки, що в окремих показниках виявляється якісне проектування та визначення критеріїв. У новому тлумачному словнику української мови поняття «показник» визначається як ознака чого-небудь, доказ, свідчення; деякі дані за результатами роботи, процесом; інформація про досягнення в чомусь. Подібне визначення цього поняття подано у Великому тлумачному словнику сучасної української мови [41, с. 838]. Такої ж думки дотримується В. Вергасов [42, с. 96].

Критерій ціннісної мотивації є основою формування професійної компетентності і складається з таких показників:

- прояв інтересу до професійної діяльності;
- ціннісні орієнтації майбутньої професійної діяльності;
- мотивація до вдосконалення.

Вимірювання освітнього рівня ціннісно-мотиваційної складової професійної компетентності за цим критерієм здійснюється за допомогою таких методів: анкетування, спостереження, бесіди, методики «Особистісна діагностика мотивації до успіху» (Т. Елерс) та ціннісних орієнтацій – методика М. Рокіча [115; 118].

Інноваційно-когнітивний критерій професійної компетентності включає такі показники:

- засвоєння психолого-педагогічних і методичних знань;
- знання сучасних матеріалів, обладнання та технології;
- усвідомлення вибору сучасних технологій.

Освітній рівень інноваційно-когнітивної складової професійної компетентності майбутніх юристів визначаються на основі анкетування, тестування, аналізу результатів навчальної діяльності здобувачів освіти, аналізу якості написання документальних звітів про виробництво практики (використання матеріалів, інструментів, та технологій).

Операційний критерій включає такі показники:

- здатність здійснювати навчальну діяльність;
- уміння створювати методичні документи та працювати з ними;
- уміння застосовувати на практиці сучасну техніку.

Освітній рівень операційно-функціональної складової професійної компетентності майбутніх юристів визначається шляхом: спостереження, аналізу виконання практичної роботи, складання документу-звіту для визначення рівня потужності майбутнім фахівцям та навичок, необхідних для розробки документації, аналізу виконання смислоутворюючих завдань на практиці, вирішення проблемних ситуацій для управління формуванням умінь, необхідних для здійснення професійної діяльності.

Комунікаційний критерій сформованості професійної компетентності складають такі показники:

- вміння користуватися професійною термінологією;
- повага до законів спілкування, стандартів професійної толерантності та етики;
- вміння узгоджувати свої дії з діями колег;
- здатність стежити за індивідуальним професійним спілкуванням та поведінкою.

Шляхом аналізу анкетування, бесід, спостережень, аналізу результатів підготовчих звітів та експериментальної діяльності виявлено рівень сформованості комунікативного аспекту професійної компетентності майбутніх юристів у конструктивному форматі.

Усі перелічені критерії та показники будуть враховані при розробці моделі формування професійної майстерності майбутніх юристів та результати їх перевірки представлені в пілотному дослідженні.

Формування професійної компетентності майбутніх юристів у форматі побудови виробничого процесу потребує виконання кількох зазначених вище умов, що дозволяє проаналізувати його етапи. Для визначення рівня сформованості професійних умінь майбутніх юристів у процесі виробництва звернемося до аналізу психологічної та нормативної літератури. Вчені завжди намагалися визначити об'єктивний рівень сформованості тих чи інших рис і характеристик, зокрема Л. Насиленко [192], Т. Гудкова [50], С. Демченко [54].

У своєму дослідженні С. Демченко виділяє три рівні розвитку професійної майстерності: високий (креативний), середній (репродуктивно-творчий), низький (інтуїтивно-репродуктивний) [55, с. 9]. Для визначення сформованості професійної компетентності майбутнього фахівця Ю. Сікора пропонує три рівні: алгоритмічний, евристичний і творчий [183, с. 157-158]. Дослідниця Т. Гудкова виділяє чотири рівні сформованості вміння майбутнього фахівця: початковий, алгоритмічний (відтворення), евристичний і творчий [50, с. 57-58]. Низький (ситуативний), середній (репродуктивний), вище середнього (системний), високий (концептуальний).

На основі аналізу визначено чотири рівні сформованості професійної компетентності майбутніх юристів у структурному форматі: високий; достатньо; середній; низький. Високий рівень характеризується: усвідомленням здобувачами освіти мотивації та цілей професійної освіти, що дозволяє

визначити її актуальність для майбутньої роботи; глибокі професійні знання, практичні навички та вміння, завдяки яким можна на високому рівні виконувати практичні завдання юридичної галузі, вміння спілкуватися у групі. Виявляється, спеціалізація дуже розвинена, що дає можливість розробляти та читати педагогічні, методичні та фахові документи та використовувати їх у практичній діяльності.

У здобувачів освіти сформована ієрархічна система спілкування, вміння продуктивно спілкуватися та спілкуватися з колегами, враховувати позицію опонентів та вміння ефективно вирішувати конфлікти. Характеристика: глибоке знання освітньої та правової галузі, глибоке розуміння важливості професійної діяльності у суспільстві та почуття повної відповідальності за результати та якість професійної діяльності; усвідомлення важливості функціональних завдань та усвідомлення професійної діяльності; здатність вирішувати проблеми, а також здатність їх прогнозувати та змінювати.

Здобувачі освіти достатнього рівня характеризуються: проявом інтересу до професійної діяльності; наявністю мотивації до навчання; володіти базовими знаннями, уміннями та навичками, необхідними для професійної діяльності. За допомогою набутих знань і навичок майбутні спеціалісти зможуть легко читати та збирати методичні та спеціальні дані. Виявляють гнучкість у сформованому професійному спілкуванні, вміння враховувати особливі обставини, налагоджувати конструктивне спілкування та створювати сприятливий мікроклімат у колективі. Володіють: глибокими знаннями сучасних технологій, матеріалів та інструментів; відповідальність, сформована майбутньою діяльністю перед суспільством; розвинена відповідальність за успіх власної роботи; вільне вирішення та прогнозування проблемних ситуацій при формуванні та побудові; ієрархічні відносини у колективі.

Здобувачі освіти середнього рівня характеризуються: факторним інтересом до професійної діяльності, наявністю поверхневих знань з основних дисциплін. Набуті вміння та навички дозволяють писати та читати методичні та спеціальні документи за інструкціями, не допускаючи серйозних помилок. Недостатні навички стають очевидними під час ведення бізнесу. На середньому рівні формуються ієрархічні зв'язки. Для них також характерні: відсутність знань у будівельній галузі; сформоване середнє розуміння важливості професійної діяльності в суспільстві, а також знання професійних обов'язків; відповідальність за результати та якість професійної діяльності; слабкий рівень вирішення ситуацій, що виникають, а також здатність приймати правильне рішення.

Низький рівень характеризується: несформованістю професійних мотивів і цінностей; відсутність досвіду та слабо сформовані вміння та навички, що не дають змоги повноцінно виконувати навчально-продуктивні завдання. Здобувачі освіти не вміють писати педагогічні, методичні та спеціальні документи, користуватися ними, постійно помиляються і потребують сторонньої допомоги. Мале усвідомлення наслідків професійної діяльності. Слабо сформовані ієрархії в спілкуванні. Для них характерні: недостатня зацікавленість в оволодінні майбутньою роботою; нерозуміння необхідності цих видів діяльності для суспільства; неякісна підприємницька діяльність у навчально-виробничій діяльності; спілкування з командою здійснюється в міру необхідності.

Під комунікативною компетентністю розуміється система психологічних знань про себе та інших, умінь і навичок спілкування, стратегій поведінки в соціальних ситуаціях, що дозволяє будувати міжособистісне спілкування відповідно до ваших цілей і умов. До складу компетентності входять когнітивний (орієнтація, психологічні знання та навички сприйняття), емоційний (соціальні установки, досвід, система особистих стосунків) і поведінковий (уміння та

навички) компоненти, а також характеристики комунікативної компетентності у професіонала спілкування [39; 40; 43]

Можна запропонувати такі критерії розвитку інформаційно-комунікативної компетентності майбутнього вчителя:

- розвиток комунікативних якостей мовлення;
- знання, уміння та навички управління інформаційно-комунікаційним процесом;
- знання, уміння та навички пошуку інформації, структурування її, адаптації до особливостей навчального процесу;
- знання, уміння та вміння формулювати навчальну проблему в різних формах інформації та комунікації;
- знання, уміння та навички у сфері невербальної комунікації тощо.

Кожен із запропонованих критеріїв описується набором показників.

На основі визначених критеріїв визначено рівні розвитку інформаційно-комунікативних умінь майбутнього вчителя: низький, задовільний, середній, високий [56].

Виділяють такі передумови формування комунікативної культури майбутніх юристів:

- соціокультурний, пов'язаний зі зміною масштабів спілкування та зростанням його інтенсивності – комп'ютеризація, глобалізація всіх сфер суспільного життя, соціальна диференціація суспільства;
- освітня – глобалізація світової освіти, міжнародна інтеграція, що передбачає створення єдиного полікультурного освітнього простору, основним механізмом функціонування якого є міжкультурна комунікація; світові та європейські тенденції розвитку професійного навчання; модернізація національної системи освіти та її інтеграція у світовий освітній простір;

посилення тенденцій до гуманізації та гуманізації освіти та підвищення вимог до рівня загальної та професійної комунікативної культури особистості тощо;

- технологічний – збільшення сучасних інформаційно-освітніх технологій у системі дистанційної освіти та міжкультурної комунікації в Інтернеті;

- соціально-демографічний – традиції співіснування народів, що представляють різні етнічні, культурні та релігійні групи; демографічне ускладнення та посилення міграційних процесів, зміна соціокультурного освітнього середовища, зростання покинутості, зниження виховних функцій сім'ї, активізація процесів відродження національних культур, зростання національної свідомості тощо.

Можна виділити такі закономірності у формуванні комунікативної культури сучасного вчителя:

- перша модель: необхідність формування комунікативної культури юриста зумовлена зростанням вимог до якості комунікаційної підготовки фахівців, модернізацією та інтеграцією національної освітньої системи в європейський і світовий освітній простір, що вимагає максимального використання ресурсної спроможності стандартів підготовки та навчального потенціалу культурно-комунікативного простору університету;

- друга модель: загальний і гармонійний розвиток юриста визначається рівнем сформованості його комунікативної культури як незмінного і структуроутворюючого компонента загальної та педагогічної культури в її особистісному та соціально-професійному значенні, а також цілеспрямованою сформованістю педагога комунікативної культури майбутнього юриста як інтегративно-системної властивості особистості визначає успішність соціалізації, якісного навчання, професійної діяльності, особистісно-професійного розвитку;

– третя модель: комунікативна культура майбутнього юриста.

Отже, психолого-педагогічні умови формування комунікативних навичок:

1) створення позитивної мотивації на основі внутрішніх потреб здобувача освіти, попереднього особистого досвіду спілкування та комунікативних навичок;

2) розширення комунікативної бази в рамках заняття, шляхом використання системи вправ, у яких навчання комунікативним навичкам буде розглядатися як спеціальне навчально-дидактичне завдання;

3) занурення в комунікативну діяльність через організацію роботи в інтерактивній формі з використанням інформації та інформаційних технологій;

4) побудова «Я-образу» через рефлексивні завдання, що розглядаються як умова формування навичок спілкування на продуктивно-творчому рівні;

5) врахування специфіки предмета ІТ, де комп'ютер є одним із елементів комунікаційної системи курсу;

6) враховувати вікові особливості здобувачів освіти;

7) наявність високого рівня розвитку комунікативних якостей викладача [10].

У результаті розвиваються вербальні та невербальні комунікативні навички, підвищується активність у комунікативній діяльності та відбувається широкий перехід до інших видів діяльності; формується інтерес до інформації; «Я-образ», як суб'єкт комунікативної діяльності, а також потреба в його подальшому вдосконаленні.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити такі висновки:

Типологія умінь ще не розроблена, але можна вважати, що вона надзвичайно різноманітна. Мабуть, оскільки існує багато видів людської діяльності, буде багато і видів умінь. Зокрема, можна виділити професійні та непрофесійні навички (інформативні, комунікативні, соціальні та ін.).

Важко встановити вікові обмеження для навичок. Сучасні дослідники вирішують проблеми компетентності вже підготовлених спеціалістів і дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

У даний час компетентність визначається як здатність індивіда виконувати складні, культурно сумісні види дій. За визначенням Дж. Рейвена, компетентність – це особлива здатність, необхідна для виконання конкретної дії в конкретній сфері, що включає вузькоспеціальні знання, певний тип дисциплінарних навичок, спосіб мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії.

Поняття «експертиза» охоплює серію питань, у яких (компетентна) особа має знання та досвід. «Компетенція» трактується як володіння знаннями та вміннями, що дозволяють грамотно висловлювати судження, оцінки, думки, і як властивість особистості, що дозволяє продуктивно вирішувати поставлені завдання. Компетентність вважається основою (оснотою) безперервної освіти та підвищення кваліфікації. Рівень і стиль комунікативних умінь майбутніх юристів характеризує шляхи розвитку їхньої культури та етики [79; 81].

Професійно-комунікативна компетентність є важливою складовою успіху майбутніх юристів, оскільки юридична діяльність сильно покладається на здатність вести ефективну комунікацію з клієнтами, колегами та судовими органами. Ось кілька критеріїв сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів:

1. Здатність аналізувати інформацію:
  - Здатність здобувача освіти аналізувати інформацію, яку він отримує, і визначати її релевантність та значення для вирішення конкретних юридичних завдань.
2. Ефективність усного спілкування:

- Здатність чітко та лаконічно висловлювати свої думки і позицію усно під час ведення переговорів, спілкування з клієнтами, участі в судових процесах та інших відкритих комунікаційних ситуаціях.

3. Навички письмового спілкування:

- Здатність писати юридичні документи, такі як позовні заяви, письмові висновки, листи до клієнтів, так, щоб вони були зрозумілі та відповідали юридичним стандартам.

4. Ефективне вирішення конфліктів:

- Здатність виявляти і розв'язувати конфлікти як між сторонами, так і власні конфлікти в процесі роботи.

5. Здатність до обговорення і діалогу:

- Здатність до активного слухання та обговорення питань з іншими професіоналами, клієнтами та колегами для досягнення спільного рішення.

6. Вміння сприймати фідбек:

- Здатність реагувати на критику та фідбек від інших осіб, покращувати свої комунікаційні навички та виправляти помилки.

7. Розвиток міжособистих відносин:

- Здатність створювати довірчі стосунки з клієнтами та іншими учасниками юридичного процесу, дотримуючись професійних та етичних норм.

8. Володіння іноземними мовами:

- Знання та використання іноземних мов у комунікації з іноземними клієнтами або у міжнародних юридичних практиках.

9. Адаптація до специфіки аудиторії:

- Здатність адаптувати свій стиль комунікації до потреб та рівня розуміння аудиторії, зокрема, враховуючи культурні та соціокультурні особливості.

Ці критерії допоможуть визначити рівень сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів та сприятимуть їхньому успішному фаховому розвитку.

Для оцінки сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів можуть використовуватися різноманітні показники та критерії. Наведемо основні:

1. Рівень володіння юридичними термінами: здобувачі освіти повинні добре розуміти та використовувати специфічну лексику юридичної галузі у своїй комунікації.

2. Ефективність ведення переговорів та обговорень: здобувачі освіти повинні бути здатні ефективно спілкуватися під час переговорів, враховуючи інтереси своєї сторони та інших учасників.

3. Якість ведення публічних виступів: здобувачі освіти мають демонструвати навички ведення публічних виступів, які можуть включати захист клієнта в суді, презентації перед клієнтами або публічні лекції.

4. Здатність до аналізу юридичних документів: здобувачі освіти повинні бути здатні аналізувати та розуміти юридичні документи, такі як угоди, судові рішення, законодавчі акти тощо.

5. Здатність до написання юридичних документів: оцінка якості та зрозумілості написаних юридичних документів, таких як позови, договори, правові висновки та інше.

6. Здатність до вирішення конфліктів: оцінка здатності здобувача освіти вирішувати конфлікти як власні, так і між сторонами, застосовуючи відповідні комунікаційні стратегії.

7. Вміння адаптувати комунікацію до аудиторії: оцінка здатності здобувача освіти адаптувати свій стиль комунікації до потреб та рівня розуміння аудиторії.

8. Взаємодія з клієнтами та колегами: оцінка співробітництва та взаємодії здобувача освіти з клієнтами та колегами, включаючи здатність вирішувати спільні завдання та робити рішення в команді.

9. Здатність до слухання та реагування на фідбек: оцінка здатності здобувача освіти слухати фідбек від інших і реагувати на нього шляхом вдосконалення своїх комунікаційних навичок.

10. Рівень володіння іноземними мовами: якщо необхідно, оцінка рівня володіння іноземними мовами для міжнародного спілкування та роботи з іноземними клієнтами.

Ці показники допомагають оцінити рівень сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів і можуть бути використані в університетах та юридичних практиках для оцінки та розвитку цієї важливої навички.

Професійно-комунікативна компетентність майбутніх юристів може бути оцінена на різних рівнях сформованості. Зазвичай виокремлюють такі рівні:

1. низький рівень сформованості: здобувачі освіти на цьому рівні можуть мають обмежені комунікаційні навички і можуть виявляти важкості в здійсненні ефективної комунікації з клієнтами, колегами та іншими учасниками юридичного процесу. Вони можуть мають проблеми зі зрозумілістю та чіткістю висловлювань, а також з вирішенням конфліктів та спілкуванням у стрункій мові;

2. середній рівень сформованості: на цьому рівні здобувачі освіти володіють базовими комунікаційними навичками і можуть вести комунікацію з клієнтами та колегами, хоча їхні навички ще потребують покращення. Вони можуть володіти ефективністю в певних ситуаціях, але можуть потребувати більшої практики в інших аспектах, таких як письмова комунікація;

3. середньо-високий рівень сформованості: здобувачі освіти з цього рівня володіють досить розвинутими комунікаційними навичками і можуть

ефективно спілкуватися з клієнтами та колегами. Вони здатні проводити переговори, писати юридичні документи та вести публічні виступи. Вони також виявляють готовність до вивчення і вдосконалення своїх навичок;

4. високий рівень сформованості: здобувачі освіти на цьому рівні володіють високими комунікаційними навичками і здатні ефективно спілкуватися в будь-яких ситуаціях, як усно, так і письмово. Вони добре розуміють специфіку юридичної комунікації, включаючи ведення судових справ, публічні виступи та переговори. Вони також готові до подальшого розвитку своїх навичок і можуть бути лідерами в комунікаційних ситуаціях;

5. досконалий рівень сформованості: це рівень, на якому здобувачі освіти володіють майстерністю в комунікації та можуть вести складні судові процеси, вести переговори на високому рівні та впливати на прийняття рішень. Вони є справжніми експертами в галузі юридичної комунікації.

Ці рівні допомагають оцінити сформованість професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів і визначити, які аспекти їхніх комунікаційних навичок потребують подальшого розвитку.

2.3. Модель підготовки майбутніх юристів

У сучасному світі, що швидко змінюється, освіта відіграє центральну роль, оскільки забезпечує сталий розвиток держави та суспільства. Такі базові педагогічні категорії, як освіта, будівництво, розвиток, є стрижнем стабільного і продуктивного розвитку держави і суспільства, відтворення нових кадрів. Не можна не погодитись зі словами Б. Гершунського про те, що «найвищий сенс освіти – це організатор, який орієнтується на прогрес людської цивілізації» [3, с. 498]. Тому освіта має передбачати, до чого має бути готовий майбутній фахівець,

які професійні функції він виконуватиме та які професійні завдання має вміти виконувати.

Запорукою існування та успішного розвитку держави і суспільства є постійна підготовка висококваліфікованих спеціалістів.

Сучасна освіта характеризується різноманітністю програм підготовки майбутніх спеціалістів, диференціацією напрямів підготовки, поліпрофесіоналізмом, вираженою потребою майбутніх спеціалістів у вирішенні все більшого кола професійних завдань з урахуванням використання педагогічних знань, які є міждисциплінарними і являє собою результат пізнання дійсності в процесі цілеспрямованої діяльності фахівця у формі уявлень, понять, суджень, теорій.

На сьогодні науковцями не представлено достатньо обґрунтованих норм формування сучасної моделі професійної культури юриста [113; 124]. Проблема ще більше посилюється тим, що національне законодавство, намагаючись об'єднати європейську правову спадщину, не гарантує належного рівня індивідуальної підготовки представників юридичної професії.

Соціально-професійна структурність суспільства вимагає чіткого визначення соціальної відповідальності представників кожної професії за виконання покладених на них завдань. Ця відповідальність закріплена в кодексах етики та подібних документах. Перші кодекси сягають глибокої давнини, зокрема існував кодекс поведінки жерців Стародавнього Єгипту, сенаторів Стародавнього Риму, лікарів імператора Стародавнього Китаю, самураїв Японії тощо. вони відомі нам через кодекси представників правлячих еліт і релігійних орденів, професійних корпорацій. Перші кодекси поведінки виникли з синкретичних форм розуміння реальних форм спілкування між людьми, з усталених нормативних моделей і стандартних норм поведінки. Історично першим таким кодексом був набір вимог до стосунків між лікарем і пацієнтом

під назвою «клятва Гіппократа». Сучасні кодекси суттєво відрізняються від своїх попередників, оскільки стародавні кодекси переслідували мету збереження та захисту професійної таємниці, тому їх важливою складовою було встановлення санкцій за порушення норм. Сучасні кодекси спрямовані на зовнішнє середовище, вони спрямовані на інформування суспільства про соціальні принципи, якими керується професійне співтовариство у взаємодії з іншими соціальними структурами та організаціями.

Тобто сучасний кодекс дозволяє виробити певне ставлення до того чи іншого професійного співтовариства та спиратися на його формально визначені моральні норми. Етичні кодекси мають дві мети: внутрішню (спрямовану на регулювання поведінки співробітників між собою) і зовнішню (створення враження в суспільстві про свою організацію), а також виконують низку функцій: соціальну, психологічну, виховну, організаційну тощо. Професія юриста (як уже традиційно в європейській культурі) поширює концепції поведінки в офіційних кодексах етики та кодексах професійної поведінки. Професійна поведінка ґрунтується на так званих «благородних мотивах», контролюється та оцінюється відповідно до визнаного кодексу поведінки та забезпечується шляхом застосування примусових заходів до осіб, які не дотримуються правил професійної діяльності. Професійна етика юриста ґрунтується на принципі, що його дії мають бути спрямовані на досягнення якомога більшої користі для суспільства. У країнах Західної Європи та США поширена практика збору, систематизації та публікації правил і етичних норм юристів. В Україні така робота ще не проводилась, тобто такі документи не систематизовані.

Слід зазначити, що в нашій країні з кінця ХХ століття активізувалися процеси розробки та затвердження етичних правил адвоката. Результатом цього процесу є прийняття Основних положень професійної етики українських адвокатів, Правил адвокатської етики, Кодексу честі працівників органів

внутрішніх справ, Кодексу етики працівників органів внутрішніх справ. Етичні кодекси не замінюють правового регулювання поведінки; вони створюють конкретні орієнтири поведінки, які дозволяють людині піднятися над емпіричною реальністю. Водночас вимоги до етичних кодексів не надто високі і не можуть застосовуватися у великих масштабах [145].

Теоретичні дослідження в галузі підготовки спеціалістів свідчать про те, що модель спеціаліста передбачає певні вимоги, які практика висуває до випускника і які повинні бути адекватно відображені в процесі підготовки [180]. На підставі цього ми вважаємо, що вони існують лише як інтегративна цілісність, яка є ідеалізованою абстракцією практично-предметної діяльності. Безпосередньо вкорінені в практичній сфері існують конкретні моделі, які чітко вказують на реалістично очікувану відповідність суспільним потребам.

Можна виділити чотири основні моделі: ідеологічну, морально-етичну, виховну, державно-політичну. Всі ці моделі здатні матеріалізувати і відображати індивідуальні характеристики того (найважливішого і найсуттєвішого), що ми моделюємо. І в цьому сенсі модель є нормативною. Водночас модель є цільовою, оскільки її зміст і цінність можуть існувати лише стосовно конкретної мети, реалізації якої модель служить [207]. У кожній із цих «практичних моделей» можна виділити основні модальності як вираження всієї регулятивної реальності: «дозволені», «необхідні («обов'язкові») і «заборонені». У ХХ столітті з'явилася «Загальна декларація прав людини», в якій говориться: «Кожна людина має всі права і свободи, викладені в цій Декларації, без різниці за расою, кольором шкіри, шкірою, статтю, мовою, релігією, політичні чи інші переконання, національність, соціальне чи класове походження, майновий чи інший стан» [60]. Зазначені положення отримали розвиток у Конституції України, де в статті 3 зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, її честь і гідність, його недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Нормативне закріплення

вимог щодо визнання особистості як цінності стало можливим завдяки процесам демократизації, фемінізації, лібералізації та плюралізації суспільного життя, які посилювалися в Європі у XX столітті. «Основні принципи, що стосуються ролі адвокатів» передбачають: «Кожен має право на допомогу будь-якого адвоката для захисту та відстоювання своїх прав та їх захисту на всіх етапах кримінального провадження».

Високий ступінь індивідуалізму та визнання цінності особистості дали підстави стверджувати, що європейська цивілізація є людиноцентричною, тобто визнає особистість вихідною точкою в суспільстві, всупереч центризму системи, з пріоритетом соціальної системи [127].

Сучасна ідеологічна система пояснює фундаментальну вимогу, яка висувається до представників адвокатури, а саме гарантувати права людини скрізь і завжди (при виконанні службових обов'язків працівники правоохоронних органів поважають і захищають людську гідність, підтримують і захищають права людини кожного. Повага до прав людини, як і їх захист, є невід'ємною частиною сучасної європейської культури та її самобутності. Ось чому в європейському інтелектуальному середовищі концепція прав людини знайшла своє місце народження та розвитку.

Міжнародний досвід показує, що по відношенню до адвокатури може бути встановлений такий набір вимог, обов'язків та обмежень, як вимоги щодо наявності високих моральних якостей, вимоги до «запобіжної поведінки», як під час виконання своїх професійних функцій, так і назовні служби, щоб не лише допускати порушення, а й не викликати підозр у порушеннях, обмеження чи заборони на отримання винагороди та подарунків, обмеження чи заборони на заняття політичною діяльністю та інші [207]. Еволюція етичних кодексів в Україні є індикатором процесу усвідомлення юридичною спільнотою своєї професійної приналежності, соціальної ролі, відведеної юристам за професією,

своїх професійних цінностей і загальної відповідності юристів очікуванням суспільства в морально-етичному аспекті [134]. Адвокат, «бажаний» європейською культурою, повинен діяти так чи інакше не через страх санкцій, а виключно з моральних переконань. Такий підхід чітко визначає зміст моральних переконань і чітко сформульованих юристом норм поведінки (назвемо їх трудовими нормами поведінки), які мають конвенційний (договірний) характер. Крім того, можна стверджувати, що стандарти поведінки юристів відповідають правилам, прийнятим компаніями. Під нормою поведінки розуміється визнаний зразок, встановлене правило (заборона або наказ). Порушення норми тягне за собою застосування до порушника санкцій.

Тому, на нашу думку, недоцільно ототожнювати поняття етики та професійної поведінки щодо поведінки адвоката. Для європейського співтовариства характерним є очікування від юриста людини з високою моральною культурою, рівень якої є результатом сімейного та громадського виховання, а також постійної роботи над собою (морального самовиховання). Суспільство вимагає від юриста високої моральної культури як показника морального розвитку та моральної зрілості, що виявляється на трьох рівнях: здатність особистості до співчуття, переживання та милосердя (культура моральних почуттів), культура етичного мислення – це раціональна культура. компонент моральної свідомості, що виражається в пізнанні моральних вимог і цінностей, вимог суспільства, здатний обґрунтувати моральний вибір, культуру поведінки, як засіб усвідомлення визначення і прийняття моральних цілей і здійснення дій у відповідність моральному етикету суспільної системи.

Ефективним чинником для виправдання цього очікування могло б стати, на нашу думку, законодавче затвердження кодексів професійної етики адвокатів (за фахом – Кодексу професійної етики суддів, Правил професійної етики адвокатів), Кодекс професійної етики працівників прокуратури).

В Україні однією з проблем є те, що правила поведінки, прописані в кодексі, мають рекомендаційний характер, що, враховуючи особливості психічного характеру та відчутну безморальність у самому суспільстві, не дозволяє адвокатам добровільно проявляти стриманість і добровільно дотримуватися цих правил. Актуальною проблемою сучасності є те, кого готувати юридичні факультети (спеціалісти загального профілю, юристи з вузькою спеціалізацією), вирішили на користь другого шляху.

А. Білоножко пропонує підняти юридичну освіту в Україні на творчий рівень шляхом створення елітарної освіти – якісної освіти, підготовленої юридичною елітою. Елітарна освіта є відкритою за своєю природою, але елітна освіта доступна лише людям з небагатьох сімей і тому є закритою. Елітарна освіта як відкрита система може виявляти дітей з особливими талантами та високими інтелектуальними здібностями [35].

На думку В. Болотова [37], сучасний стан юридичної освіти в Україні можна відобразити в таких предметних сферах:

- проблеми забезпечення належного навчання та виховання;
- проблеми щодо змісту освіти, нових форм і нових методів навчання, критеріїв оцінювання підготовки фахівців;
- проблеми гуманізації, демократизації та експлуатації освіти тощо.

Освіті як аспекту національної культури в Україні завжди приділялася значна увага. Освітня модель підготовки майбутнього юриста повною мірою відображає духовно-ціннісний настрій культури. Сьогодні можна сказати, що сучасна освітня робота дійсно орієнтована на задоволення потреб, переважно, авторитетних фахівців (у галузі права, економіки, бізнесу тощо). Але сучасна система вищої освіти (в тому числі юридичної) не розвиває гнучкості мислення, не вчить адаптації до мінливих соціальних умов і мало сприяє розвитку реактивного мислення. Сучасна юридична освіта має точно відповідати потребам

суспільства у підготовці «затребуваного» юриста, тому видається, що такі принципи в освітній моделі слід розглядати як психологічні особливості «здобувача освіти», вікові особливості особистості, аксіологія в правовій освіті, студентоорієнтована правова освіта. Ці принципи доцільно поєднувати з такими підходами у процесі підготовки майбутніх юристів, як особистісна діяльність та проблемні кейси, які є інноваційно-проблемно-орієнтованими.

У даному випадку також необхідно представити «європейську» проблему правової освіти, проблему, яка актуалізувалась у контексті становлення єдиного європейського правового простору та єдиного «європейського дому». Концепція та система європейської юридичної освіти передбачає освіту, яка відповідає стандартам, прийнятим державами-членами Європейського Союзу, гармонізовані критерії оцінки рівня знань здобувачів освіти для відповідних держав, «європейську» навчальну програму, в якій приділяється значна увага.

Якщо Сорбонська та Болонська конвенції містять технічні аспекти підготовки майбутніх юристів, то «Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів», прийняті у вересні 1990 року в Нью-Йорку, посилюють сучасні вимоги до отримання можливості правового виховання та відтворення світоглядних та ідеологічних засад. Прагнення України приєднатися до Європейського Союзу привертає увагу до проблем, пов'язаних із європеїзацією юридичної освіти. Хоча Європа прагне створити спільний ринок юристів, які можуть працювати в будь-якій країні ЄС, юридична освіта має ґрунтуватися на національних законах, які також мають визначати напрямок юридичної освіти. Іноземні експерти у сфері європейської системи освіти рекомендують фундаментальні зміни до навчальних програм і наголошують у них на двох аспектах: загальні та універсальні правові принципи [207].

Сучасне реформування юридичної освіти має бути спрямоване на формування фахівця-правника (законодавча модель), його підготовки та

діяльності (моделі організації та діяльності). Звичайно, вирішення цього питання можливе за умови чіткого перенесення характеристик (моделей) юристів до затвердженої на державному рівні системи класифікації посад, що потребує заміни їх особами з юридичною освітою, функціональні характеристики яких є правове навчання та відповідна юридична освіта для спеціалістів без базової юридичної освіти. Спеціальні вимоги до вищої юридичної освіти закріплені в нормативно-правових актах, наприклад, державні освітні стандарти вищої освіти за спеціальністю (адвокатура). Вимоги до змісту університетського навчання з права визначаються державою та відрізняються.

Аналіз моделей професійної культури юриста в Україні та Європі дозволяє стверджувати, що основні вимоги до професії юриста в Україні сформувалися під впливом становлення європейської правової практики. Водночас ідеологічна модель, державно-політична модель професійної культури юриста має суттєву відмінність від західних країн, що зумовлено нестабільністю та постійною політичною трансформацією нашої держави. При цьому використання та врахування іноземного досвіду не повинно зводитися до простого копіювання. Цьому має сприяти залучення кваліфікованих іноземних експертів до участі у конференціях та круглих столах з відповідних питань. У даному випадку особливо важливо виробити теоретичне осмислення цієї проблеми, яке зазвичай можна назвати професійною етикою юриста.

Ми вважаємо, що Україні потрібен національний рівень вищої юридичної освіти з акцентом на міжнародні та національні стандарти юридичної професії. Національний стандарт має стати зразком, який може забезпечити достатню освітню базу для найкращого використання потенціалу кожної особистості відповідно до національних і загальнолюдських цінностей з урахуванням потреб сучасного громадянського суспільства.

Майбутні спеціалісти повинні бути готові передавати накопичені знання та досвід новому поколінню спеціалістів, навчати та виховувати їх на виробництві, у самоосвіті, розвитку особистості та взаємодії з різними суб'єктами професійної діяльності. Для вирішення освітніх завдань майбутній фахівець будь-якого профілю повинен пройти відповідну підготовку.

Тому необхідно розробити модель підготовки фахівців у майбутньому для вирішення освітніх завдань з урахуванням потреб держави та суспільства, ЗВО та роботодавців, а також особливостей сфери професійної підготовки.

Давайте розглянемо логіку розробки моделі. Пропонована нами модель навчання базується на теорії компетентнісного підходу до підготовки юристів.

Характеристиками сучасного стану розвитку освіти є:

- розширений простір освітньої складової професійної діяльності майбутніх спеціалістів;
- характеристики професійної зрілості особи та різноманітність сфери професійної діяльності;
- об'єктивні вимоги держави та суспільства щодо необхідності підготовки майбутніх спеціалістів до вирішення освітніх завдань у професійній діяльності;
- потреба роботодавців у компетентних педагогічних фахівцях.

Ідея визначення освітніх завдань у професійній діяльності майбутнього юриста ґрунтується на компетентнісній моделі майбутнього профільного навчання. Основна ідея компетентнісного підходу полягає у формуванні професійних навичок у майбутніх спеціалістів шляхом вирішення професійних завдань [5].

У зв'язку з цим основними принципами відбору підготовчого матеріалу для вирішення навчальних завдань у професійній діяльності на основі концепції компетентнісного підходу є принципи орієнтації на майбутню професійну

діяльність, соціокультурної відповідності та орієнтації на зручність, використання можливості культури професійного середовища, в якому знаходяться університет та базові організації практики, розвивати навчальний потенціал здобувачів освіти.

Модель підготовки майбутнього фахівця до розв'язання завдань у професійній діяльності включає сукупність взаємопов'язаних компонентів, які мають певні функції, зв'язки, постановку спільних цілей і які виявляють форму конструктивної взаємодії цих компонентів у процесі підготовки професіонала.

Системну складову моделі складають цілі, спрямовані на розвиток готовності майбутніх спеціалістів до вирішення завдань у контексті професійної діяльності. Відповідно до логіки такого підходу майбутні спеціалісти непедагогічного напрямку повинні готуватися до вирішення освітніх завдань, що входять до предмета професійної діяльності.

З цією метою учасники навчального процесу – ЗВО, роботодавці, викладачі навчальних і спеціальних дисциплін спільно вивчають різноманітні нормативні документи, такі як закони, стандарти, що відображають потреби держави і суспільства, деталі діяльності майбутньої професійної та освітньої діяльності. На основі отриманих даних спільно визначаються навчальні завдання, зміст яких змінюватиметься залежно від контексту майбутньої професійної діяльності, посадових функцій і конкретизуватиметься в майбутніх професійних навиках фахівця.

На основі принципів побудови навчальних завдань розробляється їх зміст і забезпечується подальше вирішення під час навчального процесу, практичних занять та практики здобувачів освіти.

Ці принципи включають:

- принцип доповнення, який передбачає доповнення сучасних освітніх знань до наявного змісту та процесу професійної підготовки майбутніх спеціалістів;
- принцип інтеграції змісту та процесу вирішення освітніх завдань з акцентом на доповненні актуального змісту професійної освіти в конкретній галузі;
- створення умов для реалізації контекстного підходу до розвитку умінь, якими має оволодіти майбутній фахівець для вирішення навчальних завдань у професійній діяльності;
- принцип інтеграції діяльності та взаємодії викладачів спеціальних і педагогічних дисциплін університету та роботодавців, здобувачів освіти і викладачів, що сприяє формуванню цілісного розуміння сутності завдань у майбутній професійній діяльності фахівця.

Ці принципи визначають програму дій суб'єктів освітнього процесу (педагогів, роботодавців) щодо підготовки майбутніх спеціалістів до вирішення фахових завдань. Для цього потрібно:

- на основі аналізу професійних стандартів спеціалістів виділити у змісті їх професійної діяльності трудові функції та види діяльності, що мають виховне спрямування;
- сформулювати навчальні завдання у професійній діяльності, що вимагають від фахівця володіння педагогічними навичками в майбутньому, та розробляти відповідні завдання та засоби для їх розвитку та оцінювання;
- на основі аналізу державних освітніх стандартів виявити можливості розвитку освітньої спрямованості професійної підготовки майбутніх фахівців шляхом узгодження позицій викладачів ЗВО у процесі вивчення професійних і спеціальних дисциплін;

- на основі аналізу основної професійної програми підготовки, навчального плану, програм предметів виявити можливості інтеграції навчальних завдань у їх зміст;
- об'єктивні вимоги держави та суспільства щодо необхідності підготовки майбутніх спеціалістів до вирішення освітніх завдань у професійній діяльності;
- потреба роботодавців у компетентних фахівцях.

Ідея визначення освітніх завдань у професійній діяльності майбутнього непедагога ґрунтується на моделі умінь підготовки майбутнього фахівця. Основною ідеєю навичкового підходу є формування професійних навичок у майбутніх спеціалістів шляхом вирішення професійних завдань [5].

У цьому сенсі основоположними принципами відбору підготовчого матеріалу для вирішення навчальних завдань у професійній діяльності на основі концепції компетентнісного підходу є принципи орієнтації на майбутню професійну діяльність, соціокультурної відповідності та орієнтації на зручність, використання можливості культури професійного середовища, в якому знаходиться ВНЗ та масові організації практики, розвивати виховний потенціал здобувачів освіти.

Модель підготовки майбутнього фахівця до вирішення фахових завдань у професійній діяльності включає низку взаємопов'язаних компонентів, які мають певні функції, зв'язки, постановку єдиних цілей та розкривають форму конструктивної взаємодії цих компонентів у процесі підготовки професіонала.

Системну складову моделі складають цілі, спрямовані на розвиток підготовки майбутніх спеціалістів до вирішення освітніх завдань у контексті професійної діяльності. Відповідно до логіки такого підходу майбутні юристи повинні готуватися до вирішення фахових завдань, що входять до об'єкта професійної діяльності.

Для цього учасники навчального процесу (ЗВО, роботодавці, викладачі навчальних і спеціальних дисциплін) спільно вивчають різноманітні нормативні документи, такі як закони, стандарти, що відображають потреби держави і суспільства, деталі майбутньої професійної та освітньої діяльності, потреби майбутніх спеціалістів. На основі отриманих даних спільно визначаються навчальні завдання, зміст яких змінюватиметься залежно від контексту майбутньої професійної діяльності, трудових функцій і конкретизуватиметься в майбутніх професійних навиках фахівця.

На основі принципів побудови навчальних завдань розробляється їх зміст і передбачається подальше вирішення під час навчального процесу, практичних занять і практики здобувачів освіти.

Ці принципи включають:

- принцип доповнення, що передбачає доповнення існуючого змісту та процесу професійної підготовки майбутніх спеціалістів сучасними освітніми знаннями;
- принцип інтеграції змісту та процесу вирішення освітніх завдань з акцентом на інтеграцію актуального змісту професійної підготовки в конкретній галузі;
- створення умов для реалізації контекстного підходу до розвитку умінь, якими має оволодіти майбутній фахівець для вирішення навчальних завдань у професійній діяльності;
- принцип інтеграції діяльності та взаємодії викладачів спеціальних і педагогічних дисциплін університету та роботодавців, здобувачів освіти і викладачів, що сприяє формуванню у фахівця цілісного розуміння сутності фахових завдань у майбутній професійній діяльності.

Ці принципи визначають програму дій суб'єктів освітнього процесу (педагогів, роботодавців) щодо підготовки майбутніх спеціалістів до вирішення освітніх завдань. Для цього необхідно:

- на основі аналізу професійних стандартів спеціалістів у змісті їх професійної діяльності виділити трудові функції та види діяльності, що мають освітнє спрямування;
- формувати навчальні завдання у професійній діяльності, що вимагають від фахівця володіння педагогічними здібностями в майбутньому, та розробляти відповідні завдання та інструменти для їх розробки та оцінювання;
- на основі аналізу державних освітніх стандартів виявити можливості розвитку освітньої спрямованості професійної підготовки майбутніх фахівців шляхом узгодження позицій викладачів ВНЗ у процесі вивчення фахових і спеціальних дисциплін;
- на основі аналізу основної програми професійної підготовки, навчального плану, програм предметів, виявлення можливостей інтеграції навчальних завдань у їх зміст тощо.

Тепер перейдемо до професійних стандартів для розглянутої сфери підготовки. Професійний стандарт, що описує професію за різними кваліфікаційними рівнями, безсумнівно, повинен бути основою для розробки програм професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників, атестації персоналу, планування його професійного розвитку. У міру розвитку кваліфікаційної структури стає можливим наповнювати кожний кваліфікаційний рівень змістом відповідно до зростання нових компетенцій і враховувати ці процеси в освітніх програмах [1].

До трудової діяльності спеціаліста в розумінні професії належать: виконання наукової та практичної діяльності у межах спеціальних знань; проведення стажування новоприйнятих працівників на посади слідчого та

судово-слідчого; підвищення кваліфікації слідчих з досвідом практичної роботи та інших працівників із застосування криміналістичної та спеціальної техніки, тактики проведення окремих слідчих заходів, техніки розслідування кримінальних справ та призначення судових експертиз; планування та проведення стажування та підвищення кваліфікації; розробка та впровадження програм стажування та навчання слідчих.

З навичок, необхідних для виконання професійної функції, перелічених у стандарті, більшість має освітній характер. Це такі вміння, як проведення організаційно-методичних заходів, використання методів проблемного навчання, оцінювання знань здобувачів освіти, проведення навчальних семінарів тощо.

Тому ми змогли визначити навчальні завдання, які органічно вписуються в завдання їх професійної діяльності, наприклад:

- навчання та підготовка різних суб'єктів педагогічної діяльності (здобувачів освіти, викладачів, слухачів тощо) у сфері правових наук;
- навчання на робочому місці (внутрішнє та корпоративне навчання);
- навчальний супровід та підтримка молодих спеціалістів у період адаптації;
- навчальна взаємодія з колегами та командна робота, підтримка партнерства;
- самоосвіта та саморозвиток у педагогічній діяльності.

Виявлені педагогічні завдання є основою для розробки конструкту підготовки майбутніх юристів до вирішення педагогічних завдань у професійній діяльності.

Конструкт орієнтований на вдосконалення професійно-особистісних якостей майбутнього юриста, побудову його індивідуального освітнього шляху, створення варіативних планів педагогічної практики та педагогічну взаємодію

всіх суб'єктів професійної підготовки: здобувачів освіти, викладачів, роботодавців, адміністрації ВНЗ, громадських сторін.

Дослідження передбачає експертну оцінку результатів впровадження конструктору з метою підготовки майбутніх юристів до вирішення педагогічних завдань у професійній діяльності. Під критеріями оцінки ми розуміємо відносні значення найважливіших параметрів системи навчання, які дозволяють оцінити, наскільки успішно вирішена навчальна задача і досягнута поставлена мета.

Критерій відповідності дозволяє розкрити сутність оцінювання якості підготовки фахівців на основі відповідності її результатів вимогам державного вищого навчального та професійного стандарту:

- наявність програм підготовки майбутніх юристів до вирішення педагогічних завдань у професійній діяльності;
- задоволеність здобувача освіти результатами підготовки до вирішення педагогічних завдань у професійній діяльності;
- задоволеність роботодавців результатами підготовки випускників – майбутніх юристів до вирішення педагогічних завдань у професійній діяльності.

Використовуючи критерій реальності, можна оцінити, наскільки реально створити умови, що забезпечують активність та успішність взаємодії учасників підготовки майбутніх юристів до вирішення педагогічних завдань у професійній діяльності.

Критерій передачі дає змогу зрозуміти, наскільки можливе використання досвіду реалізації програми підготовки випускників – майбутніх юристів для вирішення виховних завдань професійної діяльності в умовах професійного супроводу підготовки з боку спеціалістів інших галузей.

Системною складовою моделі є ідея підготовки майбутніх юристів до вирішення освітніх завдань у процесі професійної діяльності. Зараз дослідження вирішує проблему з його тестуванням.

Характерними для сучасної ситуації в розвитку освіти є:

- зростання простору педагогічної складової професійної діяльності майбутніх спеціалістів;
- аспекти професійної зрілості та різноманітності особистості в контексті професійної діяльності;
- об'єктивні вимоги держави та суспільства щодо необхідності підготовки майбутніх спеціалістів до розв'язання педагогічних завдань у професійній діяльності;
- потреба роботодавців у педагогічно грамотних спеціалістах.

Ідея визначення освітніх завдань у професійній діяльності майбутнього фахівця непедагогічного профілю базується на компетентнісній моделі підготовки майбутнього фахівця. Основна ідея компетентнісного підходу полягає у формуванні професійної компетентності майбутніх спеціалістів шляхом вирішення професійних завдань [5].

Основними принципами відбору підготовчих матеріалів для вирішення педагогічних проблем у професійній діяльності згідно з концепцією компетентнісного підходу є принципи орієнтації на майбутню професійну діяльність, соціокультурної відповідності та практичної спрямованості можливості культури професійного середовища, в якому знаходяться університет та організації первинної практики, розвивати педагогічні здібності здобувачів освіти.

Модель підготовки майбутнього фахівця до вирішення педагогічних завдань професійної життєдіяльності включає низку взаємопов'язаних компонентів, які мають певні функції, зв'язки, спільні цілі та показують форму конструктивної взаємодії цих компонентів у процесі професійної підготовки. Системоутворюючий компонент моделі становлять цілі, спрямовані на формування готовності майбутніх спеціалістів до вирішення педагогічних

завдань у контексті професійної діяльності. У логіці такого підходу майбутні спеціалісти, які вивчають непедагогічні напрями, повинні готуватися до вирішення педагогічних завдань, що входять до цього предмету.

З цією метою учасники навчального процесу – ЗВО роботодавці, викладачі педагогічних та спеціальних дисциплін – спільно вивчають різноманітні нормативні документи, такі як закони, норми, які відображають вимоги держави та суспільства, специфіку майбутньої професійної діяльності та потреби у підготовці майбутніх спеціалістів. На основі отриманих даних спільно визначаються педагогічні завдання, зміст яких змінюється в залежності від контексту майбутньої професійної діяльності, в залежності від професійної функції та конкретизується у професійній майстерності майбутнього фахівця. На основі принципів побудови навчальних завдань розробляється їх зміст і реалізуються наступні рішення в навчальному процесі, практичних заняттях та практичній діяльності здобувачів освіти.

До цих принципів належать:

- принцип доповнення, який передбачає доповнення сучасних педагогічних знань до існуючого змісту та процесів професійної підготовки майбутніх спеціалістів;

- принцип інтеграції змісту та процесів для вирішення фахових завдань, з метою доповнення сучасного змісту професійної підготовки в конкретній галузі;

- створення умов для реалізації контекстного підходу до розвитку умінь, якими має оволодіти майбутній фахівець для вирішення педагогічних завдань у професійній діяльності;

- принцип інтеграції діяльності та взаємодії викладачів спеціальних і педагогічних дисциплін університету та роботодавців, здобувачів освіти і викладачів, що сприяє формуванню цілісного розуміння сутності педагогічних

завдань у професійній діяльності майбутнього фахівця. Ці принципи визначають програму дій суб'єктів освітнього процесу (роботодавців) щодо підготовки майбутніх спеціалістів до вирішення педагогічних завдань.

Для цього необхідно:

- на основі аналізу професійних стандартів спеціалістів визначити посадові функції та дії, що містять виховний ухил у змісті їх професійної діяльності;
- формулювати педагогічні завдання у професійній діяльності, що вимагають від майбутнього фахівця педагогічної майстерності, розробляти відповідні завдання та засоби їх розробки та оцінювання;
- на основі аналізу освітніх стандартів визначити можливості для розвитку юридичного напрямку професійної освіти майбутнього фахівців через координацію професорсько-викладацького складу університетів, які вивчають фахові та спеціальні дисципліни;
- на основі аналізу основної професійної програми підготовки, навчального плану, програм предметів визначити можливості інтеграції освітніх завдань у їх зміст і процес реалізації.

Для прикладу розглянемо підходи до побудови навчальної моделі вирішення освітніх завдань у професійній діяльності майбутніх юристів, які навчаються за напрямом «Правознавство».

Аналіз державного освітнього стандарту підготовки юристів, зокрема, показав, що зміст професійної діяльності майбутніх юристів включає підготовку до педагогічної діяльності як один із видів професійної діяльності. При цьому випускники повинні вміти вирішувати такі освітні завдання, як викладання правових дисциплін (модулів) у навчальних закладах та забезпечення правової освіти. Запропонована у нашому дослідженні модель побудована на основі змісту професійної підготовки майбутніх юристів у ЗВО і збагачена діяльністю її

конкретних суб'єктів (викладачів, роботодавців) залежно від профілю майбутньої професійної діяльності.

У практичній діяльності (урочній та позааудиторній) здобувачі освіти самостійно організовують і проводять навчальні конференції, виступають з доповідями та повідомленнями, допомагають і підтримують один одного у виконанні домашніх завдань тощо. Крім того, викладачі підтримують ідею, що ці навички можуть бути використані в майбутній професійній діяльності, що вони матимуть довгострокові наслідки для здобувачів освіти. Оволодіння навчальною діяльністю може сприяти розвитку професійної кар'єри фахівця як педагога: наставника, інструктора, тренера, викладача навчального чи навчального центру в системі підвищення кваліфікації спеціалістів.

У процесі дослідження вдалося виявити та структурувати умови підготовки майбутніх юристів до вирішення освітніх завдань на основі взаємодії викладачів навчальних дисциплін з викладачами, які реалізують основну освітню програму.

До таких умов належать:

- розвиток і підтримка стійкої мотивації здобувачів освіти до вирішення навчальних завдань;
- залучення здобувачів освіти до дослідницької діяльності, спрямованої на вивчення освітньої діяльності спеціалістів різних організацій;
- співпраця з роботодавцями, з представниками конкретних організацій для розробки та підготовки змісту навчальних завдань під час опанування дисциплін/курсів та практик;
- підтримка та керівництво здобувачами освіти при організації самостійної роботи, сприяння розвитку їхніх навчальних здібностей;
- розробка програм підвищення кваліфікації викладачів ВНЗ у сфері підготовки здобувачів освіти до вирішення освітніх проблем у майбутній професійній діяльності.

У цьому контексті необхідно конкретизувати стратегію університету, викладачів та можливості освітньої програми з метою створення умов, які сприятимуть ефективності підготовки здобувачів освіти до вирішення освітніх завдань у майбутній професійній діяльності. Тепер перейдемо до професійних стандартів для обговорюваної сфери навчання. Професійний стандарт, що описує професію на різних рівнях якості, безсумнівно, повинен бути основою для програм професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників, встановлення атестації та атестації персоналу, а також планування його професійного розвитку. Тоді при розробці структури сертифікатів можна буде заповнювати всі рівні якості контенту на основі підвищення нових навичок і включати ці процеси в освітні програми [1]. Звернемося до професійного стандарту, який на сьогодні є єдиним орієнтиром для визначення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців за напрямом підготовки «Правознавство» [8]. До трудових дій спеціаліста відповідно до професійного стандарту належать: здійснення наукової та практичної діяльності в межах його компетенції; проведення стажування новопризначених працівників на посади слідчого та судово-слідчого; підвищення кваліфікації слідчих з досвідом практичної роботи та інших працівників з питань застосування криміналістичної та спеціальної техніки, тактики проведення окремих слідчих дій, техніки розслідування кримінальних справ та оформлення судових експертиз; планування та проведення курсів стажування та підвищення кваліфікації; розробка та впровадження програми

Розробка моделі підготовки майбутніх юристів – це складний та багатоетапний процес.

Розроблена нами модель представлена на рисунку 2.2.

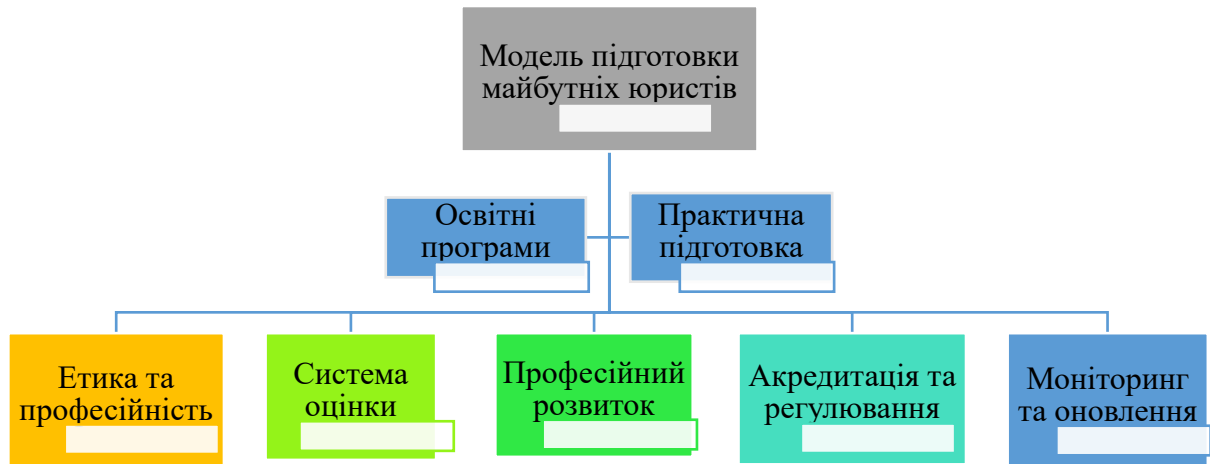

Рис. 2.2. Модель підготовки майбутніх юристів *(розроблено авторкою)*

Модель підготовки включає в себе наступні компоненти:

1. Освітні програми: спочатку потрібно розробити освітні програми, які включають в себе необхідні курси та предмети для набуття теоретичних знань і практичних навичок. Це включає в себе курси з цивільного права, кримінального права, адміністративного права, судової практики, процесуального права, міжнародного права та інших сфер:

– **інтердисциплінарність**: сучасні юридичні програми надають можливість здобувачам освіти поєднувати навчання в галузі права з іншими дисциплінами, такими як економіка, соціальні науки, інформаційні технології тощо. Це допомагає здобувачам освіти розширити свої знання та навички та бути більш підготовленими до викликів сучасного світу;

- практичний досвід: багато програм включають в себе можливості для здобувачів освіти отримати практичний досвід через стажування, клініки або практику в юридичних фірмах, судах та інших організаціях;

- ефективні методи навчання: сучасні програми можуть використовувати сучасні педагогічні методи, такі як інтерактивні заняття, онлайн-курси, використання технологій для навчання та інші інноваційні підходи;

- етика та професійність: у навчанні можуть акцентувати увагу на етичних аспектах юридичної професії та професійних навичках, необхідних для успішної практики;

- міжнародна спрямованість: багато програм також надають можливість здобувачам освіти вивчати міжнародне право та брати участь в міжнародних стажуваннях та обмінах.

2. Практична підготовка: майбутні юристи повинні мати можливість отримати практичний досвід, наприклад, через стажування в юридичних фірмах, судах або інших організаціях. Модель повинна передбачати механізми для забезпечення такого стажування. Практична підготовка майбутніх юристів є важливою частиною юридичної освіти, оскільки вона надає здобувачам освіти можливість застосовувати теоретичні знання у реальних ситуаціях і розвивати навички, необхідні для успішної професійної практики. Ключові аспекти практичної підготовки майбутніх юристів:

- стажування: здобувачі освіти можуть брати участь в стажуванні в юридичних фірмах, адвокатських кабінетах, корпораціях, судах та інших організаціях. Під час стажування вони отримують можливість спостерігати за роботою професіоналів, брати участь у підготовці справ, спілкуватися з клієнтами та навчатися різним аспектам юридичної роботи;

– клінічна практика: деякі університети пропонують клінічну практику, де здобувачі освіти роблять практичну роботу під керівництвом викладачів і адвокатів. Це дозволяє їм набути досвіду в рішенні реальних правових питань та надає їм можливість надати юридичну допомогу потребуючим;

– моделювання судових справ: симуляції судових справ та змагання зі змагального правознавства допомагають здобувачам освіти відтворити реальні ситуації і навчитися робити аргументовані документи та виступи в суді;

– медіація та альтернативні методи вирішення спорів: здобувачі освіти можуть навчатися медіації та іншим альтернативним методам вирішення спорів, що дозволяє їм розвивати навички вирішення конфліктів;

– міжнародна практика: майбутні юристи можуть брати участь в міжнародних стажуваннях або дослідженнях, щоб отримати розуміння міжнародного права та міжнародних правових практик;

– курси з етики і професійної поведінки: важливо навчати здобувачів освіти етиці та професійній поведінці, щоб підготувати їх до етичних аспектів практики;

– підготовка до судового екзамену: багато країн вимагають випускників юридичних програм скласти судовий екзамен для отримання ліцензії на виконання адвокатської практики. Підготовка до цього екзамену також може бути частиною практичної підготовки.

3. Етика та професійність: навчання майбутніх юристів повинно включати в себе роздуми щодо етичних питань, пов'язаних з виконанням юридичної практики, та розвиток професійних навичок, таких як комунікація, адвокатська публічна діяльність та інші. Навчання етиці та професійності майбутніх юристів є важливою складовою юридичної освіти, оскільки правильна

поведінка та етика грають ключову роль в практиці юриспруденції. Наведемо деякі підходи до навчання етики та професійності для майбутніх юристів:

- курси з етики та професійної поведінки: у більшості юридичних програм включаються курси з етики, де здобувачі освіти вивчають основні етичні принципи та стандарти, які стосуються практики права. Ці курси можуть розглядати конкретні етичні питання, з якими можуть стикнутися юристи, і допомагати здобувачам освіти розуміти, як правильно діяти в різних ситуаціях;

- діалог та дискусії: важливо створити можливість для здобувачів освіти обговорювати етичні питання та дебати про них. Діалог та дискусії допомагають розвивати критичне мислення та аналізувати різні точки зору на етичні питання;

- клінічна практика: у клінічній практиці здобувачі освіти можуть стикатися з реальними ситуаціями, де етика та професійна поведінка грають ключову роль. Це дає їм можливість навчатися, як застосовувати етичні принципи у практиці та приймати рішення, які відповідають етичним стандартам;

- кейси та сценарії: використання кейсів та сценаріїв є ефективним методом для вивчення етики. Здобувачам освіти можуть пропонувати реальні або гіпотетичні ситуації, в яких вони повинні вирішувати етичні питання та аргументувати свої рішення;

- Рольові ігри дозволяють здобувачам освіти відчувати себе в ролі адвокатів, суддів, клієнтів та інших учасників юридичного процесу. Це допомагає їм краще розуміти різні сторони етичних питань та навчатися взаємодіяти в професійних ситуаціях;

- менторство та практичний досвід: праця під керівництвом досвідчених адвокатів та менторів надає здобувачам освіти можливість навчатися етиці та професійності в реальному робочому середовищі.

4. Система оцінки: потрібно розробити систему оцінки, яка визначає, наскільки здобувачі освіти досягають необхідних результатів в навчанні. Це може включати в себе оцінки за курси, іспити, захисти дипломних робіт тощо. Система оцінки майбутніх юристів має бути об'єктивною та відповідати вимогам для оцінки їхньої підготовки та навичок. Оцінка майбутніх юристів може включати в себе різні компоненти. Ключові аспекти системи оцінки:

- оцінка академічних досягнень: система оцінки може включати в себе оцінки за курси, іспити та інші академічні вимірювання. Це допомагає визначити рівень теоретичних знань здобувача освіти в області права;

- практична оцінка: здобувачі освіти можуть бути оцінені за практичну роботу під час стажування, клінічної практики, симуляційних судових справ та інших практичних діяльностей. Це важливо для визначення їхньої здатності застосовувати знання в практичних ситуаціях;

- портфоліо робіт: здобувачі освіти можуть створювати портфоліо робіт, в якому вони демонструють свої навички та досягнення в галузі права. Це може включати в себе дипломні роботи, статті, виступи в суді та інші роботи;

- оцінка професійних навичок: система оцінки може включати в себе оцінку професійних навичок, таких як комунікація, аналіз, аргументація, робота з клієнтами, вирішення конфліктів та інші навички, необхідні для практичної роботи юриста;

- міжнародна оцінка: якщо програма має міжнародний аспект, то здобувачі освіти можуть бути оцінені за їхні знання та розуміння міжнародного права та міжнародних правових практик;

- етична оцінка: важливо оцінювати етичну поведінку здобувачів освіти та їхню здатність діяти відповідно до етичних стандартів;

- оцінка спільноти: система оцінки також може включати в себе оцінку участі здобувача освіти у житті університетської та юридичної спільноти, таку як

участь в студентських органах, доповіді на конференціях, публікації та інші соціальні та професійні активності;

– зворотний зв'язок: важливо надавати здобувачам освіти зворотний зв'язок щодо їхньої оцінки та надавати можливість для самооцінки та покращення.

5. Професійний розвиток: модель повинна також передбачати можливості для подальшого професійного розвитку, включаючи навчання, семінари та курси підвищення кваліфікації для випускників. Професійний розвиток майбутніх юристів – це важлива складова підготовки, яка допомагає їм розвивати навички, знання та досвід для успішної професійної практики в майбутньому. Ключові аспекти професійного розвитку майбутніх юристів:

– навчання під час стажування: один з найважливіших етапів професійного розвитку юристів - це стажування в юридичних фірмах, судах, корпораціях чи громадських організаціях. Під час стажування здобувачі освіти отримують можливість навчатися від досвідчених фахівців та отримувати реальний досвід у вирішенні юридичних питань;

– участь у юридичних клініках: багато юридичних програм надають можливість здобувачам освіти працювати в юридичних клініках, де вони надають безкоштовну правову допомогу особам, які її потребують. Це допомагає здобувачам освіти розвивати практичні навички та відчувати вплив їхньої роботи на життя людей;

– участь у міжнародних програмах та стажуваннях: для здобувачів освіти, які цікавляться міжнародним правом, важливо взяти участь в міжнародних програмах, обмінах та стажуваннях для розвитку міжнародних правових навичок;

– участь у професійних організаціях та асоціаціях: багато юридичних здобувачів освіти стають членами студентських груп та професійних асоціацій,

де вони мають можливість знайомитися з колегами, обмінюватися досвідом та отримувати доступ до ресурсів та можливостей для професійного розвитку;

- постійна освіта: професійний розвиток не закінчується після отримання ступеня. Сучасні юристи повинні постійно вдосконалювати свої знання та навички через участь у семінарах, курсах підвищення кваліфікації та інших формах постійної освіти;

- розвиток особистих навичок: майбутні юристи також повинні розвивати особисті навички, такі як комунікація, вирішення конфліктів, ефективне управління часом та адаптація до змін. Ці навички є важливими для успішної практики права;

- публікації та дослідницька робота: участь у дослідницькій роботі та публікації статей допомагають здобувачам освіти розвивати аналітичні та дослідницькі навички та відзначитися у галузі права.

6. Акредитація та регулювання: важливо встановити механізми для акредитації юридичних програм та регулювання професійної діяльності юристів, щоб забезпечити високий стандарт підготовки та етичну поведінку у цій професії. Акредитація та регулювання майбутніх юристів є важливими аспектами в галузі юридичної освіти та професійної практики. Ці процеси сприяють якості та стандартам в галузі права. Ось як це працює:

- акредитація юридичних програм: у багатьох країнах існує процес акредитації, який дозволяє університетам та юридичним школам надавати юридичну освіту. Акредитація проводиться незалежними агентствами або органами, які оцінюють якість програм та вимоги до них. Після успішної акредитації програми вважаються легітимними для навчання майбутніх юристів;

- регулювання професійної практики: щоб стати адвокатом або юристом, здобувачам освіти зазвичай потрібно пройти судовий екзамен та отримати ліцензію. У багатьох країнах існують органи чи комісії, які регулюють

професійну практику адвокатів та юристів, включаючи встановлення етичних стандартів, норм та заборон;

- збереження стандартів етики: регулюючі органи чи асоціації можуть встановлювати та зберігати стандарти етики та професійності для адвокатів і юристів. Це включає в себе правила щодо конфлікту інтересів, взаємодії з клієнтами та інші аспекти професійної поведінки;

- постійна освіта та підвищення кваліфікації: Багато організацій зобов'язують адвокатів та юристів до проходження навчальних курсів підвищення кваліфікації та постійної освіти, щоб залишати їхні знання та навички актуальними;

- дисциплінарні заходи: регулюючі органи також мають право вживати дисциплінарні заходи, якщо адвокати або юристи порушують етичні стандарти або правила професійної поведінки. Це може включати в себе дисциплінарні слідчі, відсторонення від практики та інші санкції;

- захист інтересів споживачів юридичних послуг: у деяких країнах існують агентства чи органи, які забезпечують захист інтересів споживачів юридичних послуг та розглядають скарги на адвокатів та юристів.

7. Моніторинг та оновлення: модель підготовки має бути піддається постійному моніторингу та оновленню, щоб відповідати змінам у законодавстві, суспільстві та технологіях. Моніторинг та оновлення майбутніх юристів – це важливий процес для забезпечення їхньої підготовки та розвитку в галузі права. Ці процеси допомагають забезпечити, що юристи мають актуальні знання, навички та етичні стандарти для успішної професійної практики. Ключові аспекти моніторингу та оновлення майбутніх юристів:

- зворотній зв'язок та оцінка: університети та юридичні школи повинні забезпечити систему зворотнього зв'язку та оцінки для здобувачів освіти, щоб

визначити їхні сильні та слабкі сторони. Це допомагає здобувачам освіти покращувати свої навички та знання;

- постійне оновлення навчальних планів: навчальні програми повинні регулярно оновлюватися, щоб відповідати змінам у сфері права, включаючи нові закони, прецеденти, технологічні зміни та суспільні потреби;

- професійна підготовка викладачів: викладачі повинні мати доступ до професійної підготовки та ресурсів для покращення своїх навичок та знань. Це допомагає забезпечити якість навчання для здобувачів освіти [3];

- залучення доцільних експертів: запрошення відомих адвокатів, суддів та інших юридичних експертів для лекцій, семінарів та практичних занять може покращити навчальний процес та надати здобувачам освіти корисний практичний досвід;

- постійна освіта та самоосвіта: майбутнім юристам слід надавати підтримку для постійної освіти та самоосвіти, щоб вони могли слідкувати за змінами в юридичній галузі та оновлювати свої навички;

- підготовка до викликів майбутнього: майбутні юристи повинні бути готові до нових викликів та тенденцій, таких як цифрова трансформація, зміни в технологіях та міжнародні правові зміни;

- дотримання етичних стандартів: моніторинг та оновлення повинні також включати в себе забезпечення дотримання етичних стандартів та професійної поведінки.

Практична підготовка майбутніх юристів допомагає їм отримати необхідний досвід та навички для успішної кар'єри в галузі права. Навчання етиці та професійності є важливою частиною підготовки майбутніх юристів і сприяє створенню юридичних професіоналів, які можуть діяти відповідно до високих стандартів моралі та етики в їхній професійній практиці. Система оцінки повинна бути чесною, об'єктивною та відображати загальну підготовку здобувачів освіти

для виконання юридичної практики. Вона також може бути піддається постійному оновленню та удосконаленню, щоб відповідати змінам у вимогах до юридичної освіти та професії. Професійний розвиток майбутніх юристів є процесом, який триває протягом всього їхнього кар'єрного шляху. Він допомагає підготувати їх до викликів та можливостей, які стикаються у сучасному світі права. Акредитація та регулювання майбутніх юристів допомагають забезпечити якість та професійну етику в галузі права, а також захищають інтереси клієнтів та суспільства в цілому. Моніторинг та оновлення майбутніх юристів є важливими для того, щоб вони були готові до професійної практики та відповідали високим стандартам в галузі права.

Розробка такої моделі вимагає співпраці між освітніми установами, професійними організаціями та громадськими організаціями, які представляють інтереси юристів. Така модель повинна сприяти підготовці кваліфікованих юристів, які можуть успішно виконувати свою професійну діяльність і відповідати вимогам сучасного правового середовища.

Висновки до другого розділу

Наведені умови допомагають створити комплексну систему навчання для майбутніх юристів, розвиваючи як їхні теоретичні знання, так і практичні навички та професійну готовність. Формування готовності майбутніх юристів є важливим завданням в педагогічному процесі, оскільки ця професія вимагає високого рівня знань, навичок і вмінь у сфері права та юридичної практики. Для досягнення цієї мети необхідно створити спеціальні педагогічні умови, які сприятимуть розвитку не лише теоретичних знань, але і практичних навичок та професійних якостей. Педагогічні умови сприятимуть формуванню готовності майбутніх юристів до професійної діяльності, роблячи навчання більш ефективним і практичним. Типологія умінь ще не розроблена, але можна вважати, що вона надзвичайно різноманітна. Мабуть, оскільки існує багато видів людської діяльності, буде багато і видів умінь. Зокрема, можна виділити професійні та непрофесійні навички (інформативні, комунікативні, соціальні та ін.). У даний час компетентність визначається як здатність індивіда виконувати складні, культурно сумісні види дій. За визначенням Дж. Рейвена, компетентність – це особлива здатність, необхідна для виконання конкретної дії в конкретній сфері, що включає вузькоспеціальні знання, певний тип дисциплінарних навичок, спосіб мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії.

Практична підготовка майбутніх юристів допомагає їм отримати необхідний досвід та навички для успішної кар'єри в галузі права. Навчання етиці та професійності є важливою частиною підготовки майбутніх юристів і сприяє створенню юридичних професіоналів, які можуть діяти відповідно до високих стандартів моралі та етики в їхній професійній практиці. Система оцінки повинна бути чесною, об'єктивною та відображати загальну підготовку здобувачів освіти

для виконання юридичної практики. Вона також може бути піддається постійному оновленню та удосконаленню, щоб відповідати змінам у вимогах до юридичної освіти та професії. Професійний розвиток майбутніх юристів є процесом, який триває протягом всього їхнього кар'єрного шляху. Він допомагає підготувати їх до викликів та можливостей, які стикаються у сучасному світі права. Акредитація та регулювання майбутніх юристів допомагають забезпечити якість та професійну етику в галузі права, а також захищають інтереси клієнтів та суспільства в цілому. Моніторинг та оновлення майбутніх юристів є важливими для того, щоб вони були готові до професійної практики та відповідали високим стандартам в галузі права.

Розробка такої моделі вимагає співпраці між освітніми установами, професійними організаціями та громадськими організаціями, які представляють інтереси юристів. Така модель повинна сприяти підготовці кваліфікованих юристів, які можуть успішно виконувати свою професійну діяльність і відповідати вимогам сучасного правового середовища.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

У цьому розділі розглядається експериментальне дослідження, спрямоване на перевірку та оцінку ефективності педагогічних умов, які сприяють формуванню компетентності у майбутніх юристів. Проводиться аналіз методів та стратегій, що використовуються для впровадження педагогічних інновацій у навчальний процес з метою підвищення якості освіти у сфері юридичної діяльності. В розділі представлені результати експериментального дослідження, включаючи порівняльний аналіз результатів між контрольною та експериментальною групами, а також статистичну обробку отриманих даних. Здійснюється оцінка впливу педагогічних умов на формування та підвищення рівня компетентності здобувачів освіти-юристів. Дослідження робить акцент на практичному значенні отриманих результатів і рекомендаціях для вдосконалення навчального процесу, спрямованих на підвищення ефективності формування компетентності майбутніх фахівців у галузі права через оптимальний вибір педагогічних підходів та умов навчання.

3.1. Постановка педагогічного експерименту

Експериментальне дослідження моделі підготовки професійної компетентності майбутніх юристів на основі контекстного навчання проводилось з 2019 – 2023 рр.

Метою експериментальної роботи було формування професійної компетентності майбутніх юристів при апробації моделі формування

професійної компетентності майбутніх юристів на основі контекстної підготовки та педагогічних умов, що сприяють реалізації цього процесу.

Відповідно до цієї мети були поставлені основні завдання експериментальної роботи: визначити критерії та показники оцінки рівня підготовки професійної компетентності юристів у майбутньому; охарактеризувати рівні підготовки професійної компетентності майбутніх юристів; виявити перші рівні підготовки професійної компетентності майбутніх юристів; експериментально перевірити модель формування професійної компетентності майбутніх юристів на основі контекстного навчання; здійснювати кількісну, якісну та статистичну обробку результатів досліджень.

Цілі та завдання дослідження були реалізовані в рамках програми розвитку, представленої у наступних кроках:

1. Дослідницький етап, на якому проаналізовано психологічну, педагогічну, правову та методичну літературу з досліджуваних питань; визначено напрями наукових досліджень; уточнено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу, методологічні та теоретичні основи методик; уточнено понятійний апарат дослідження; систематизовано викладений емпіричний матеріал.

2. Констатуючий етап, під час якого визначаються критерії та показники оцінки сформованості професійної компетентності майбутнього юриста; охарактеризовано рівні підготовки професійної компетентності майбутніх юристів; обрані методи діагностичного обстеження; розроблено методику проведення констатуючого експерименту; проведено підтверджуючий експеримент; отримані емпіричні дані узагальнено та систематизовано.

3. Формувальний етап, спрямований на апробацію моделі формування професійної компетентності майбутніх юристів на основі контекстного навчання та освітніх умов, що забезпечують реалізацію цього процесу.

4. Контрольний етап, який передбачає проведення контрольованого експерименту, порівняльний аналіз кількісних та якісних результатів дослідження; статистична обробка експериментальних даних в дослідній та контрольній групах; систематизація та узагальнення отриманих результатів, викладення їх у формі дисертаційного дослідження.

На основі аналізу психолого-педагогічних джерел [24; 25; 26; 32], враховуючи особливості юридичної діяльності, визначають, що становлення майбутньої професійної компетентності юриста є багаторівневим системним явищем зі складною динамічною структурою, яке здійснюється на основі контекстного навчання та включає мотиваційне формування, когнітивний, дійовий і ціннісний компоненти. Динаміка формування основних компонентів структури професійної компетентності юриста в майбутньому виступає критерієм її розвитку та діагностує рівні її підготовки.

Необхідність виявлення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх юристів зумовила необхідність розробки критеріальної основи дослідження. Важливо зазначити, що критерій має відображати характер вимірюваного явища та динаміку змін властивості, яку він виражає [40].

Мотиваційно-ціннісний та етико-деонтологічний критерій характеризується системою спонукань (матеріальних і духовних потреб, потягів, бажань, спонукань соціального і суто соціального порядку); ціннісні орієнтації (кваліфікація, кар'єра, соціальний статус, інтерес, соціальний престиж) і установка (спрямованість) фахівця на майбутнє (підготовка до професійного розвитку, ідентифікація з професійним співтовариством, орієнтація на вироблення індивідуального стилю діяльності професіонала, досягнення успіху в професії тощо). Професійна мотивація є важливим елементом майбутньої професійної культури юриста, що ґрунтується на позитивному ставленні до

юридичної діяльності та усвідомленні власних матеріальних, інтелектуальних і соціальних потреб.

Системним фактором цього процесу є соціально-професійна спрямованість, яка формується під впливом основного виду діяльності, соціальної ситуації та професійної діяльності особистості. Розвиток професійної компетентності, як важливої складової професіоналізму, ініціюється суперечностями між потребами, здібностями, системою значущих соціально-професійних якостей особистості та реальними потребами професійної діяльності, змінами соціальної ситуації.

Сукупність професійно-важливих якостей, сформованих на основі системи професійних навичок, індивідуальних здібностей і зумовлених специфікою професійної діяльності (наприклад, здійснення владних повноважень за правом визначає розвиток сенсу в юриста, підвищеної відповідальності за наслідки дій), основні передумови успішної реалізації особистості юриста в процесі професійної діяльності. Спрямованість особистості на життєвий успіх, як поєднання особистісного (рівень самовдосконалення) і професійного (рівень творчої оригінальності кінцевого результату діяльності успіху [185]) визначає потребу у вдосконаленні професійної спрямованості, компетентності і розвитку значущих професійних характеристик і якостей особистості. Виходячи з того, що принципове значення для становлення професійної компетентності має позитивне ставлення здобувача освіти до своєї професії, наявність бажання займатися професійною діяльністю та досягати в ній успіху, визначено такі показники критерію мотивації: важливість мотивів професійної діяльності для юристів у майбутньому; заохочення майбутніх юристів до успіхів у професійній діяльності.

Комунікативно-регуляторний критерій майбутньої професійної компетентності юриста розкриває її змістовий зміст і пов'язаний з інтелектуальним потенціалом особистості, її пізнавальною діяльністю. Змістовий компонент формується в процесі набуття особистістю пізнавального досвіду, виступаючи основою для розвитку професійної компетентності та своєрідною ланкою, що з'єднує компоненти мотивації та діяльності, оскільки наявність знань і вмінь, необхідних для формування різних видів юридичної діяльності, сприяє відчуттю адекватної інформації та дозволяє, відповідно до рішення, встановити ціль професійного завдання. Комплексна інтелектуальна професійна діяльність юриста, яка характеризується низкою специфічних ознак і висуває низку різноманітних вимог до фахівця, наявністю закріплених у пам'яті термінів, понять, фактологічних аспектів навчальних дисциплін, професійних понять, документів, інструкції, рекомендації та інші професійні знання, за допомогою яких юрист розуміє життя, правову сферу, ситуацію, планує вирішення проблем, що постають перед ним, продумує шляхи виконання службових обов'язків, вивчає виникаючі питання, проблеми, визначає цілі і завдання їх вирішення, готує рішення, обирає способи дій, контролює й оцінює свою поведінку» [206].

Предметно-змістовний критерій майбутньої професійної культури юриста має безпосереднє практичне значення, оскільки визначає рівень володіння комплексом професійних знань і шляхи їх оволодіння, самостійного набуття, передачі та інтеграції. Нами визначено такі показники змістового критерію: володіння основними загально-теоретичними поняттями юридичної діяльності; інформація від майбутніх юристів з різних галузей права. Практичний критерій професійної культури визначається конкретними видами професійної діяльності юриста та необхідністю вирішення стандартних і нестандартних професійних завдань. Діяльнісний підхід, покладений в основу освітнього стандарту вищої

професійної освіти за напрямом підготовки, визначає встановлення комплексу професійних дій (умінь), здатності приймати рішення в професійних ситуаціях стандартних і нестандартних (проблемних). Наявність певних нормативних навичок, професійних навичок і реального практичного досвіду є умовою успішного оволодіння юридичною професією, яка характеризується надзвичайною різноманітністю вирішуваних завдань та плануванням і обов'язковістю виконання правового регулювання (процедури) дій.

Успішне здійснення юристом професійної діяльності визначається наявністю системи вмінь вирішувати типові професійні проблеми та ситуації, поєднувати професійні дії, у тому числі: керівництво власною діяльністю у процесі застосування правових норм, гарантування громадськості замовлення; організація та координація соціальних взаємодій у процесі вирішення профорієнтаційних завдань; подолання непродуктивних методів роботи та вирішення професійних ситуацій тощо. Ефективність роботи юриста значною мірою зумовлена його творчим нахилом, що виражається в орієнтації на творче застосування спеціальних знань, самостійний пошук нового, нестандартного, оптимального рішення до професійних проблем, уважного врахування життєвих обставин, які вже є та «практичного застосування людського потенціалу в проблемних ситуаціях» [201].

Виходячи з важливості формування комплексу професійних (дійових) навичок, ми виділили такі показники практичних критеріїв: здатність виявляти, запобігати, розкривати та розслідувати злочини під час майбутньої діяльності фахівців; здатність приймати юридично правильні рішення та дії.

Критерій оцінки професійної компетентності майбутнього юриста розкривається в адекватній оцінці відповідності системи особистісних якостей вимогам майбутніх юристів, необхідним для успішного здійснення професійної

діяльності; розуміння та переосмислення ціннісного змісту власних дій під час виконання професійних завдань; орієнтації в діяльності на професійні та соціокультурні норми і цінності; критичному аналізу та оцінці досвіду соціальної взаємодії. Рефлексивні процеси, спрямовані на формування професійної компетентності, розвиток професійної свідомості та самоідентифікації в професії, дозволяють усвідомити власну спроможність у здійсненні різних видів юридичної діяльності, розгорнути правила дій, встановлені для регулювання про цінності та правила професійної групи

Розглянемо рефлексію як центральну вісь. Майбутній юрист вбачає у самоорганізації, самоаналізі, розумінні та орієнтації власних дій основу розвитку професійної ідентичності та відповідальності за результати своєї діяльності, показники рефлексивно-оцінно діяльнісного критерію були: самооцінка задоволеності потреб особистості у розвитку; самоаналіз сформованості професійної компетентності.

На основі відомих критеріїв і показників охарактеризовано три рівні сформованості професійної компетентності майбутнього юриста: базовий, середній і високий.

Базовий рівень сформованості професійної культури майбутнього юриста характеризується низькою значимістю мотивів професійної діяльності, загальною усвідомленістю цілей і завдань юридичної діяльності та проявом інтересу, нестійкого до спрямованих взаємозалежних дій, вирішення професійних проблем. Більшість майбутніх юристів мають низьку або середню мотивацію до успіху та невпевненість у собі. Юристи майбутнього не володіють достатніми знаннями про основні загальнотеоретичні поняття юридичної діяльності та мають «розпорошені» знання з різних галузей права; мають певний обсяг знань для виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів,

але не вміють їх застосовувати. Вони не завжди готові приймати рішення та вживати відповідних правових заходів. У них недостатньо розвинена здатність до самоаналізу та самооцінки. Слід зазначити, що існує несистематизоване розуміння професійної компетентності юриста та її складових.

При успішному рівні формування професійної культури юриста в майбутньому передбачається середній рівень важливості мотивів професійної діяльності, чітке усвідомлення цілей і завдань юридичної діяльності та наявність безпосереднього інтересу до орієнтованих взаємозалежних дій, вирішення професійних проблем. Майбутній юрист із продуктивним рівнем професійної культури має середній рівень мотивації успіху та намагається досягти певних позитивних результатів у вирішенні нестандартних професійних завдань. Володіє основними загальнотеоретичними поняттями юридичної діяльності та знаннями в різних галузях права. Здатний вирішувати рутинні стандартні завдання з виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів у майбутній професійній діяльності; вміти приймати рішення та здійснювати правильні юридичні дії; вирішує практичні завдання, застосовуючи професійні знання та зміст, тиражуючи власний досвід чи досвід інших. Виразні рефлексивні та аналітичні якості, здатність до базової самооцінки та самоаналізу. Характерною є наявність загальної та системної думки про професійну компетентність юриста та її складові.

Рефлексивний рівень сформованості професійної компетентності юриста в майбутньому характеризується високим рівнем значимості мотивів юридичної діяльності, повним усвідомленням її цілей і завдань та наявністю внутрішньої стійкості інтересу до виконання взаємозалежних завдань, цілеспрямованої діяльності, вирішення професійних проблем. Майбутній юрист має високу мотивацію до успіху, намагається долати труднощі та бачить можливість

удосконалити свої професійні навички для виконання нестандартних професійних завдань. Респонденти з рефлексивним рівнем відносно добре засвоїли основні загальнотеоретичні поняття юридичної діяльності; мають високий рівень знань з різних галузей права. Майбутні юристи успішно вирішують практичні завдання, комплексно застосовуючи свої професійні знання та матеріали в нестандартних ситуаціях, висвітлюють протиріччя та проблеми під час здійснення певного виду юридичної діяльності, прогнозують та запобігають негативним наслідкам своїх дій. Здатні виявляти, запобігати, розкривати та розслідувати злочини у майбутній професійній діяльності; приймати рішення та здійснювати правильні юридичні дії. Рефлексивні та аналітичні якості чітко виражені, і демонструється активна спрямованість на задоволення їхніх особистих потреб у розвитку. Характеризується наявністю цілісних і системних уявлень про принципи, норми, цінності та ціннісні орієнтації юридичної професії та прагненням дотримуватись їх у професійній діяльності.

Для виявлення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх юристів було використано низку діагностичних методик, які визначали відповідно до уявлень про сутність, структуру та характеристики змісту їх професійної культури, а також цілі та завдання дослідження.

Взаємозв'язок компонентів, критеріїв, показників, діагностичних методик та рівнів сформованості професійної культури майбутніх юристів, розглянемо нижче.

Компонент: мотиваційно-ціннісний та етико-деонтологічний, критерій – мотиваційний. Показники: значимість для майбутніх юристів мотивів професійної діяльності; мотивація майбутніх юристів до досягнення успіху у професійній діяльності.

Діагностичні методики: методика «Мотиви вибору діяльності юриста» О. П. Ільїна, методика «Мотивація особистості успіху» Т. Елерса.

Базовий рівень. Характерна низька значимість мотивів професійної діяльності, загальне усвідомлення цілей та завдань юридичної діяльності, прояв нестійкого інтересу до виконання взаємозалежних дій, спрямованих на вирішення професійних завдань. Майбутній юрист має переважно низьку чи середню мотивацію до успіху, відчуває невпевненість у собі.

Продуктивний рівень. Характерний середній рівень значимості мотивів професійної діяльності, чітке усвідомлення цілей та завдань юридичної діяльності, наявність безпосереднього інтересу до виконання взаємопов'язаних дій, спрямованих на вирішення професійних завдань. Майбутні юристи з продуктивним рівнем сформованості професійної компетентності мають середній рівень мотивації до успіху, прагнуть досягти певних позитивних результатів у вирішенні нестандартних професійних завдань.

Рефлексивний: характерний високий рівень значущості мотивів юридичної діяльності, абсолютне усвідомлення її цілей та завдань, наявність стійкого внутрішнього інтересу до виконання взаємопов'язаних дій, спрямованих на вирішення професійних завдань. Майбутні юристи мають високий рівень мотивації до успіху, прагнуть долати труднощі, у виконанні нестандартних професійних завдань бачать можливість підвищення професійної майстерності.

Рівень сформованості комунікативно-регулятивного компонента професійної компетентності: критерій (змістовний). Показники: засвоєння основних загальнотеоретичних понять юридичної діяльності; знання майбутніми юристами різних галузей права. Діагностичні методики: тестування (експертна оцінка).

Базовий рівень: майбутні юристи недостатньо володіють основними загальнотеоретичними поняттями юридичної діяльності, мають розрізнені знання з різних галузей права

Продуктивний: володіють основними загальнотеоретичними поняттями юридичної діяльності та знаннями різних галузей права.

Рефлексивний рівень: респонденти з рефлексивним рівнем досить добре засвоїли основні загальнотеоретичні поняття юридичної діяльності.

Рівень предметно-змістової складової професійної компетентності: критерій (практичний). Показники: здатність виявляти, припиняти, розкривати та розслідувати злочини у майбутній професійній діяльності; здатність приймати рішення та здійснювати юридичні дії. Діагностичні методики: аналіз вирішення ситуаційних завдань (експертна оцінка).

Базовий рівень: майбутні юристи мають певний набір знань з виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, але не вміють їх застосовувати. Не завжди готові приймати рішення та вчиняти юридично правильні дії.

Продуктивний рівень: майбутні юристи здатні вирішувати стандартні, шаблонні завдання щодо виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів у майбутній професійній діяльності; здатні приймати рішення та вчиняти юридично правильні дії; вирішують завдання практичної спрямованості шляхом застосування професійно-предметних знань, відтворення власного чи чужого досвіду.

Рефлексивний рівень: майбутні юристи успішно вирішують завдання практичної спрямованості шляхом комплексного застосування професійно-предметних знань у нестандартних ситуаціях, виділяють протиріччя та проблеми при виконанні певного виду юридичної діяльності, передбачають та попереджають негативні наслідки своїх дій. Здатні виявляти, припиняти,

розкривати та розслідувати злочин у майбутній професійній діяльності; приймати рішення та здійснювати юридично правильні дії.

Рефлексивно-оціночний компонент: критерій (оцінний). Показники: самооцінка реалізації потреб у саморозвитку; самоаналіз професійної компетентності.

Діагностичні методики: «Методика самооцінки Н. П. Фетиски» на проведення самоаналізу (експертна оцінка).

Базовий рівень: у майбутніх юристів недостатньо сформована здатність до самоаналізу та самооцінки. Зазначається наявність несистемного уявлення про професійну компетентність юриста та її компоненти.

Продуктивний рівень: у майбутніх юристів виражені рефлексивно-аналітичні якості, вони здатні до елементарної самооцінки та самоаналізу. Для них характерна наявність загального, системного уявлення про професійну культуру юриста та її компоненти.

Рефлексивний рівень: у майбутніх юристів яскраво виражені рефлексивно-аналітичні якості, проявляється активна спрямованість реалізувати свої потреби у саморозвитку. Для них характерна наявність цілісних, системних уявлень про принципи, норми, цінності та ціннісні орієнтації юридичної професії та прагнення їх дотримання у професійній діяльності. Здатні до самооцінки та самоаналізу. Сформовано повне, усвідомлене, системне уявлення про професійну компетентність юриста та її компоненти.

3.2. Аналіз результатів експериментального дослідження

Змістовний аналіз сформованості професійної компетентності за мотиваційно-ціннісного та етико-деонтологічного компоненту і критерієм полягав у діагностиці значущості мотивів професійної діяльності та мотивації

успіху майбутніх юристів. Для діагностики важливості професійної мотивації майбутніх юристів була використана методика «Мотиви вибору професії» Р. Овчарова призначена для якісного аналізу здобувачами освіти мотиваційної структури їх професійної діяльності. Текст анкети містить перелік причин вибору професії юриста. Піддослідним пропонується оцінити запропоновані мотивації за 10-бальною шкалою.

Результати діагностики значущості мотивацій професійної діяльності представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Рівні важливості мотивацій професійної діяльності в експериментальній та контрольній групах, (у %)

Група	Рівні значимості мотивів професійної діяльності		
	базовий	продуктивний	рефлексивний
Експериментальна	20,5	66	13,5
Контрольна	18,4	65,8	15,8

Детальніше, зобразимо на рисунку 3.1.

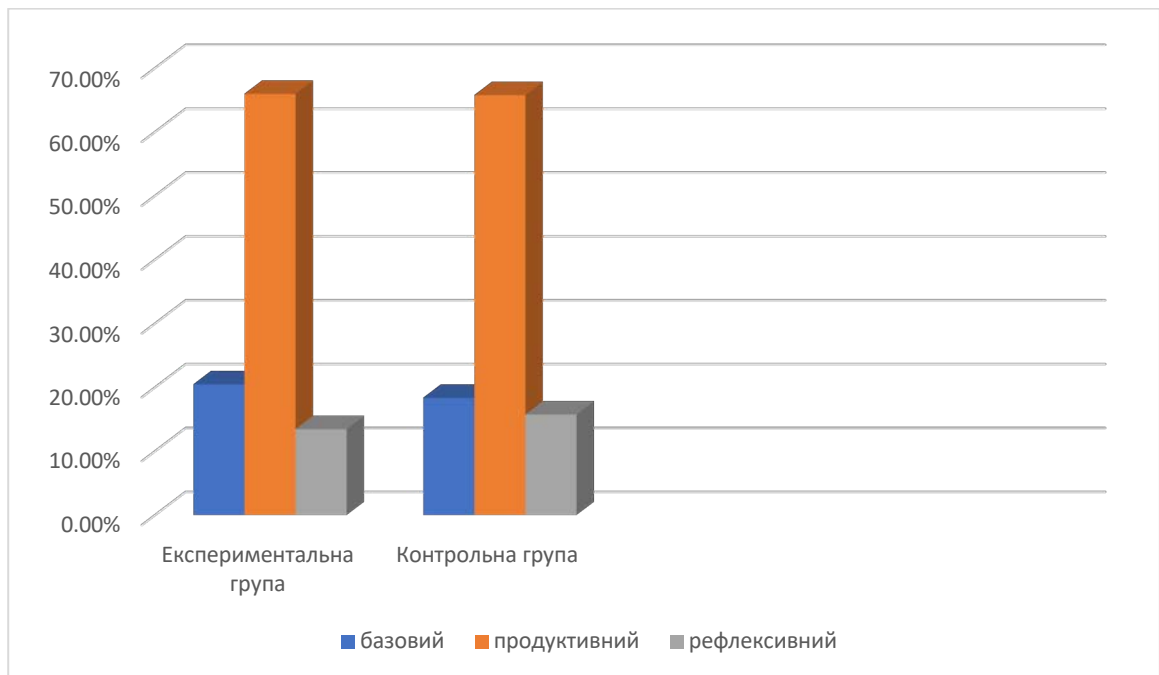

Рис. 3.1. Результати за методикою «Мотиви вибору професії» констатуючий етап (розроблено авторкою)

Аналіз даних емпіричного дослідження виявив наступні результати: ступінь рефлексії в експериментальній групі – 13,5%, в контрольній – 15,8%; рівень продуктивності у дослідній групі – 66%, у контрольній – 65,8%; базове значення становило 20,5% у дослідній групі та 18,4% у контрольній групі.

Значущість мотивів професійної діяльності як в експериментальній, так і в контрольній групах була переважно базовою та продуктивною. Аналіз ступеня важливості кожного мотиву показав, що у 100% випадків досліджувані виявили усвідомлення мотивів своєї професійної діяльності (усвідомлення користі своєї діяльності, важливості розробки та реалізації правових норм, забезпечення законності та порядку; здійснення правового виховання та навчання; інтерес до правової діяльності; бажання захищати права і свободи громадян). Ступінь важливості мотивів, що визначають ставлення початківця юриста до професії, середній і практично однаковий в експериментальній і контрольній групах.

Під час проведення тестів на визначення основних мотивів вибору юридичної професії досліджувані ЕГ та КГ найчастіше надавали перевагу таким твердженням: прагнення до самоствердження з метою підвищення свого статусу та престижу; можливість задовольнити своє прагнення до влади; прагнення до високого матеріального достатку; не обов'язково бути на роботі «від дзвінка до дзвінка». В анкетах окремих випробуваних навіть була названа причина вибору професії юриста «вимушено обставинами». При індивідуальному спілкуванні з здобувачами освіти на питання: «Які обставини змусили обрати цю професію?» відповідали: наполягали батьки чи близькі родичі; я вчилася одразу в кількох університетах, але вступила лише до цього навчального закладу, хоча й не віддавала йому переваги.

Дослідження мотивації майбутнього юриста до успіху проводилось за допомогою діагностичної методики Т. Елерса «Діагностика особистості на мотивацію до успіху». Здобувачам освіти експериментальної та контрольної груп було запропоновано перелік тверджень, з якими вони повинні були погодитись або не погодитися. Відповідно до інструкції розраховувався загальний бал: чим більша сума набраних балів, тим вища мотивація майбутніх юристів до успіху у професійній діяльності.

Результати дослідження рівня мотивації майбутніх юристів до успішності професійної діяльності в експериментальній та контрольній групах представлені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

**Ступінь мотивації успіху в експериментальній та контрольній групах,
(у %)**

Група	Рівні мотивації до досягнення успіху		
	базовий	продуктивний	рефлексивний
Експериментальна	38,7	46,8	14,5
Контрольна	37,6	47,4	15

Наочно дані подано на рис. 3.2.

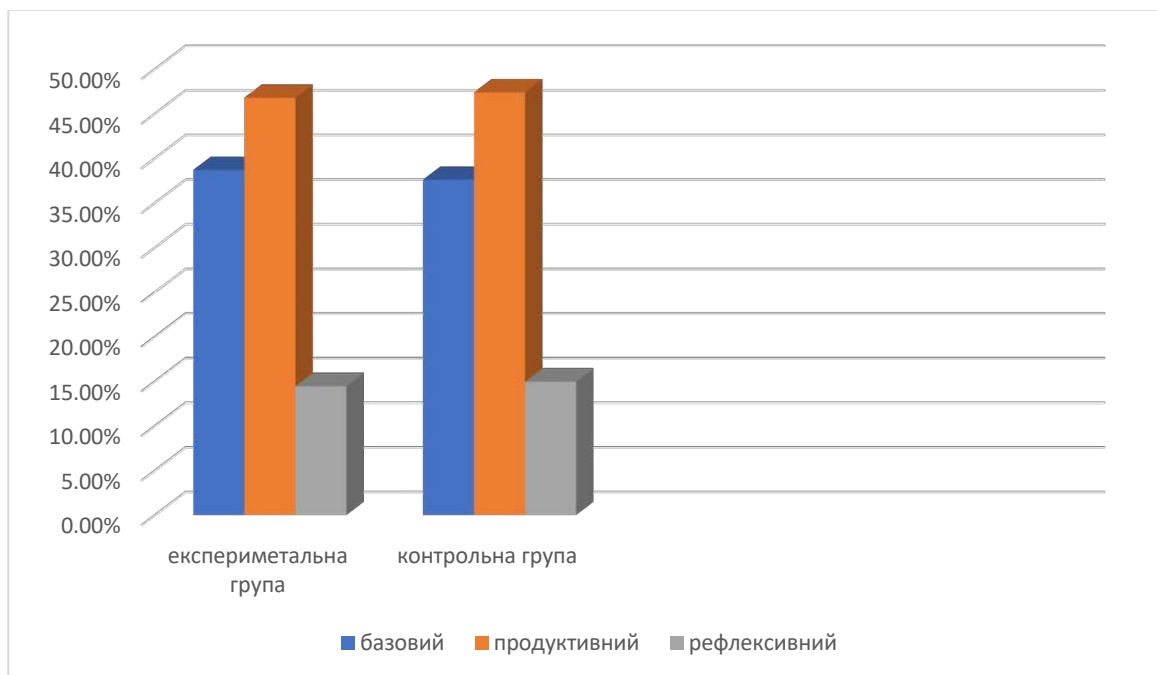

Рис. 3.2. Ступінь мотивації успіху в експериментальній та контрольній групах
(констатуючий етап) (розроблено авторкою)

Аналіз даних емпіричного дослідження показав наступні результати: рівень мислення в експериментальній групі – 14,5%, в контрольній – 15%; рівень

продуктивності в дослідній групі – 46,8 %, в контрольній групі – 47,4 %; початкове значення становило 38,7% в дослідній групі та 37,6% в контрольній групі. Як в експериментальній, так і в контрольній групі продуктивна та базова мотивація майбутніх юристів на успішність професійної діяльності була більш вираженою, що свідчить про відносну пасивність випробовуваних у досягненні поставлених цілей та їх впевненість у собі. Незважаючи на те, що більшість учасників націлені на успіх, 46,8% учасників ЕГ та 47,4% учасників КГ пов'язують бажання подолати перешкоди та досягти стовідсоткового результату з роботою та спробами відстрочити виконання завдань, що свідчить про неоднорідність мотивації успіху.

Проаналізувано сформованість мотиваційно-ціннісного критерію за методикою визначення мотивації професійної діяльності (К. Замфір, модифікація А. Реана) [156] та морфологічний тест життєвих цінностей В. Сопов і Л. Карпучина [183, с. 9-30.].

Перша методика заснована на ідеї двох типів особистісної мотивації: зовнішньої і внутрішньої. Про наявність першого варто говорити, якщо для людини важлива сама діяльність. Про наявність зовнішньої мотивації ми говоримо тоді, коли професійна діяльність мотивується бажанням задовольнити зовнішні потреби, пов'язані зі змістом самої діяльності: заробітною платою, соціальним престижем. Групу зовнішніх мотиваторів складають зовнішні позитиви (EPM) і зовнішні негативи (VOM). Група ILM, звичайно, більш бажана та ефективна, ніж група PTO. Ознакою вираженості цієї особистої мотивації є число від 1 до 5 балів.

Кількісні результати допомагають визначити мотиваційний комплекс особистості, який представляє той чи інший тип взаємозв'язку між зазначеними видами мотивації: ІМ (внутрішня мотивація), ІПМ та ІОМ. Найкращі

заохочувальні комплекси – це комбінації $VM > VPM > VOM$ і $VM = VPM > VOM$, найгірше, небажане – $PTO > VPM > VM$.

Розподіл здобувачів освіти за отриманими в експерименті ступенями розвитку виділених елементів мотиваційного комплексу представлено у табл. 3.3.

Значення 1 вказує на дуже низьку мотивацію; 2 бали – досить слабка мотивація; 3 бали – середня мотивація; 4 бали – досить висока мотивація; 5 балів – дуже висока мотивація.

Порівняння типів мотивації в ЕГ на констатуючому та контрольному етапах експерименту дасть змогу зробити висновки про підвищення показників внутрішньої та зовнішньої позитивної мотивації до правової діяльності, про зниження значущості негативних зовнішніх мотивацій для здобувачів освіти. Мотивація виражається в бажанні уникнути критичних коментарів з боку інших, збентеження та можливого покарання.

Таблиця 3.3.

**Розподіл респондентів за рівнями основних компонентів
мотиваційного комплексу особистості**

Етапи Рівні		Констатуючий етап	
		ЕГ	КГ
Внутрішня мотивація	1	38,9%	37,1%
	2	28,7%	30,5%
	3	18,5%	22,9%
	4	11,1%	8,6%
	5	2,8%	0,9%
Зовнішня позитивна мотивація	1	37,9%	38,1%
	2	30,6%	32,4%
	3	16,6%	15,2%
	4	9,3%	7,6%
	5	5,6%	6,7%
Зовнішня негативна мотивація	1	14,8%	13,3%
	2	22,2%	20,9%
	3	23,2%	22,9%

	4	23,2%	24,8%
	5	16,6%	18,1%

В ЕК частка здобувачів освіти із найнижча внутрішня мотивація становить 38,9%, а частка здобувачів освіти найвища внутрішня мотивація зросла на 2,8 %; частка респондентів із найнижчий рівень зовнішньої позитивної мотивації становить 37,9 %. Показники КГ практично не змінилися.

Морфологічний тест життєвих показників В. Сопів і Л. Карпушина дає розуміння ціннісного профілю респондентів. Для вивчення цінностей майбутніх юристів було обрано два напрямки: професійне та соціальне життя.

Показники сформованості життєвої цінності здобувачів освіти у професійному житті на етапі підтвердження досвіду наведено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4.

Показники сформованості життєвих цінностей у сфері професійного життя здобувачів освіти на констатуючому етапі

Цінність	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1. Особистісний розвиток	31,4%	34,3%	46,7%	39,8%	21,9%	25,9%
2. Духовне задоволення	11,4%	13,0%	54,3%	49,1%	34,3%	37,9%
3. Креативність	29,5%	26,0%	49,5%	50,9%	21,0%	23,1%
4. Активні соціальні контакти	13,3%	14,8%	41,9%	36,1%	44,8%	49,1%
5. Власний престиж	16,2%	16,7%	57,1%	56,5%	26,7%	26,8%
6. Досягнення	12,4%	11,1%	41,0%	38,0%	46,6%	50,9%
7. Високий матеріальний статок	9,5%	10,2%	47,6%	40,7%	42,9%	49,1%
Збереження власної індивідуальності	6,7%	9,3%	41,9%	36,1%	51,4%	54,6%

Можна сказати, що результати ЕГ та КГ демонструють незначні розбіжності на етапі детермінації дослідження. Розподіл цінностей у професійній сфері такий: приблизно 45% респондентів середнього рівня, 16% низького рівня та 38% високого рівня. Отримані результати свідчать про середню важливість цього напрямку для опитаних здобувачів освіти та ситуативне ставлення до юридичної професії. Здобувачі освіти потребують професійного розвитку, але в них домінують егоїстичні престижні цінності, які переважають моральні та ділові цінності. Більшість опитаних не висловлюють бажання отримати суспільне визнання шляхом вибору найбільш соціально визнаної професії. Така ситуація пояснюється, з одного боку, віком і ще відсутністю безпосередньої інтеграції у професійну діяльність. Але з іншого боку, здобувачі освіти становлять потенційний ешелон юристів, і несформованість ціннісної бази професійної діяльності негативно позначатиметься на її якості в майбутньому.

Слід також зазначити, що цінності, що відповідають за прагнення до творчості в майбутній діяльності та розвитку особистісного потенціалу в професійному середовищі, представлені слабо.

В обох групах відзначено низький рівень цінності «Активні соціальні контакти» в очах здобувачів освіти: у 13,3% здобувачів освіти КГ та 14,8% ЕГ. Для більшості респондентів характерне прагнення до колегіальності в роботі, налагодження хороших стосунків з колегами та створення позитивного соціально-психологічного клімату в трудовому колективі, але досить великий відсоток здобувачів освіти не має таких амбіцій, що згодом може призвести до до перешкоджання продуктивності професійної діяльності.

Динаміка рівнів сформованості життєвих цінностей здобувачів освіти у сфері суспільного життя представлена у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

Динаміка рівнів сформованості життєвих цінностей у сфері професійного життя

Групи Рівні	Констатуючий етап	
	ЕГ	КГ
низький	16,9%	16,3%
середній	43,4%	47,5%
високий	39,7%	36,2%

У сфері «Суспільне життя» на констатуючому етапі дані ЕГ і КГ досить близькі, і занесені до таблиці 3.6.

Таблиця 3.6.

Показники сформованості життєвих цінностей здобувачів освіти у сфері суспільного життя на констатуючому етапі

Цінність	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	КГ	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ	ЭГ

1. Розвиток себе	17,1%	15,7%	58,1%	59,3%	24,8%	25,0%
2. Духовне задоволення	25,7%	25,0%	56,2%	58,3%	18,1%	16,7%
3. Креативність	14,3%	16,7%	65,7%	64,8%	20,0%	18,5%
4. Активні соціальні контакти	34,3%	30,6%	43,8%	46,3%	21,9%	23,1%
5. Власний престиж	26,7%	26,8%	48,6%	51,0%	24,8%	22,2%
6. Досягнення	12,4%	15,7%	61,9%	60,2%	25,7%	24,1%
7. Високий матеріальний статок	9,5%	11,1%	61,9%	63,0%	28,6%	25,9%
8. Збереження власної індивідуальності	15,2%	15,7%	51,4%	52,8%	33,4%	31,5%

Дані, представлені у таблиці 3.6, дозволяють зробити висновок, що більше половини респондентів (56%) характеризуються середніми стінами за кожною цінністю, що свідчить про баланс між моральною діловою та ціннісною орієнтацією з високим престижем; близько 24% здобувачів освіти мають високий рівень, 19% – низький. Крім того, результати діагностики показують, що соціальні проблеми є надзвичайно важливими для респондентів, що може свідчити про відсутність інтересу до суспільного життя, млявість та моральну орієнтацію особистості на майбутнє. Як правило, ці люди не виявляють бажання реалізувати свої соціальні нахили в суспільному житті.

Для оцінки когнітивного потенціалу в навчанні використовувався метод Н. Шевандріна. Відповідаючи на екзаменаційні запитання, здобувачі освіти можуть обрати одну з трьох відповідей: «завжди», «іноді», «ніколи». Кожній відповіді в кінці тесту нараховується необхідна кількість балів («завжди» – 2 бали, «іноді» – 1 бал, «ніколи» – 0 балів).

Дані представлені на рисунку 3.2.

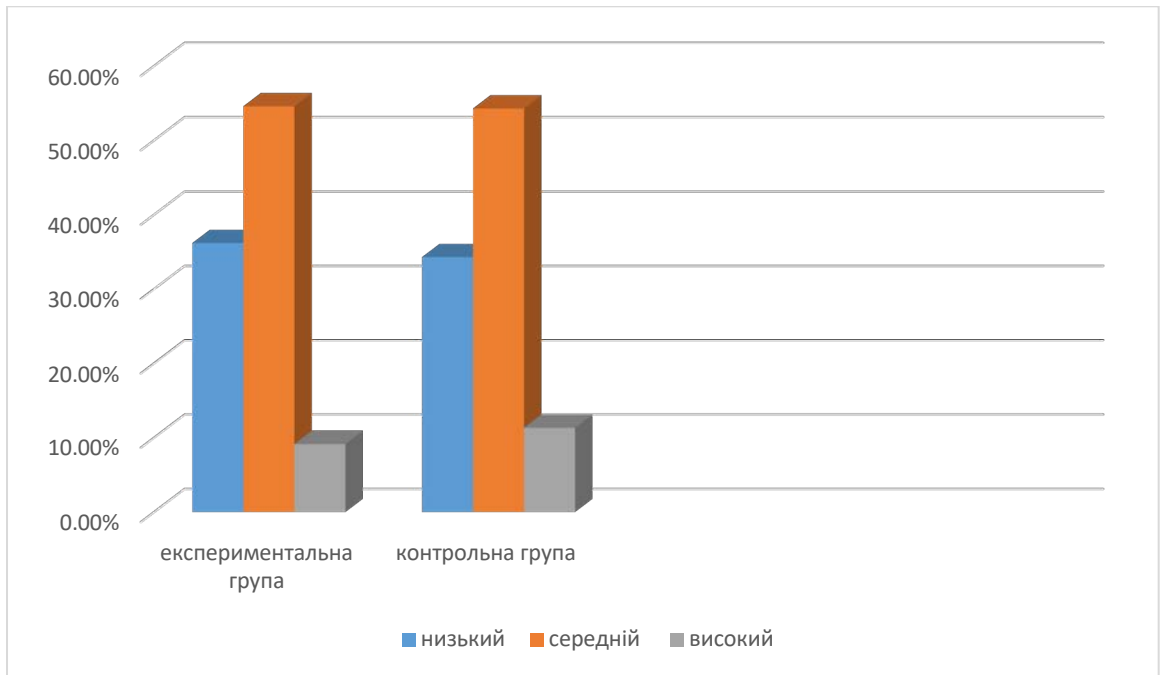

Рис. 3.2. Розподіл респондентів за рівнем розвитку когнітивних ресурсів у навчанні на констатуючому етапі *(розроблено авторкою)*

Сума балів показує кінцевий результат: віднесення респондента до певного рівня розвитку пізнавального потенціалу (0-23 бали – низький потенціал, 24 -47 балів – середній потенціал і 48-72 бали – високий потенціал). Дані, представлені на рисунку 3.2, показують, що рівень розвитку когнітивних здібностей під час навчання КГ та ЕГ практично не відрізняється на контрольному етапі.

Для з'ясування рефлексивно-оціночного компоненту професійної компетентності шляхом діагностики самооцінки задоволеності потреб особистості в розвитку та проведення самоаналізу сформованості професійної компетентності визначено ціннісний компонент та критерій оцінки сформованості професійної компетентності майбутнього юриста. Самооціночну діагностику задоволеності особистісних потреб розвитку проводили за методикою самооцінки Н. Фетіскіна, яка містить 15 тверджень, що характеризують прагнення до розвитку особистості. Майбутнім юристам

експериментальної та контрольної груп було запропоновано вибрати твердження, яке найбільше відповідає їх уявленням. Аналіз відповідей на запропоновані твердження дозволяє діагностувати у майбутніх юристів наявність системи самостійного вдосконалення спеціальних знань і вмінь, а також професійно значущих якостей, що забезпечують ефективність юридичної діяльності (системи саморозвитку). Результати діагностики задоволення потреб особистісного розвитку майбутнього юриста представлені у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7.

**Діагностичні рівні самооцінки реалізації потреби у саморозвитку
майбутніх юристів ЕГ та КГ, (у %)**

Група	Рівні реалізації потреб у саморозвитку майбутнього юриста		
	базовий	продуктивний	рефлексивний
Експериментальна	39,4	51,8	8,8
Контрольна	39,6	51,3	9,1

Дані показані на рисунку 3.3.

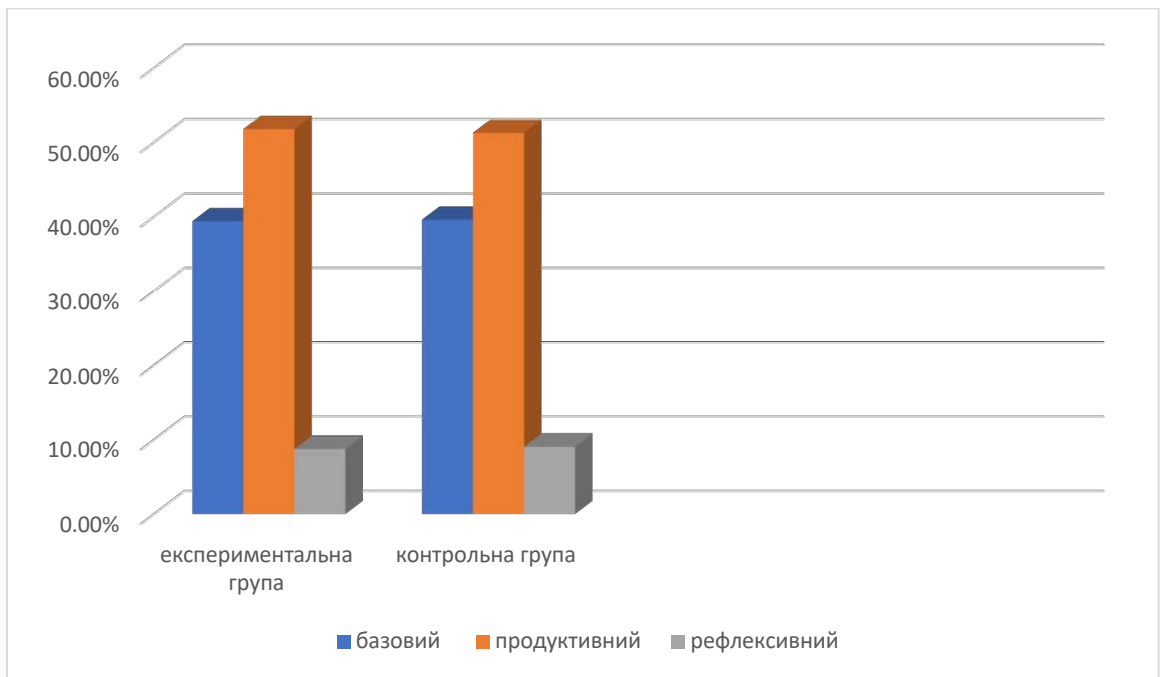

Рис. 3.3. Діагностичні рівні самооцінки реалізації потреби у саморозвитку майбутніх юристів ЕГ та КГ (розроблено авторкою)

Аналіз даних емпіричного дослідження показав наступні результати: рівень мислення в експериментальній групі – 8,8%, в контрольній – 9,1%; Продуктивність в дослідній групі – 51,8%, в контрольній – 51,3%; початкове значення становило 39,4% в дослідній групі та 39,6% в контрольній групі.

51,8% учасників ЕГ та 51,3% респондентів КГ ще не розпізнають систему особистісного розвитку, зацікавлені у вивченні свого внутрішнього світу, не завжди готові виділяти час та активно вживати заходів для аналізу своєї діяльності. Емоції та переживання спрямовані на активну самореалізацію в професійній діяльності, але залежні від зовнішніх впливів. 39,4% майбутніх юристів ЕГ та 39,6% здобувачів освіти КГ продемонстрували базовий рівень задоволення потребами в особистісному розвитку. Достатньою можна вважати самооцінку юристів-початківців на етапі професійної підготовки. Такий висновок випливає з того, що отримані дані в цілому не суперечать рівню зазначених показників розвитку необхідних характеристик професійної культури.

Підтвердженням критерію оцінювання був самоаналіз професійної компетентної сформованості. Респондентам було запропоновано провести самоаналіз для розвитку власної професійної компетентності з використанням таких змінних оцінки: мотивація та інтерес; обсяг професійних знань, умінь і компетентностей, професійно-важливих якостей, необхідних для здійснення професійної діяльності; зростання кваліфікації; активна самоосвіта та швидкість професійного розвитку; узагальнення та обмін досвідом; участь у професійних конкурсах та конференціях; обговорення шляхів вирішення професійних проблем; позитивна динаміка професійних досягнень.

Аналіз даних емпіричного дослідження дав наступні результати: рівень мислення в експериментальній групі склав 14,4%, в контрольній групі – 14,6%; рівень продуктивності в дослідній групі становив 69,3 %, в контрольній 68,5 %; вихідне значення становило 16,3% в дослідній групі та 16,9% в контрольній групі.

Таблиця 3.8.

Самооцінка сформованості професійної культури майбутніх юристів

ЕГ та КГ, (у %)

Група	Самоаналіз рівня сформованості професійної компетентності майбутніх юристів		
	базовий	продуктивний	рефлексивний
Експериментальна	16,3	69,3	14,4
Контрольна	16,9	68,5	14,6

Наочно узагальнено результати на рисунку 3.4.

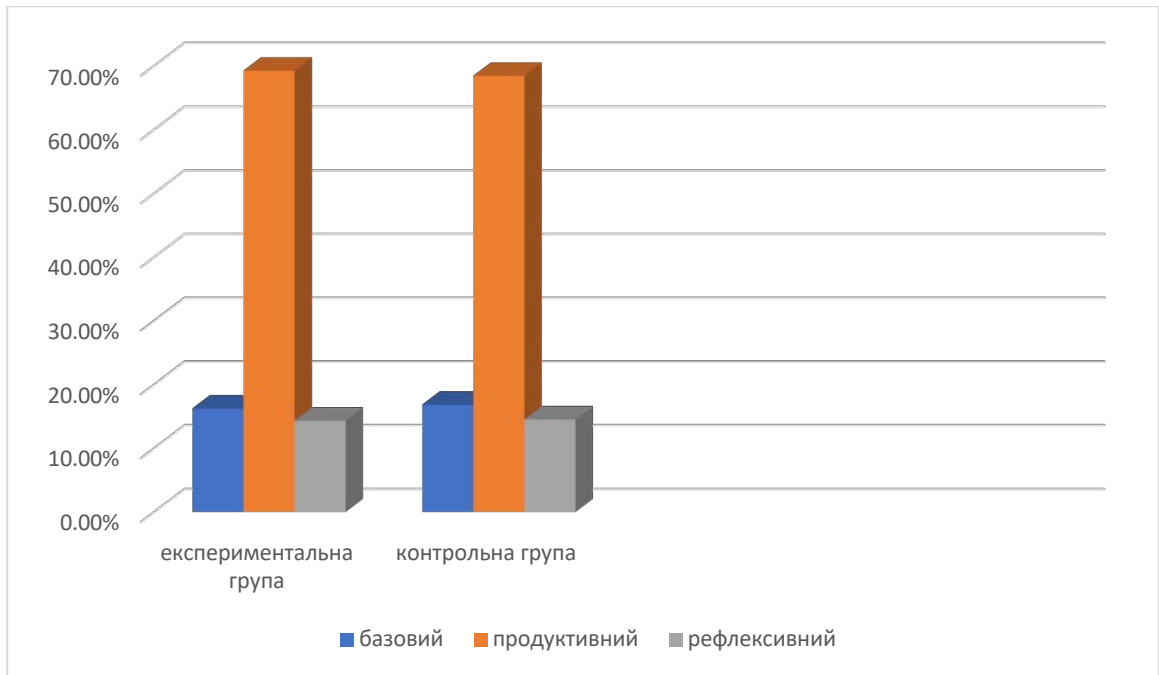

Рис. 3.4. Самооцінка сформованості професійної культури майбутніх юристів ЕГ та КГ (розроблено авторкою)

Дані дослідження показують, що значна частина респондентів обох груп (близько 70%) під час самоаналізу прийшли до висновку про наявність сформованої професійної культури, але при аналізі відповідей особи висловили сумніви (2-3 бали), давши високу оцінку таким твердженням: «я приділяю час саморозвитку, навіть якщо я зайнятий; перешкоди, що виникають, стимулюють мою активність; я розмірковую над своїми діями і приділяю їм особливий час; я багато читаю; підвищена відповідальність мене не лякає». Ці дані свідчать про те, що опитані все ще мають сумніви щодо зростання своєї професійної компетентності.

Для визначення комунікативно-регулятивного компоненту професійної компетентності у здобувачів освіти, які навчаються за напрямом підготовки «Правознавство», застосовано методику комунікації та організаторських здібностей В. Синявського та В. Федоришин [90] та тест на визначення рівня

комунікабельності В. Ряховський) [87, с. 564-567]. Зрозуміло, що адвокатура бере безпосередню участь у комунікації: будь то письмовій (звернення, скарги, заяви, прохання) чи усній (виступ у суді, юридична консультація). Незалежно від того, звертається адвокат безпосередньо до арбітражу чи залучає третіх осіб, він завжди бере участь у процесі міжособистісного спілкування.

Організаційний ресурс і метод комунікації передбачає відповіді на 40 питань. За допомогою бланків відповідей та дешифраторів ми остаточно отримали коефіцієнти, що відповідають рівню комуникативних та організаційних схильностей: від 1 (респонденти з відсутністю комуникативних та організаційних схильностей) до 5 (респонденти з високим рівнем розвитку комуникативних та організаційних схильностей до активної діяльності).

Наведено результати діагностики комуникативних та організаторських здібностей на етапі констатуючому етапі. Можна сказати, що переважають низькі та середні рівні: в ЕГ – 25,9% і 40,8% відповідно, в КГ – 19,1% і 48,5% відповідно (рис.3.5).

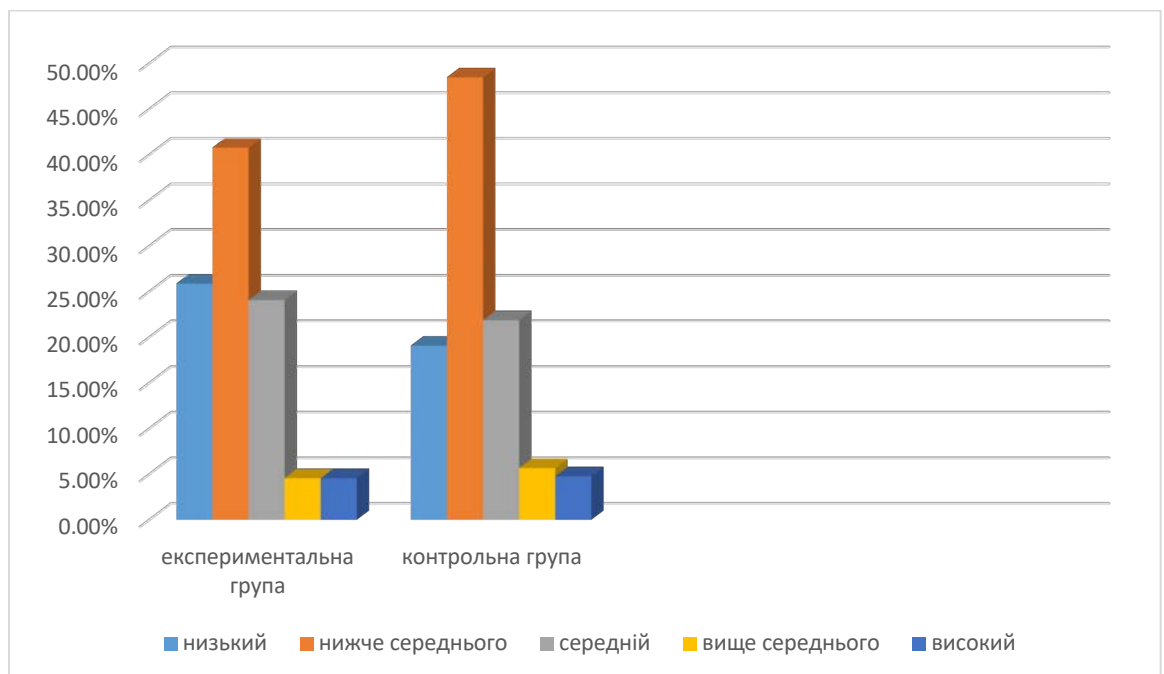

Рис. 3.6. Розподіл респондентів по рівнях сформованості комуникативних і організаторських здібностей на констатуючому етапі (розроблено авторкою)

Як свідчать дані, здобувачі освіти ЕГ мають переважно рівень нижче середнього майже 40%, здобувачі освіти контрольної групи 45%.

Для визначення рівня комунікабельності та комунікабельності використовувався тест В. Ряховського [87, с. 564-567]. За методикою тестування здобувачам освіти було запропоновано відповісти на 16 запитань. Кожна відповідь оцінюється балами: «Так» – 2 бали, «Іноді» – 1 бал, «Ні» – 0 балів. Наприкінці всі бали підсумовуються і підсумкова сума показує, наскільки респондент комунікабельний: 30-31 балів комунікабельність – слабка, 14-18 балів комунікабельність – нормальна, 0-3 бали комунікабельність – надмірна. Слід зазначити, що максимальний і мінімальний бали однаково погані для юриста. Отже, максимальний бал свідчить про те, що майбутній фахівець має труднощі у спілкуванні з людьми та має труднощі у спілкуванні. А дуже соціальні люди часто словесні, імпульсивні, їм важко контролювати себе, що неприпустимо в професії юриста. На рисунку 3.7. показано розподіл здобувачів освіти за рівнем розвитку навичок відпочинку та спілкування констатуючому етапі експерименту.

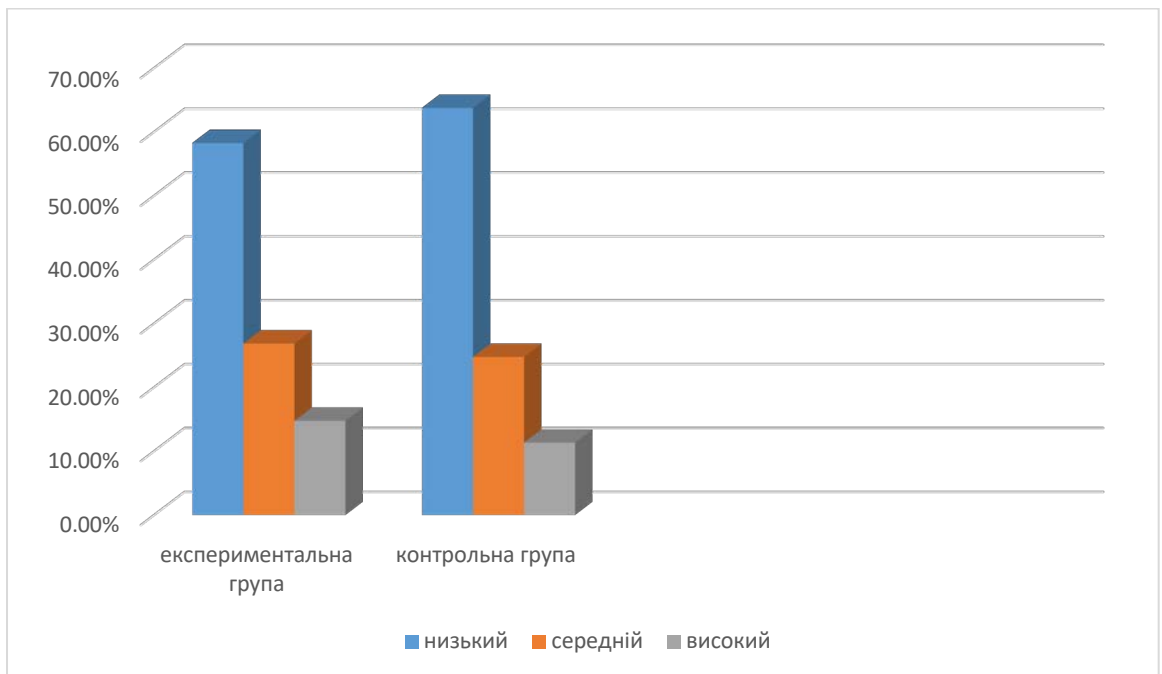

Рис. 3.8. Розподіл респондентів за рівнем розвитку комунікативних навичок на констатуючому етапі (розроблено авторкою)

З діаграми видно, що переважає низький рівень у ЕГ – майже 50%, а в КГ – майже 60%.

Діагностику проводили на рівні сформованості рефлексивно-оціночного компоненту за допомогою опитувальника самоствавлення (В. Столін-Пантелеєва).

Було представлено 25 значущих професійних якостей і здібностей юриста. Здобувачам освіти було запропоновано оцінити свої якості та здібності за десятибальною шкалою, де 10 означає повну згоду та безсумнівну наявність цієї якості/атрибуту, а 1 означає категоричну незгоду та відсутність або приховане вираження цієї якості/атрибуту.

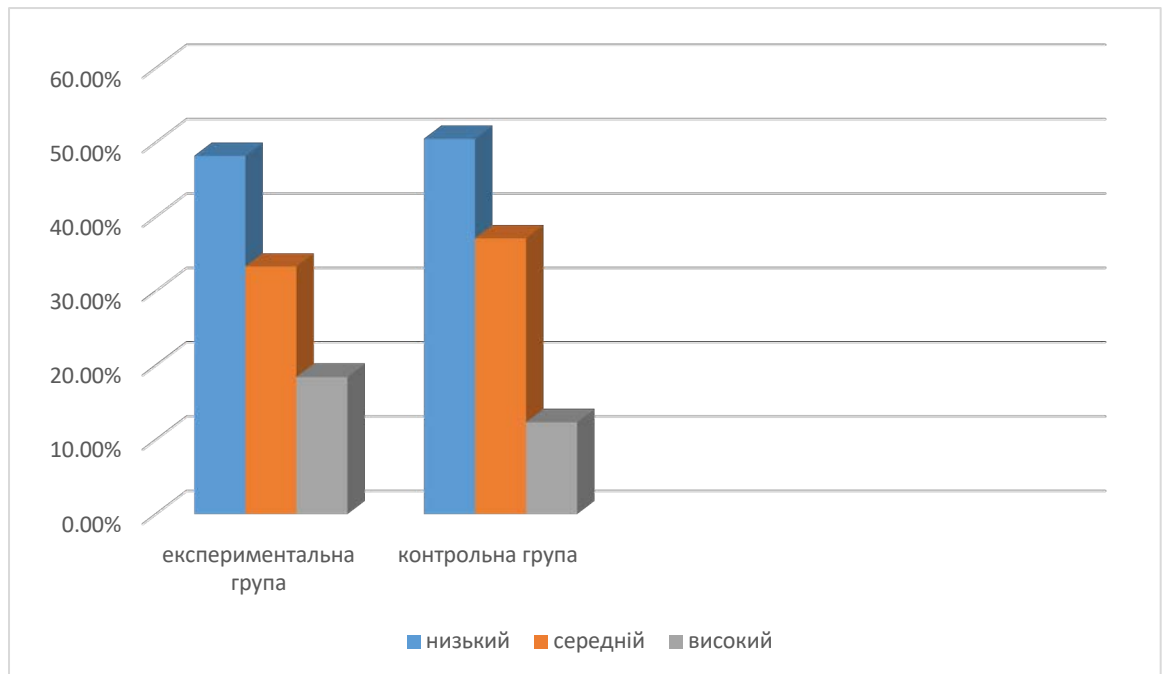

Рис. 3.9. Розподіл респондентів за рівнями самооцінки на констатуючому етапі
(розроблено авторкою)

Аналіз даних опитування, отриманих на етапі перевірки досвіду, дозволяє зробити висновок про досить низьку самооцінку здобувачів освіти обох груп щодо своїх професійно значущих якостей особистості. Середню та високу самооцінку мають приблизно однакова кількість здобувачів освіти ЕГ та ГК. В

ЕГ з високим рівнем самооцінки 18,5% здобувачів освіти, в КГ – 12,4%, з середнім рівнем в ЕГ – 33,3%, в КГ – 37,1%, з низьким рівнем – 48,2% та 50, відповідно 5%.

Для визначення рівня освітньої спрямованості особистості здобувачів освіти – майбутніх юристів використовуємо модернізований «Опитувальник для виявлення рівня освітньої спрямованості» розроблений В. Успенською та А. Чернявською [200]. Анкета складається з 30 тверджень, наприклад: «Ти добровільно навчаєш іншу людину того, що знаєш і вмієш сам», «Навчати і виховувати іншу людину – справа невдячна, вона не приносить задоволення» тощо. Так», здобувач освіти отримує один бал, при відповіді «ні» – 0 балів.

Загальна кількість балів вказувала на рівень освітньої спрямованості особистості: низький (12 балів і менше), середній (13-20 балів) або високий (21-30 балів). Результати дослідження на етапі перевірки експериментальної роботи наведені на рисунку 3.10.

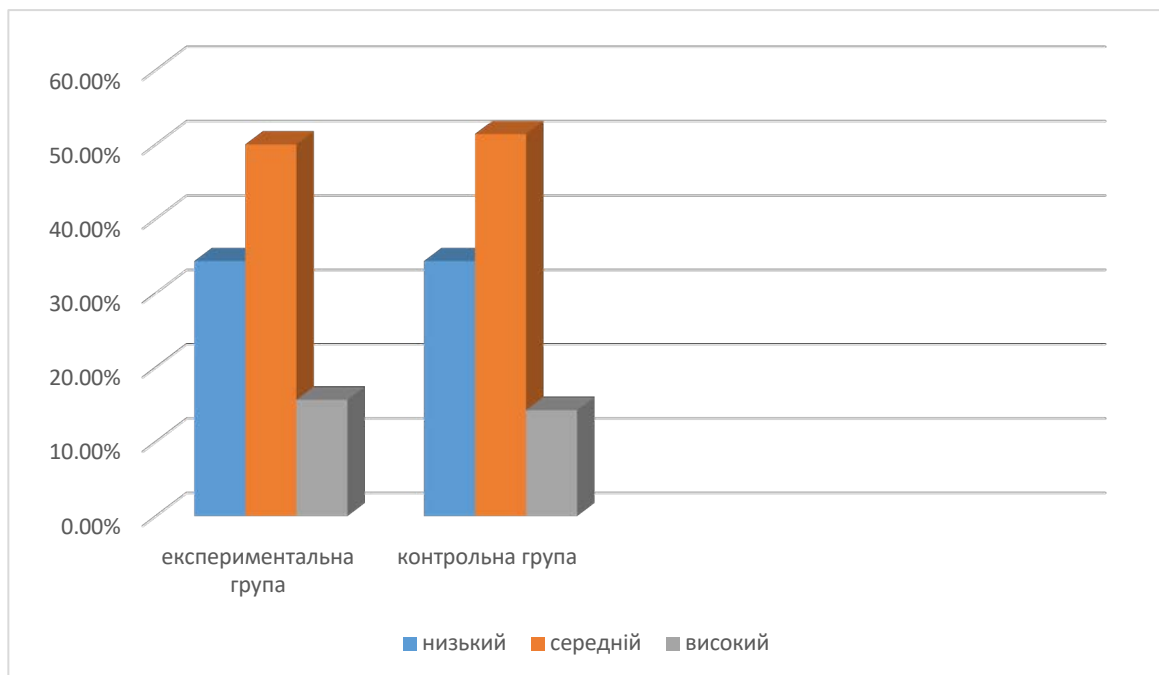

Рис. 3.10. Розподіл респондентів за рівнями освіти спрямування особистості на контрольному етапі (розроблено авторкою)

Дані, наведені на рисунку 3.10, свідчать про відносно високий рівень освітньої спрямованості особистості здобувачів освіти (15,7% в ЕГ і 14,3% здобувачів освіти у КГ мають високий рівень навчальної спрямованості особистості, 50% і 51,45 відповідно – середній рівень, 34,3% в обох групах – низький рівень). Вважаємо, що цей факт зумовлений особистісними якостями здобувачів освіти, які обирають професії «person-to-person», серед яких і професія юриста.

Для визначення рівня предметно-змістової складової професійної компетентності проведені тестування та аналіз успішності.

Зрілість правових знань оцінювалася за результатами іспитів і заліків з юридичних дисциплін, а також за середнім балом випускних екзаменаційних робіт з таких дисциплін, як «Теорія держави і права», «Конституційне право». Дані констатуючого етапу представлені у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8.

**Порівняльна характеристика рівнів сформованості правових знань
здобувачів освіти ЕГ і КГ**

Групи Оцінка	ЕГ	КГ
	%	%
A	45,4%	16,2%
B	31,5%	35,2%
C	22,2%	43,8%
D	0,9%	4,8%

Як свідчить отримана таблиця, здобувачів освіти з високим рівнем правових знань (оцінка «А») в ЕГ на 29,2% більше (45,4%), ніж у КГ (16,2%). Частка здобувачів освіти, які «добре» володіють окремими дисциплінами, приблизно однакова в ЕГ та КГ, а саме 31,5% та 35,2% відповідно. В ЕГ на 21,6% менше здобувачів освіти, які показали задовільні знання, ніж у КГ. Лише один здобувач освіти ЕГ (0,9%) був оцінений як такий, що має недостатні знання; у КГ – (4,8%), тобто на 3,9% більше, ніж у КГ.

Рівень розвитку лінгвістичних знань здобувачів освіти визначався за результатами тесту, який складався з дванадцяти відкритих запитань з англійської мови та вимагав, крім володіння мовою, теоретичних знань зі спеціальних (професійних) дисциплін. Розподіл здобувачів освіти за рівнями наведено в табл. 3.9.

Таблиця 3.9.

**Порівняльна характеристика рівня розвитку мовних навичок здобувачів
освіти ЕГ та КГ**

Групи Оцінка	ЕГ	КГ
	%	%
A	47,2%	18,1%
B	35,2%	35,2%
C	17,6%	42,9%

D	0%	3,8%

Дані, наведені у таблиці 3,9, свідчать, що здобувачі освіти ЕГ (47,2%) краще виконали тестові завдання (на 29,1%), ніж здобувачі освіти КГ (18,1%). Добрі знання мали однаково кількість здобувачів освіти обох груп (по 35,2%). Проте в КГ цей показник збільшився через невелику кількість здобувачів освіти з відмінними знаннями.

Аналіз практичної ефективності критеріїв професійної компетентності майбутніх юристів здійснено на матеріалі іноземної мови (англійської) з лексико-граматичними тестами та ситуаціями. Вимоги сьогодення вимагають від здобувачів освіти ЗВО володіння іноземною мовою на рівні, достатньому для професійного спілкування. З цієї точки зору характеристиками критеріїв були: здатність знаходити необхідну правову інформацію іноземною мовою (дослідницьке читання), здатність аналізувати та систематизувати інформацію на конкретну правову тему іноземною мовою, здатність застосовувати отриману інформацію на практиці (в рамках професійної юридичної діяльності), вміння логічно формувати та організовувати свої думки під час ділової діяльності іноземною мовою, вміння оволодівати, розуміти та застосовувати професійну юридичну лексику та словниковий запас.

На констатуючому та контрольному етапі експерименту здобувачі освіти виконували завдання словниково-граматичного тесту, який містив як загальну, так і спеціальну юридичну лексику, а також граматичну структуру, що міститься у відповідному формально-юридичному тексті програми навчання іноземної мови.

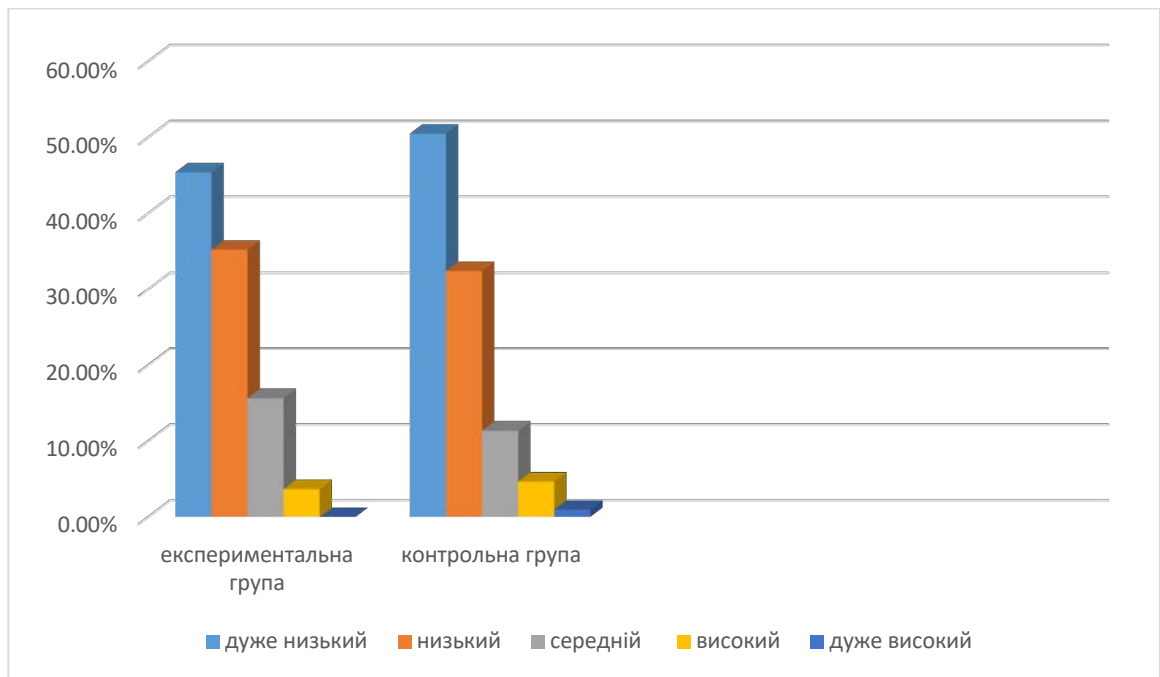

Рис. 3.11. Розподіл респондентів за рівнем успішності респондентів ЕГ та КГ з іноземної мови на констатуючому етапі (розроблено авторкою)

Для обробки результатів використовувалася 100-бальна шкала і всі відповіді були розподілені на групи: 95-100% – дуже високий рівень, 85-94% – високий рівень, 65-84% – середній рівень, 45-64% низький рівень, 0 -44% – дуже погане знання іноземної мови. Результати, представлені на рисунку 3.11, свідчать про те, що знання іноземної мови на рівні здобувачів освіти двох груп суттєво не відрізняються.

Рівень сформованості критерію практичної діяльності визначався також шляхом вирішення проблемних ситуацій. Оскільки кожен студент розв'язував задачі самостійно, такий критерій, як уміння працювати в групі, був виключений. Кожен критерій оцінювався максимум трьома балами, після додавання респонденти могли отримати від 11 до 33 балів: 11-17 балів – низький рівень, 18-25 балів – середній рівень, 26-33 бали – поглиблений рівень – вміння вирішити проблемну ситуацію.

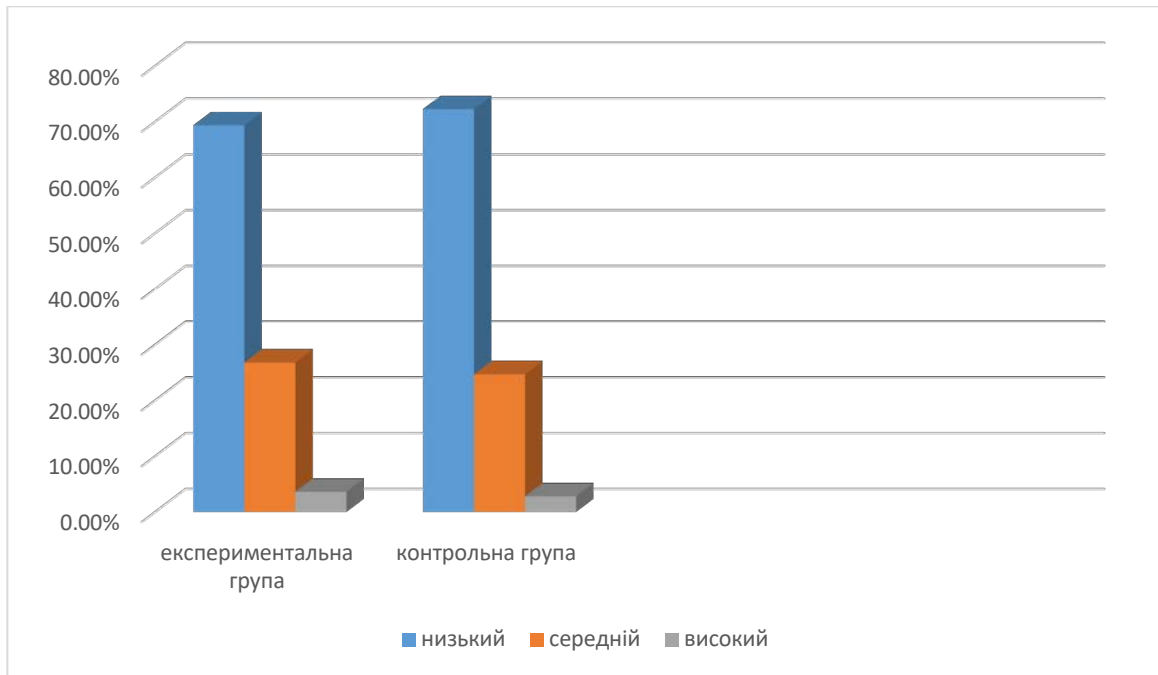

Рис. 3.12. Розподіл респондентів за рівнем розвитку вмінь розв'язувати задачі на етапі перевірки (розроблено авторкою)

Результати констатуючого етапу експерименту, наведені на рисунку 3.12, свідчать про відносно низький рівень успішності вирішення ситуаційних задач. Є невеликі відмінності в показниках ЕГ і КГ, які можна вважати незначними. В обох групах низькі бали отримали вміння зв'язно та логічно викладати аргументи, визначати основні умови вирішення проблеми, передбачати наслідки запропонованих рішень та адекватно оцінювати власне рішення. Що стосується способу прийняття рішень, то переважали інтуїтивні рішення.

Під час проведення тестів на визначення рівня мотивації до успіху випробувані як експериментальної, так і контрольної груп дали значну кількість висловлювань з таких питань: працьовитість не є моєю головною рисою; інша робота приваблює мене більше, ніж та, на якій я працюю; коли виникає проблемна ситуація, я зазвичай приймаю рішення одним з останніх; я заздрю людям, які не зайняті роботою. Дані твердження характеризують здобувачів освіти як нерішучих у прийнятті важливих і вольових рішень, вчиненні юридично

значущих дій та відповідальності за їх результати та наслідки, що є неприпустимим у діяльності юриста та може призвести до зупинки особистісно-професійного розвитку та деформації. а також втрата інтересу до здійснюваної діяльності.

Майбутнім юристам були запропоновані іспити з низкою питань із таких загальнотеоретико-правових дисциплін: «Державно-правова теорія», «Адвокатська етика», «Політологія», «Історія держави та імміграційне право», наприклад: «Юридична відповідальність – це...», «Презумпція невинуватості – це...». Здобувачі освіти повинні були обрати правильну відповідь із чотирьох варіантів відповіді. Кількісні результати засвоєння основних загальнотеоретичних понять юридичної діяльності представлені у таблиці 3.10.

Аналіз даних емпіричного дослідження показав наступні результати: рівень мислення в експериментальній групі – 3,4%, в контрольній – 3,1%; рівень продуктивності в дослідній групі – 76,6%, в контрольній – 78,3 %; вихідне значення становить 20% в дослідній групі та 18,6% в контрольній.

Таблиця 3.10.

Рівень засвоєння основних загальнотеоретичних понять юридичної діяльності, (у%)

Група	Рівні засвоєння основних загальнотеоретичних понять юридичної діяльності		
	базовий	продуктивний	рефлексивний
Експериментальна	20	76,6	3,4
Контрольна	18,6	78,3	3,1

Більшість предметів в обох групах знаходяться на продуктивному рівні, що свідчить про те, що при підготовці до уроків вони приділяють увагу вивченню основних літературних джерел і не бажають збагачуватися знаннями поза

межами вивчення окремої дисципліни. Однак кількість предметів на рефлексивному рівні невелика, що вказує на низький інтерес до дослідження та вивчення додаткових джерел навчання, таких як вивчення первинних джерел, які сприяють загальному розвитку.

Знання майбутніх юристів з різних галузей права: кримінального, адміністративного, цивільного, конституційного та трудового визначалися за допомогою тестових завдань, таких як: визначення поняття «злочин»; «адміністративний примус може бути застосований, якщо...» (Додаток Б). Здобувачам освіти необхідно було обрати правильну відповідь із чотирьох варіантів. Результати дослідження представлені у таблиці 3.11.

Таблиця 3.11.

Рівень знань юристів-початківців у різних галузях права ЕГ та КГ, (у %)

Група	Рівні засвоєння основних понять юридичної діяльності		
	базовий	продуктивний	рефлексивний
Експериментальна	23,2	68,6	8,2
Контрольна	22,3	69,9	7,8

Аналіз даних емпіричного дослідження показав, що здобувачі освіти експериментальної та контрольної груп продемонстрували більш-менш рівень володіння основними поняттями юридичної практики. Рефлексивний рівень зафіксовано у 8,2% майбутніх юристів експериментальної групи та у 7,8% здобувачів освіти контрольної групи. Більшість предметів мають 25 і більше балів (ЕГ – 68,6%, КГ – 69,9%), тобто знаходяться на плідному рівні володіння, відомому в різних галузях права. Первинний рівень виявлений у 23,2% респондентів експериментальної групи та у 22,3% контрольної групи.

Переважна частина контенту в обох групах знаходиться на продуктивному рівні, що свідчить про небажання вивчати такі джерела навчання, як: коментарі

до різноманітних нормативно-правових актів, які більш детально та однозначно показують зміст норм; судові рішення по різних справах по конкретних випадках судової практики; досвід практичної діяльності різних підрозділів і служб правоохоронних органів. Вивчаючи ці навчальні джерела, можна пов'язати стандарти законів і нормативних актів із злочинами та проступками, які вже були скоєні та розкриті.

Респондентів поділили на дві групи, кожній з яких запропонували вирішити різні варіанти проблемних ситуацій. Після цього групи обмінювалися виконаними завданнями для аналізу та обґрунтування правильності чи неправильності розв'язання задачі. Після відповідей здобувачів освіти викладачі-спеціалісти виставили оцінку.

Таблиця 3.12.

Рівні розвитку здатності виявляти, запобігати, розкривати та розслідувати злочини у майбутній професійній діяльності в ЕГ та КГ, (у %)

Група	Рівні усвідомленості професійних умінь майбутнього юриста		
	базовий	продуктивний	рефлексивний
Експериментальна	42,7	50,4	6,9
Контрольна	40,9	50,8	8,3

Аналіз результатів, отриманих при вирішенні ситуаційних задач, в яких на розгляд були представлені різні події та дії, потребує правового дослідження, вивчення причинно-наслідкових зв'язків, виявлення причин виникнення правовідносин з метою відповідного вирішення справи з цим. Як носії юридичної відповідальності лише 6,9% учасників ЕК та 8,3% респондентів КГ продемонстрували відображений рівень обізнаності, обґрунтованості та доцільності вжитих заходів.

Аналіз даних емпіричного дослідження дав наступні результати: ступінь рефлексії в експериментальній групі – 6,9%, в контрольній – 8,3%; результативний рівень в дослідній групі – 50,4 %, в контрольній групі – 50,8 %; При розв’язуванні запропонованих ситуаційних задач значна частина здобувачів освіти (в експериментальній групі – 42,7 %, у контрольній – 40,9 %) виявили усвідомленість дії та не змогли обґрунтувати своє рішення.

Для перевірки зрілості показника – здатності приймати рішення та виконувати юридично правильні дії – респондентів розділили на дві групи і кожній запропонували розв’язати декілька варіантів ситуаційних задач процесуального характеру для підтвердження конкретного визначення юридичні дії та дотримання вимог нормативно-правових актів. Потім групи обмінювалися виконаними завданнями з метою аналізу та обґрунтування правильності чи неправильності розв’язання задачі. За відповідями здобувачів освіти викладачі-експерти провели експертне оцінювання.

Респондентам, які показали результативний і базовий рівень, при вирішенні ситуаційних завдань було важко кваліфікувати дію, зазначену в плані завдання. У більшості випадків рішення приймалося за порадою вчителя. У зв’язку з надходженням додаткової, часто суперечливої інформації, дуже небагато респондентів змогли дізнатися правду та правильно кваліфікувати скоєне.

Кількісні результати цього завдання наведені у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13.

Здатність ЕК та КГ приймати рішення та здійснювати правильні юридичні дії (у%)

Група	Здатність приймати рішення і здійснювати юридично правильні дії		
	базовий	продуктивний	рефлексивний

Експериментальна	27,6	61,8	10,6
Контрольна	27,1	62,2	10,7

Подані дані, показано на рис. 3.13

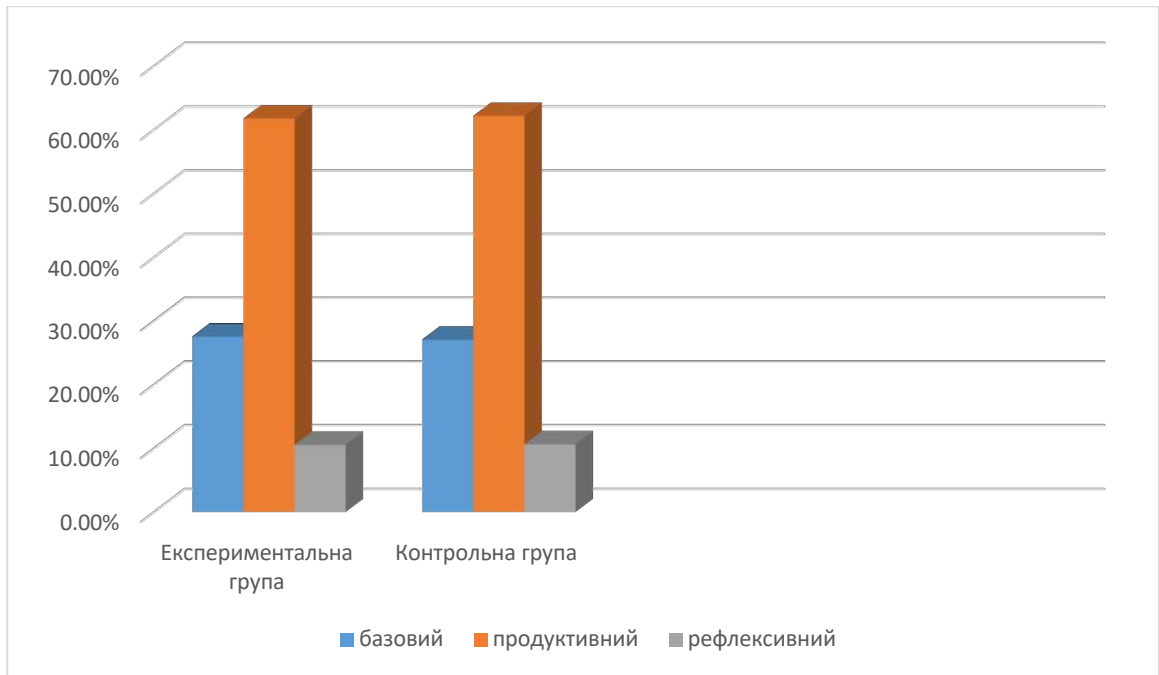

Рис. 3.13. Здатність ЕК та КГ приймати рішення та здійснювати правильні юридичні дії (розроблено авторкою)

Аналіз даних емпіричного дослідження дав наступні результати: ступінь рефлексії в експериментальній групі – 10,6%, в контрольній – 10,7%; рівень продуктивності у дослідній групі – 61,8 %, в контрольній групі – 62,2 %; базове значення становило 27,6% у дослідній групі та 27,1% у контрольній групі. Результати показують здатність більшості юристів-початківців приймати рішення та діяти юридично правильно. Після виконання завдання респонденти піддавалися експертній оцінці викладачами-експертами з десятима і більше роками професійного стажу.

Таким чином, аналіз результатів дослідження дає змогу визначити рівень сформованості професійної культури, насамперед, як «базовий» та «продуктивний», що реалізує необхідність апробації моделі формування

професійної компетентності майбутніх юристів на основі контекстного навчання та умови навчання, які забезпечують ефективність цього процесу.

На основі концептуальних вимог дослідження, з урахуванням власного досвіду юридичної діяльності та результатів методологічного аналізу літератури розроблено програму формування професійної компетентності майбутніх юристів на основі контекстних умов навчання у здійсненні яких особливе значення має їх тісний взаємозв'язок. Враховуючи особливості змісту умов підготовки, зупинимось детальніше на особливостях їх відповідного залучення до процесу підготовки майбутніх юристів.

Реалізація програми включала п'ять етапів, кожен з яких відповідав курсу підготовки майбутніх юристів у вищому навчальному закладі. На кожному етапі визначено форми, методи та засоби професійної підготовки.

Тож першим кроком – коригуванням – було написання есе «Адвокат – професія творча», «Основні цінності юридичної діяльності», обговорення відеоматеріалів, створення таблиць та схем, підготовка та захист індивідуальних завдань.

На практичних заняттях здобувачам освіти було запропоновано написати есе на теми «Адвокат – професія творча», «Основні цінності юридичної праці».

В рамках теми «Професійно-етичні стандарти правової діяльності» здобувачам освіти також було запропоновано переглянути та обговорити відеоматеріал «Причини порушень взаємодії в системах «адвокат-клієнт», «слідчий-потерпілий», «свідок-слідчий»).

Здобувачі освіти отримали завдання скласти таблиці та схеми за темами: «Види юридичної діяльності», «Структура професійної культури юриста», «Рівні професійної культури юриста», «Функції правової діяльності», «Взаємозв'язок елементів професійної культури» тощо.

Підготовлено та захищено індивідуальні завдання на тему «Загальнокультурні та професійні компетенції», в яких майбутні юристи повинні підготувати детальний план аутсорсингу компанії, в якому вказати:

а) напрямки комплексного правового забезпечення діяльності підприємства;

б) основні види юридичної діяльності, яку аутсорсує компанія.

Кожен здобувач освіти працював з урахуванням специфіки своєї компанії: фармацевтика, управління активами, вантажні перевезення. На етапі адаптації використовувалися такі методи: дискусії, демонстрації, ілюстрації, практичні заняття та засоби: візуальні, аудіовізуальні, вербальні, графічні.

На другому етапі – навчальному – (II курс) запроваджено спецкурс «Професійна компетентність майбутнього юриста», використано такі форми роботи, як обговорення думок, запис положень та ключових ідей.

Впровадження спецкурсу «Професійна культура майбутнього юриста» здійснювалось на другому та третьому курсах навчання. Вивчення дисципліни здійснювалось у тісному зв'язку з навчальними предметами, що викладаються на 2-3 курсах: «Початкова професійна підготовка та вступ до спеціальності», «Основи професійної діяльності», «Професійна етика», «Психологія в діяльності» тощо.

Метою вивчення спецкурсу є формування загальнокультурних та професійних компетентностей, професійно-етичних стандартів юридичної діяльності та ціннісних орієнтацій майбутніх юристів. Для досягнення поставленої мети планується вирішити основні завдання:

1. Розвиток компонентів професійної компетентності майбутніх юристів (загальнокультурні та професійні компетенції, професійно-значущі якості, професійно-етичні норми юридичної діяльності, цінності та ціннісні орієнтації юристів).

2. Відпрацювання навичок юридичної практики, забезпечення професійної спеціалізації здобувачів освіти.

3. Підвищення особистісного потенціалу здобувачів освіти для ефективного вирішення професійних завдань.

Навчальний процес зі спецкурсу «Професійна компетентність майбутнього юриста» зосереджувався на: діяльній готовності до засвоєння матеріалу курсу як інструментарію професійної діяльності; забезпечують освітнє мікросередовище, яке, крім інформаційного наповнення предмета, має моделі професійної поведінки та має виховний вплив на майбутнього юриста; опанувати теоретичні та практичні основи формування професійної культури.

Взаємодія майбутніх юристів з викладачем та між собою в рамках спецкурсу «Професійна компетентність майбутнього юриста» здійснювалася під час лекцій та практичних занять, які є основними формами організації роботи.

Основними напрямками діяльності майбутнього юриста були:

1. Навчальна діяльність, що забезпечує передачу і засвоєння знань: сприйняття і засвоєння теоретичних відомостей на фронтальних і практичних заняттях; вивчення основної та додаткової літератури з обов'язковим вилученням основних положень; самоаналіз сформованості професійної культури (наприклад, на практичному занятті «Рівні професійної компетентності майбутнього юриста» здобувачі освіти проводили самоаналіз сформованості професійної компетентності).

2. Квазіпрофесійна діяльність, що дозволяє формувати зміст різних видів юридичної діяльності:

- вирішення ситуаційних задач (наприклад, на практичному курсі «Загальнокультурні та професійні навички» здобувачам освіти було запропоновано ситуаційне завдання;

- моделі професійних ситуацій (наприклад, під час практичних занять з різних тем здобувачам освіти пропонувалося змодельовати професійні ситуації за темами: «Заслуховування свідків», «Огляд місця події», «Дії слідчих при корупції вчинено замах на родичів підозрюваного», «Дії адвоката при опитуванні свідків з різною поведінкою»);
- розв'язувати задачі професійного спрямування (наприклад, на практичному занятті «Професійно-етичні норми юридичної діяльності» майбутнім юристам було запропоновано розв'язати проблемне завдання профорієнтаційного спрямування: «Юрист незрозумілим шляхом отримав інформацію про отримання кримінальних справ до районного суду та направляв потенційним клієнтам повідомлення про необхідність відвідування його юридичної консультації для вирішення питань захисту у кримінальних справах. Суд не повідомляв юридичну консультацію про надання захисту у такій кримінальній справі, що адвоката до клієнтів, були до дат, зазначених у судових документах. Чи правомірні дії адвоката? Які основні принципи професійної етики адвоката та які вимоги кодексу адвоката порушено діями адвоката?»);
- ділові ігри (наприклад, на практичному занятті «Стандарти професійної етики юриста» здобувачі освіти брали участь у грі «Впізнай юриста». Під час обговорення, учасники повинні: проаналізувати, на чому наголошували учасники гри, виконуючи роль юриста; які якості були необхідні для оцінки людини як юриста; визначити ознаки учасника адвокатського співтовариства).

3. Навчально-професійна діяльність, що забезпечує зміцнення професійної майстерності:

- аналіз та узагальнення правоохоронної та іншої правоохоронної діяльності, добір прикладів із правозастосування (наприклад, на практичному занятті «Професійно-етичні норми правової діяльності» здобувачі освіти повинні були на основі «аналізу змісту, прес-служби»);
- виконувати практичні завдання (наприклад, на практичному курсі «Загальнокультурні та професійні навички» здобувачі освіти мали здійснити правовий розбір за сюжетом справи, розробити навчальний план по справі та зайняти позицію щодо справи на основі аналіз сторін судового розгляду справи, визначення основних напрямків діяльності адвоката щодо забезпечення виконавчого процесу та складання плану роботи по кожному з них);
- складання документів (наприклад, на практичному курсі «Загальнокультурні та професійні навички» здобувачі освіти брали участь у складанні правових документів – постанови про порушення кримінальної справи, протоколу огляду місця події (пригоди, постанови про затримання підозрюваного, заява про розірвання шлюбу, скарги, відзиву на скарги, описи скарг);
- зібрати експертні думки в групі (наприклад, на практичному курсі «Цінності та оцінка юристів» здобувачам освіти було поставлено завдання: на основі елементів справ, у яких було порушено кодекс етики, скласти групу експертів, які оцінюють діяльність адвоката).

Засвоєння змісту спецкурсу «Професіоналізм майбутнього юриста» в рамках навчальної, напівпрофесійної та навчально-професійної діяльності не було орієнтоване виключно на виконання здобувачам освіти типових і творчих дій у рамках вимог і критеріїв юридичної професії, щоб підготувати здобувачів освіти до реальної професійної діяльності, до їх орієнтації в соціокультурних

ознаках професійного середовища, а й для формування важливих професійних якостей, етичного досвіду в рамках професійної компетентності юридичної спільноти.

Зміст спецкурсу забезпечив залучення юристів майбутнього до розробки та вирішення проблемних ситуацій, аналіз та вирішення яких сприяло розумінню професійної діяльності юриста та формуванню професійної компетентності здобувачів освіти.

Наступною формою роботи на другому етапі було обговорення думок («Відкрита трибуна»). Майбутні юристи зачитують висловлювання, суть яких відображає різні аспекти юридичної діяльності та характеризує аспекти професійної компетентності юридичної спільноти. Здобувачі освіти висловлюють власну аргументовану позицію з цього питання. (Наприклад, на практичному занятті «Формування професійної компетентності юриста» здобувачам освіти було запропоновано обговорити вислів про професійну компетентність юриста.

Одним із способів роботи на другому етапі програми була реєстрація пропозицій та ключових ідей («Блокнот»). Респондентам пропонується ситуаційний проєкт. Потенційні юристи повинні проаналізувати його та зафіксувати основні питання та ідеї вирішення запропонованої проблеми.

На другому етапі використовувалися такі методи: дискусія, евристика та усний метод.

На третьому рівні – (III курс) майбутні юристи продовжили вивчення спецкурсу «Професіоналізм майбутнього юриста». Ігри, спрямовані на відображення професійного іміджу, забезпечення формування внутрішнього усвідомлення майбутніх юристів щодо елементів професійної компетентності: професійної значущості, професійних якостей та професійно-етичних норм діяльності, цінностей і правових цінностей юристів. Наведемо кілька прикладів:

гра «Професійні труднощі», гра «Спростування стереотипів», гра «Кодекс адвокатської діяльності», гра «Професійне письмо», гра «Кадрове агентство».

Використання імітаційно-рольових ігор у процесі засвоєння змісту спецкурсу дозволяє практико-орієнтоване навчання у контексті професійної реальності; закріпити навички з різних видів правової діяльності; продовжувати відображати та виражати стандарти, принципи, цінності та оціночні орієнтації соціальних та професійних груп юристів; сприяє усвідомленню проблем професійного розвитку та розумінню шляхів їх вирішення; сприяє розвитку професійного мислення, значущих професійних якостей та індивідуальної самосвідомості.

Під час навчально-тренувального змісту застосування компонентів професійної компетентності у процесі розв'язання змодельованих професійних ситуацій майбутні спеціалісти брали активну участь у розв'язуванні проблемних задач, які містили елементи певних протиріч, моделювали події та пропонували різні варіанти розвитку судового процесу. Використовувана у навчальному процесі серія тематичних професійних кейсів, насичена змістом монодисциплінарних та міждисциплінарних проблем, відповідає професійним функціям юриста у майбутньому та спрямована на розвиток навичок професійної діяльності та активний розвиток аспектів професійної компетентності майбутніх юристів.

Розробляючи обґрунтовані варіанти вирішення проблеми, майбутні юристи відпрацьовували свої навички, застосовуючи знання про нормативно-правові дії та тактичні схеми їх виконання, прискорювали процеси мислення та проєктування, розвивали аналітичні, діагностичні та прогностичні навички як складові професійної діяльності та професійної компетентності майбутнього юриста.

Одним із видів роботи третього етапу був аналіз вхідних документів. Майбутні юристи вивчали пакет матеріалів по конкретній справі, що включає комплект необхідних документів (заяви, протоколи про прийняття усної заяви про злочин, огляду та допиту, ознайомлення обвинуваченого та його захисника з документами кримінального провадження), а також документи приватного характеру, які не стосуються справи. На основі запропонованих тем студент повинен здійснити правовий аналіз, розробити план підготовки справи та зайняти позицію щодо справи. Серед методів роботи третього етапу були: контекстний метод навчання, дискусія, проблемний метод навчання, дослідницький метод та наочні засоби навчання.

До четвертого етапу – перевірки (IV курс) були включені такі види роботи: факультатив «Юридична клініка», «Мозковий штурм», ділові ігри, ситуаційний аналіз. Під час факультативного курсу «Юридична клініка» вони спиралися на основні вимоги, визначені в результаті аналізу нормативно-правової бази [199; 200; 201; 276] та досвід вітчизняних і зарубіжних юридичних клінік [85; 98; 99; 168; 271; 301; 310]: діяльність юридичної клініки здійснюється в рамках розробки факультативного курсу «Юридична клініка» майбутніми юристами та відображає деталі профілів підготовки, що реалізуються у вищому навчальному закладі; робота юридичної клініки спрямована на формування правових навичок, забезпечення професійної спеціалізації здобувачів освіти, розвиток професійної компетентності майбутніх юристів; основною діяльністю юристів у майбутньому є самостійна робота із застосування теоретичних знань і спеціальних навичок для вирішення завдань, пов'язаних із професійною діяльністю під керівництвом юридичних супервізорів (наставників) – викладачів, які мають спеціальну підготовку та значний досвід педагогічної та юридичної діяльності.

Основними формами організації роботи в рамках юридичної клініки є: лекції, практичні заняття, ділові ігри тощо.

Метою вивчення факультативного курсу «Юридична клініка» є формування базових знань, умінь і навичок юридичної діяльності.

Для досягнення поставленої мети пропонується вирішити основні завдання.

1. Формування навичок юридичної практики, забезпечення професійної спеціалізації здобувачів освіти.

2. Формування навичок практичного застосування правових норм, обґрунтування та прийняття рішень у межах професійних обов'язків, консультування з правових питань та правової експертизи документів.

3. Розвиток компонентів професійної компетентності майбутнього юриста (значущі професійні якості, професійно-етичні норми юридичної діяльності, цінності та ціннісні орієнтації юристів).

Факультативний курс «Правознавча клініка» вивчається у тісному зв'язку з навчальними дисциплінами, що викладаються протягом 4-5 років: «Конституційне право», «Адміністративне право», «Цивільне право», «Трудове право», «Кримінальне право», «Фіскальна справа», «Міжнародне право», «Профілактика злочинів та адміністративних правопорушень органами внутрішніх справ». Для забезпечення оптимального функціонування юридичної клініки створено та поповнено довідково-правовою літературою інформаційну базу даних, розроблено зразки документів (картотека клієнта; картка клієнта; журнал реєстрації первинного звернення клієнта; позовної заяви; позовна заява; заява про оскарження рішень, дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних службовців і муніципальних утворень; апеляційна скарга; касаційна скарга).

При реалізації такої форми як «Мозковий штурм» респонденти були поділені на групи. Згідно з документом у справі, майбутні юристи мали запропонувати можливі варіанти вирішення проблеми, потім їх обговорили та

проаналізували можливі наслідки кожного із запропонованих варіантів та узагальнили результати роботи: кількість запропонованих варіантів вирішення проблеми, їх оригінальність, їх здійсненність тощо.

Ситуаційне завдання було основною дидактичною одиницею у структурі ділових ігор, які активно включаються в процес навчання майбутніх юристів.

Під час гри здобувачі освіти актуалізували вміння використовувати набуті знання, уміння та способи навчальної діяльності для вирішення ситуаційного завдання, тим самим розвиваючи професійне мислення, значущі професійні якості та готовність до юридичної діяльності.

При проведенні ситуаційного розбору здобувачам освіти пропонується текст із ситуаційним завданням (ситуації технічного характеру; ситуації тактичного характеру; ситуації методичного характеру; ситуації, пов'язані зі зіткненням суперечливих інтересів і цілей; ситуації з елементами організаційної збої, конфліктні ситуації між людьми, підпорядкованими один одному тощо), вирішення яких вимагає використання наявних знань, умінь і навичок.

Виконання системоутворюючої функції щодо реалізації змісту освіти, аналізу та вирішення ситуаційних завдань дає змогу не лише об'єднати в єдину систему знань моделі прояву порушень діяльності та моделі профілактичних механізмів, розкриття, розслідування злочинів та їх судовий розгляд, а й забезпечити розвиток елементів професійної компетентності майбутнього юриста.

На четвертому етапі були використані наступні методи: метод клінічної підготовки, метод дослідження та словесний навчальний матеріал.

П'ятий етап – індивідуалізація (курс V) – включав факультатив «Юридична клініка», оцінювання діяльності, моделювання та вирішення професійних ситуацій, ділові ігри.

Ефективність засвоєння здобувачами освіти факультативного курсу «Юридична клініка», який продовжувався на п'ятому циклі і був спрямований на формування навичок юридичної діяльності та складових професійної компетентності майбутнього юриста, забезпечувалося оптимальним поєднанням традиційних та активних форм організації навчання та методів «клінічної підготовки», які передбачають включення здобувачів освіти у різні види квазіпрофесійної та освітньої професійної діяльності:

- Технічне обслуговування: діяльність спрямована на формування навичок ведення інтерв'ю та формування вміння юридично грамотно кваліфікувати обставини;
- Консультувати громадян з правових питань (робота в парах та малих групах). Діяльність спрямована на розвиток умінь обґрунтовувати та приймати рішення, пов'язані з реалізацією правових норм; надавати кваліфіковані юридичні висновки та консультації з окремих видів юридичної діяльності. Робота проводилася в рамках моделювання професійних ситуацій.
- Робота з індивідуальними зверненнями громадян на письмові запитання читачів місцевих журналів. Захід спрямований на формування у здобувачів освіти навичок надання професійних юридичних консультацій з різноманітних правових питань.
- Вивчення, аналіз та анотування нормативних документів. Робота спрямована на формування вмінь: використання основних методів, способів і засобів отримання та обробки інформації у професійній діяльності; провести правовий аналіз нормативно-правових актів.
- Складання юридичних документів (угоди, заяви, скарги). Діяльність спрямована на розвиток навичок складати проекти нормативно-методичних документів, розвивати готовність правильно та

повно відображати результати професійної діяльності в нормативно-правових документах.

- Роз'яснення змісту нормативно-правових документів: заходи спрямовані на формування вміння тлумачити нормативно-правові акти, розвивати бажання поважати та захищати права і свободи людини і громадянина.
- Створення та розповсюдження інформаційних брошур про основні права та обов'язки громадян, актуальні правові проблеми мешканців тощо. Діяльність спрямована на підвищення навичок реалізації правопросвітницьких проєктів для мешканців.

Активна адаптація теоретико-технічного та соціально-нормативного змісту професійної діяльності відбувалася в рамках імітації діяльності суб'єкта майбутніми юристами в рамках ділових ігор, основою яких був контекст професійної реальності. Наприклад, під час практичного курсу «Ділова та професійна етика» була проведена ділова гра «Ідентифікація з роллю клієнта». У грі вчитель пропонує учасникам картки, які описують різні ситуації. Юристи повинні поставити себе на місце своїх героїв і розповісти історію групі зі своєї точки зору. З іншого боку, навчальні групи аналізують обставини справи, ставлять запитання героям, описують послідовність дій у справі, прогнозують розвиток подій і рішення у справі.

При вивченні теми «Особливості надання правової допомоги мешканцям в окремих галузях права» майбутні юристи були включені в гру «Прес-конференція», де викладач описав статус дослідження/

На практичному курсі «Особливості правової допомоги мешканцям в окремих справах» здобувачам освіти була запропонована гра «Професійно-рольова ідентифікація». У грі вчитель пропонує учасникам, які виступають в ролі юристів (слідчого, прокурора тощо), картки, які описують різні ситуації.

Учасники гри повинні продемонструвати ряд професійних дій у даній ситуації та обґрунтувати прийняте в даному питанні рішення.

В основі ігрової діяльності здобувачів освіти цих класів лежить конкретна правова задача, розв'язуючи яку майбутні юристи застосовують свої знання з чинного законодавства, аналізують та узагальнюють навчальну літературу та правознавство, розширюючи тим самим сферу професійних уявлень, розвиваючи прийоми комерційної діяльності, та мають можливість спроектувати свою унікальну кар'єру, використовуючи різні форми узагальнення юридичного досвіду.

Під час оцінювання діяльності здобувачам освіти пропонуються: матеріали справи, відеозапис засідання, протокол засідання зі свідками тощо. Юристам майбутнього необхідно буде оцінити, чи правильно виконано дії посадових осіб та їх послідовність, встановлено необхідні документи; внести необхідні зміни та пояснити ті, які мають відношення.

З метою впровадження змісту освіти та формування елементів професійної культури в навчальний процес учасників експериментальної групи активно використовувалась модель і розв'язання професійних ситуацій, які з точки зору контекстного навчання, «визначають розвиток інтелектуальної та професійної мотивації, особистісного змісту процесу навчання» [61, с. 86]. Під час цієї діяльності майбутні юристи розробляють та описують заходи, що імітують діяльність у сфері законодавства; характеризують позитивні, негативні та нейтральні дії адвокатів у рамках професійної етики (дотримання правових та етичних норм поведінки, висловлювання в ЗМІ, проведення цивільних операцій під впливом громадськості). Моделювання проектних ситуацій має на меті розвинути в майбутніх юристів уміння виявляти та аналізувати проблеми, розширити уявлення про правозастосування шляхом розвитку умінь і навичок професійної діяльності, а також сформувати цілеспрямовану особистість на

використання професійних навичок, знання, необхідні для прийняття законних правових рішень, розуміння наслідків своїх дій для діяльності, яка підпадає під дію закону.

У процесі реалізації змісту освіти та формування елементів професійної культури в процесі формування та вирішення професійних ситуацій активно використовувався дискусійний метод, який спрямований на організацію групової дискусії, орієнтованої на вирішення ситуативного завдання. Наприклад, у рамках опанування курсу «Цивільне право» здобувачам освіти було запропоновано дискусійне завдання: «На сучасному рівні розвитку світового суспільства тема прав сексуальних меншин є дуже актуальною. Боротьба за права представників нетрадиційної сексуальності є одним із пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики кожної країни. Проте популярність нетрадиційних стосунків та одностатевих шлюбів суперечить нормам основних релігій, руйнує традиційний інститут сім'ї та негативно впливає на демографічну ситуацію в розвинених країнах. Дискусія не тільки забезпечила участь майбутніх юристів в обговоренні теми проблеми, стала способом поглибленої роботи зі змістом курсу, а й сприяла творчому осмисленню теми та формування ціннісних орієнтацій.

На п'ятому етапі використовувалися такі методи навчання: клінічні методи навчання, моделювання, контекстний метод навчання, проблемний метод навчання та методи: візуальний, аудіальний, аудіовізуальний. Застосування методів контекстного навчання сприяє формуванню компонентів професійної культури здобувачів освіти, дозволяє їм оволодіти методами інтерпретації професійної культури та культурологічних стратегій дослідження, прогнозування можливих проблем професійної діяльності та визначення шляхів їх усунення, а також водночас забезпечуючи розвиток комунікативних навичок майбутніх юристів.

Під час реалізації програми було запроваджено декілька освітніх умов. Першою освітньою умовою формування професійної компетентності майбутніх юристів є формування професійно-змістових конструкцій професійної компетентності майбутніх юристів у процесі вирішення змодельованих професійних кейсів. Про можливість адаптації теорії формату контекстного навчання до умов підготовки юристів у вищій школі, власного досвіду правової та освітньої діяльності, можна спостерігати оптимальне застосування принципу ситуаційного навчання, спрямоване на досягнення можливостей застосовувати професійні навички безпосередньо до конкретних ситуацій та умов.

Вибираючи факти та проблеми для обговорення, необхідно врахувати важливість обговорюваного питання:

- виробляти точні цілісні уявлення про аспекти здійснення різних видів правової діяльності (правоохоронної, правоохоронної, консультативно-експертної);
- засвоїти поняття й основні правові терміни та їх закріплення (правові норми, положення, громадський порядок, правопорушення, забезпечення законності, охорона власності, правова експертиза документів);
- формувати значущих професійних якостей, правових та етичних норм, цінностей та ціннісних орієнтацій майбутніх юристів.

На формувальному етапі дослідно-експериментальної роботи також були досягнуті такі освітні умови: залучення майбутніх юристів до професійної діяльності в рамках роботи юридичної клініки та створення професійно-культурного освітнього середовища в університеті.

Вибір умов навчання зумовлений тим, що їх практичне застосування спрямоване на розвиток професійної компетентності майбутнього юриста та створення підґрунтя для ефективного розвитку професійної майстерності майбутніх юристів.

Під час реалізації відомих умов навчання було адаптовано теорію формату контекстного навчання до умов підготовки юристів у вищій школі, спрямовану на моделювання дисциплінарно-технологічного та соціального змісту юридичної діяльності, що забезпечує безпосереднє застосування здобувачами освіти. Загальна інформація, культурні та професійні навички для конкретних ситуацій та умов професійної реальності.

Таким чином, у рамках перевірки гіпотези дослідження у процесі підготовки майбутніх юристів перевірено освітні умови: формування професійного змісту професійної компетентності майбутніх юристів у розв'язанні змодельованих професійних кейсів; залучення майбутніх юристів до професійної діяльності в рамках юридичної клініки та створення професійно-культурного освітнього середовища в університеті.

Під час контрольної-діагностичного етапу експерименту проаналізовано результати апробації моделі формування професійної компетентності майбутніх юристів на основі контекстного навчання та запровадження освітніх умов. У результаті діагностики здобувачів освіти експериментальної та контрольної груп за обраними критеріями (мотивація, зміст, практична діяльність, оцінка) було статистично оброблено експериментальні дані експериментальної (ЕГ) та контрольної груп (КГ) та проведено статистичну обробку експериментальних даних, проведено порівняльну експертизу. Проаналізовано кількісні та якісні результати дослідження.

Перший компонент і критерій, за яким порівнювали дві групи, мотиваційно-ціннісний та етико-деонтологічний. Порівняння проводилося за такими показниками: важливість професійних мотивів для майбутнього юриста; заохочувати майбутніх юристів до успіхів у професійній діяльності. Результати порівняння рівня розвитку показників мотиваційних критеріїв в експериментальній і контрольній групах представлені у таблицях 3.14 – 3.15.

Аналіз даних таблиці 3.14. свідчить про позитивну динаміку рівня значимості мотивацій професійної діяльності в експериментальній групі за результатами експерименту, тоді як зміни в контрольній групі можна вважати незначними. Так, в експериментальній групі кількість здобувачів освіти з продуктивним рівнем зросла на 3,2% (з 66% до 69,2%) і рефлексивним рівнем на 11% (з 13,5% до 24,5%), тоді як частка досліджуваних, які представляли основний рівень предмета 14,2% (від 20,5% до 6,3%) рівень важливості причин професійної діяльності.

Таблиця 3.14.

Порівняння результатів щодо важливості професійної мотивації для майбутнього юристів експериментальної та контрольної груп до та після експерименту, (у %)

Рівні значимості мотивів професійної діяльності	Експериментальна група		Контрольна група	
	констатуючий етап	контрольний етап	констатуючий етап	контрольний етап
Базовий	20,5	6,3	18,4	25,1
Продуктивний	66	69,2	65,8	69,1
Рефлексивний	13,5	24,5	15,8	5,9

Цей факт свідчить про те, що майбутні юристи ЕГ основою своєї професійної діяльності вважають не лише зовнішні ознаки юридичної діяльності, а й професіоналізм, самореалізацію та особистісне вдосконалення у професії. Якщо до експерименту різниця між рівнями фундаментальної та рефлексивної важливості професійних мотивацій між групами була мінімальною, то після експерименту вона склала 18,8% і 18,6% відповідно. Важливість мотивів професійної діяльності як складової професійної компетентності, що свідчить

про позитивну динаміку розвитку, не лише свідчить про усвідомлення майбутніми юристами професійних завдань і цінностей, а й забезпечує регуляцію розвитку якостей професійно-значущих особистісних стосунків здобувачів освіти.

Аналіз контрольно-діагностичних результатів дослідження показав, що в експериментальній та контрольній групах рівень відображеної мотивації успіху у професійній діяльності став більш вираженим. В експериментальній групі під час контрольного іспиту рівень мислення підвищився на 10,2% (з 14,5% до 24,7%).

Таблиця 2.13.

Порівняння результатів рівня мотивації до успіху в професійній діяльності в експериментальній та контрольній групах до та після експерименту, (у %)

Рівень мотивації до досягненню успіху	Експериментальна група		Контрольна група	
	констатуючий етап	контрольний етап	констатуючий етап	контрольний етап
Базовий	38,7	1,5	37,6	20,9
Продуктивний	46,8	73,8	47,4	49,1
Рефлексивний	14,5	24,7	15	30,2

При цьому суттєво зменшилася кількість респондентів, які перебували на продуктивному рівні (з 46,8% під час перевірки до 73,8% під час контрольного опитування), базовий рівень знизився на 37,2% (з 38,7% до 1,5%). Це свідчить про підвищення активності здобувачів освіти ЕГ у досягненні поставленої мети, їх орієнтації на продуктивне виконання професійних завдань та бажання проявити свої здібності та саморозвиватися у професії.

На контрольному етапі за методикою визначення мотивації професійної діяльності (К. Замфір, модифікація А. Реана) [156] та морфологічний тестом життєвих цінностей В. Ф. Соповим і Л. В. Карпучиною [183, с. 9-30.].

Порівняння типів мотивації в ЕГ на констатуючому та контрольному етапах експерименту дало змогу зробити висновки про підвищення показників внутрішньої та зовнішньої позитивної мотивації до правової діяльності, про зниження значущості негативних зовнішніх мотивацій для здобувачів освіти. Мотивація виражається в бажанні уникнути критичних коментарів з боку інших, збентеження та можливого покарання.

Таблиця 3.16.

**Розподіл респондентів за рівнями основних компонентів
мотиваційного комплексу особистості**

Етапи Рівні		Констатуючий етап		Контрольний етап	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Внутрішня мотивація	1	38,9%	37,1%	15,7%	33,3%
	2	28,7%	30,5%	14,8%	28,6%
	3	18,5%	22,9%	24,1%	25,7%
	4	11,1%	8,6%	26,9%	9,5%
	5	2,8%	0,9%	18,5%	2,9%
Зовнішня позитивна мотивація	1	37,9%	38,1%	21,3%	36,2%
	2	30,6%	32,4%	16,7%	29,5%
	3	16,6%	15,2%	14,8%	16,2%
	4	9,3%	7,6%	31,5%	7,6%
	5	5,6%	6,7%	15,7%	10,5%
Внутрішня негативна мотивація	1	14,8%	13,3%	23,1%	16,2%
	2	22,2%	20,9%	30,6%	21,9%
	3	23,2%	22,9%	24,1%	23,8%
	4	23,2%	24,8%	13,9%	20,9%
	5	16,6%	18,1%	8,3%	17,2%

В ЕК частка здобувачів освіти із найнижчою внутрішньою мотивацією зменшилася на 23,2 % (з 38,9 % до 15,7 %), а частка здобувачів освіти із найвищою внутрішньою мотивацією зросла на 15,7 % (з 2,8 % до 18,5 %); частка респондентів із найнижчим рівнем зовнішньої позитивної мотивації зменшилася на 16,6 % (з 37,9 % до 21,3 %), а частка респондентів із найвищим рівнем збільшилася на 10,1 % (з 5,6 % до 15,7 %); кількість здобувачів освіти із найнижчим рівнем негативної зовнішньої мотивації зросла на 8,3 % (з 14,8 % до 23,1 %), кількість здобувачів освіти із вищим рівнем зменшилася на 8,3 % (з 16,6 % до 8,3 %). Показники КГ практично не змінилися.

Морфологічний тест життєвих показників В. Ф. Сопов і Л. В. Карпушина дає розуміння ціннісного профілю респондентів.

Еволюцію показників професійних цінностей на заключному етапі експерименту представлено в табл. 3.17.

Таблиця 3.17.

Показники сформованості життєвих цінностей здобувачів освіти у сфері професійного життя на контрольному етапі

Цінність	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1. Особистісний розвиток	18,1%	4,6%	59,0%	38,0%	22,9%	57,4%
2. Духовне задоволення	8,6%	7,4%	54,3%	45,4%	37,1%	47,2%
3. Креативність	26,7%	10,2%	48,5%	53,7%	24,8%	36,1%
4. Активні соціальні контакти	9,5%	6,5%	42,9%	28,7%	57,6%	64,8%
5. Власний престиж	13,3%	9,3%	58,1%	50,9%	38,6%	39,8%
6. Досягнення	8,6%	6,5%	42,9%	25,0%	48,5%	68,5%
7. Високий матеріальний статок	7,6%	3,7%	46,7%	32,4%	45,7%	63,9%

8.Збереження власної індивідуальності	4,8%	5,6%	41,9%	22,2%	53,3%	72,2%

Кількість респондентів в ЕГ з високим рівнем показників «Особистісний розвиток» на 34,5% більше, ніж у КГ. Значення «Креативність» має позитивну тенденцію до високого рівня: 13% в ЕГ та 3,8% в КГ. В ЕГ на 15,7% зросла кількість респондентів із високими стінами щодо «активних соціальних контактів», у КГ цей показник покращив свою ситуацію на 2,8%. Динаміка рівнів сформованості життєвих цінностей здобувачів освіти у сфері суспільного життя представлена у таблиці 3.18.

Таблиця 3.18.

Динаміка рівнів сформованості життєвих цінностей у сфері професійного життя

Групи Рівні	Констатуючий етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Низький	16,9%	16,3%	6,7%	12,2%
Середній	43,4%	47,5%	37,1%	49,2%
Високий	39,7%	36,2%	56,2%	38,6%

На контрольному етапі розподіл респондентів за ціннісними орієнтаціями в суспільному житті показує, що застосування моделі може розвивати професійну компетентність юристів, які вивчають іноземну мову, з ситуаційного підходу. У ЕГ цей показник зріс на 12,2% більше, ніж у КГ; розрив між показниками високого рівня для значення «Активні соціальні контакти» в ЕГ та КГ становив 9,2% (табл. 3.19.).

Таблиця 3.19

Показники сформованості життєвих цінностей здобувачів освіти у сфері суспільного життя на контрольному етапі

Цінність	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1. Особистісний розвиток	9,5%	4,6%	52,9%	46,3%	27,6%	49,1%
2. Духовне задоволення	21,9%	7,4%	57,2%	55,6%	20,9%	37,0%
3. Креативність	10,5%	5,6%	63,8%	56,5%	25,7%	37,9%
4. Активні соціальні контакти	26,7%	13,9%	46,8%	41,7%	26,7%	44,4%
5. Власний престиж	20,0%	11,1%	50,5%	46,3%	29,5%	42,6%
6. Досягнення	6,7%	3,7%	64,7%	60,2%	28,6%	36,1%
7. Високий матеріальний статок	5,7%	1,9%	62,9%	52,8%	31,4%	45,3%
8. Збереження власної індивідуальності	9,5%	2,8%	56,2%	50,0%	34,3%	47,2%

Найсуттєвіші зміни відбулися в категорії морально-ділових цінностей, що свідчить про гуманістичну спрямованість особистості здобувачів освіти та наявність внутрішньої мотивації.

Таблиця 3.20.

Динаміка рівнів сформованості життєвих цінностей здобувачів освіти у сфері суспільного життя

Групи Рівень	Констатуючий етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Низький	19,9%	19,4%	6,4%	13,8%
Середній	56,9%	55,9%	51,2%	58,1%
Високий	23,4%	24,7%	42,4%	28,1%

Узагальнюючи результати діагностики ціннісного діапазону здобувачів освіти, підкреслимо, що цінності особистості відображають ступінь засвоєння та прийняття норм і цінностей конкретної спільноти. Ціннісні орієнтації, що визначають професійну та соціальну мотивацію людини, суттєво впливають на результати діяльності та служать показником її професійної компетентності.

Динаміка ціннісних орієнтацій здобувачів освіти, що відбулася під час експериментальної роботи в ЗВО, свідчить про її ефективність.

На контрольному етапі експерименту повторні тести (Н. Шевандріна) виявили зміни у сформованості правової свідомості здобувачів освіти як КГ, так і ЕГ. Результати, представлені на рисунку 3.14, свідчать про значне збільшення кількості респондентів із середнім та оптимальним рівнем розвитку правової свідомості. Крім того, для КГ характерне збільшення кількості здобувачів освіти середнього рівня (72,4%), а для ЕГ – оптимального рівня (56,5).

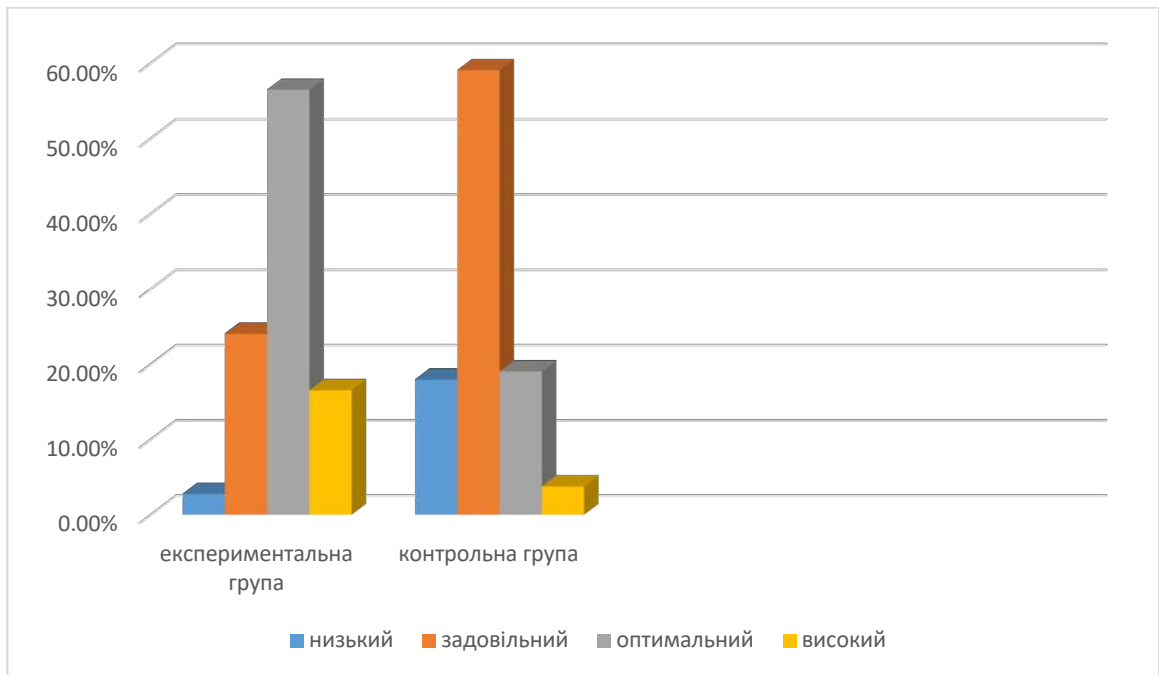

Рис. 3.14. Розподіл респондентів за рівнями сформованості на контрольному етапі (розроблено авторкою)

Результати, представлені у таблиці 3.21, показують, що кількість здобувачів освіти з низькою оцінкою правової свідомості зменшилось в обох групах

Таблиця 3.21.

Динаміка рівнів сформованості правової свідомості респондентів

Рівні \ Групи	Констатуючий етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
низький	25,0 %	29,5 %	2,8 %	18,0 %
задовільний	60,2 %	59,1 %	24,1 %	59,1 %
оптимальний	13,9 %	11,4 %	56,5 %	19,1 %
високий	0,9 %	0,0 %	16,6 %	3,8%

В ЕГ суттєво зросла кількість здобувачів освіти з оптимальним рівнем: з 13,9 % до 56,5 % (42,6 %), а в КГ різниця між початковим і кінцевим значеннями становила лише 7,7 % (зміна від 11,4% до 19,1%). Значно змінилася і кількість здобувачів освіти середніх класів. У ЕГ цей показник знизився з 60,2% до 24,1% (36,1%). У КГ цей показник не змінився. Аналіз підсумкових значень, наведених у таблиці 3.21, показує, що в обох групах зменшилась кількість здобувачів освіти із низьким рівнем розвитку правової свідомості (з 25,0% до 2,8% у КК та з 29,0% до 2,8%) ЕГ і від 29,5% до 18,0% в КГ).

Отже, можна стверджувати, що в результаті експериментальної роботи виявилось, що правосвідомість здобувачів освіти ЕГ була значно вищою, ніж КГ.

Рефлексивно-оціночний компонент: самооціночну діагностику задоволеності особистісних потреб розвитку проводили за методикою самооцінки Н. П. Фетіскіна.

Результати діагностики задоволення потреб особистісного розвитку майбутнього юриста представлені в таблиці 2.8.

За кожним показником зазначених факторів і критеріїв проведено оцінку рівня сформованості професійної компетентності майбутніх юристів як системного багаторівневого явища зі складною динамічною структурою. Отримані результати представлені у таблицях 3.22 та 3.23

Таблиця 3.22

Порівняльні дані для аналізу змістових характеристик професійної культури майбутніх юристів, (у %)

Змістовні характеристики професійної культури та їх показники	Рівні вираженості показників змістових характеристик професійної культури					
	Експериментальна група			Контрольна група		
	Мотиваційний					
Значимість для майбутніх юристів мотивів професійної діяльності	20,5	66	13,5	18,4	65,8	15,8
Мотивація майбутніх юристів до досягнення успіху у професійній діяльності	38,7	46,8	14,5	37,6	47,4	15
Середній показник за критерієм	29,6	56,4	14	28	56,6	15,4
Змістовний						
Засвоєння основних теоретичних понять	20	76,6	3,4	18,6	78,3	3,1
Знання майбутніми юристами різних галузей права	23,2	68,6	8,2	22,3	69,9	7,8
Середній показник за критерієм	21,6	72,6	5,8	20,45	74,1	5,45
Практичний						
Здатність виявляти, припиняти, розкривати та розслідувати та розслідувати злочин у майбутній професійній діяльності		50,4	6,9	40,9	50,8	8,3
Здатність приймати рішення та здійснювати юридично правильні дії	27,6	61,8	10,6	27,1	62,2	10,7
Середній показник за критерієм	35,15	56,1	8,75	34	56,5	9,5
Оцінний						
Самооцінка реалізації потреб у саморозвитку	39,4	51,8	8,8	39,6	51,3	9,1
Самоаналіз сформованості професійної культури	16,3	69,3	14,4	16,9	68,5	14,6
Середній показник за критерієм	27,85	60,55	11,6	28,25	59,9	11,85
Рівень сформованості професійної культури майбутніх юристів						
	28,55	61,41	10,04	27,68	61,77	10,55

Таблиця 3.23

Порівняльні дані діагностики змістових характеристик професійної компетентності майбутніх юристів, (в%)

Змістовні Характеристики професійної культури	Рівень сформованості професійної культури					
	Експериментальна група			Контрольна група		
	базовий	продуктивний	рефлексивний	базовий	продуктивний	рефлексивний
Мотиваційний	29,6	56,4	14	28	56,6	15,4
Змістовний	21,6	72,6	5,8	20,45	74,1	5,45
Практичний	35,15	56,1	8,75	34	56,5	9,5
Оцінний	27,85	60,55	11,6	28,25	59,9	11,85
Рівень сформованості професійної культури майбутніх юристів	28,55	61,41	10,04	27,68	61,77	10,55

Аналіз таблиць 3.22 та 3.23 показує, що чим сильніше проявляються виявлені характеристики, тим вищий рівень сформованості змістовних сторін професійної компетентності майбутніх юристів на основі контекстного навчання.

Формула визначала рівень підготовки професійної культури майбутніх юристів:

$$Y = (X1+X2+X3+X4)/4, \text{ де:}$$

Y – рівень сформованості професійної компетентності професійної компетентності майбутніх юристів;

X_i – відсоток від загальної кількості респондентів у групі за кожною змістовою характеристикою. Отримані результати представлені у таблиці 3.23

З гістограми видно, що групи були кількісно більш-менш пропорційні за розподілом рівня професійної культурної підготовки на початку експерименту.

Таблиця 3.23 наочно демонструє розподіл рівнів розвитку професійної компетентності юристів-початківців на початку експерименту в експериментальній та контрольній групах.

Якісний та кількісний аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що суб'єкти виявили інтерес до юридичної діяльності та бажання захищати права і свободи громадян, але ще немає достатнього рівня підготовки майбутньої професійної культури юристів, що відображається наведені такі негативні якості при розгляді та виконанні завдань:

- середнє значення – ступінь важливості причин, що визначають майбутнє ставлення юриста до професії;
- індивідуальні висловлювання піддослідних під час іспиту характеризують нерішучість здобувачів освіти щодо прийняття важливих, обдуманих рішень і важливих юридичних дій, а також відповідальності за їх результати та наслідки, що є неприпустимим і може призвести до роботи.

Особистісний розвиток і професійна деформація, а також втрата інтересу до виконуваної діяльності. Здобувачі освіти виявили невеликий інтерес до пошуку та вивчення додаткових джерел навчання. Піддослідні, які показали результативний і базовий рівень, при розв'язуванні проблемних ситуацій відчували труднощі з кваліфікацією дії, зазначеної у плані завдання. У більшості випадків рішення приймалося за порадою вчителя.

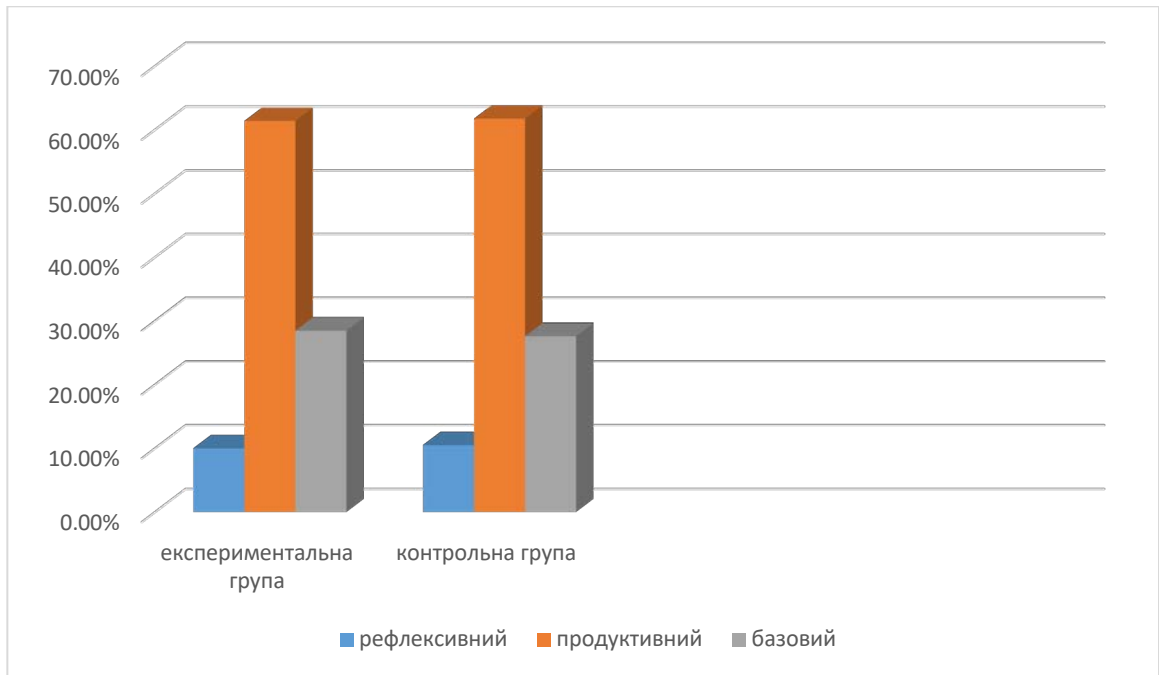

Рис. 3.15. Розподіл рівня підготовки професійної культури юристів-початківців на початку експерименту в експериментальній та контрольній групах
(розроблено авторкою)

При внесенні додаткової, часто суперечливої інформації, що потребує ширшого кола знань для прийняття рішень, застосування різноманітних запобіжних заходів та оформлення необхідної документації при прийнятті юридично значимого рішення, незначній частині респондентів вдалося з'ясувати, правду і правильно кваліфікувати діяння, які виносять правильне рішення, визначають перелік документів, необхідних для реєстрації, кваліфікують дії правоохоронних органів.

За опитувальником Успенської на рисунку 3.16 показано зміни, що відбулися в рівнях освітньої спрямованості особистостей респондентів при реалізації моделі процесу формування професійної компетентності майбутніх юристів у процесі вивчення іноземної мови на основі ситуаційного підходу.

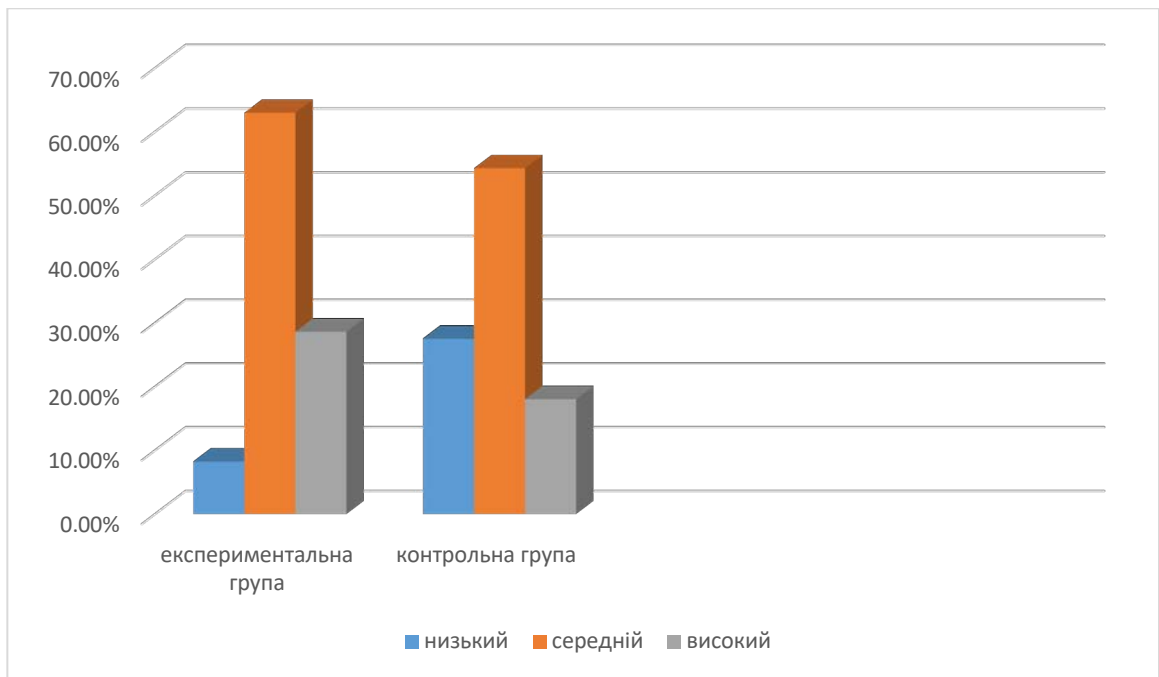

Рис. 3.16. Розподіл респондентів за рівнем освітньої спрямованості особистості на контрольному етапі (розроблено авторкою)

Зменшилась кількість здобувачів освіти низького рівня в обох групах (6,7% у КГ та 26% у ЕГ). Кількість здобувачів освіти середнього рівня не змінилася: 2,9% у КГ та 13% у ЕГ. Кількість здобувачів освіти з високим рівнем в ЕГ зросла до 28,7% (13% порівняно з етапом перевірки). У КГ цей показник також збільшився (3,8%), але результати не такі значущі, як у ЕГ (13%). Загалом спостерігається позитивна тенденція у навчальній спрямованості особистості здобувачів освіти (табл. 3.24).

Вважаємо, що найбільші зміни в ЕГ пов'язані з необхідністю взаємодії та взаємовпливу здобувачів освіти у процесі вирішення ситуаційних завдань, коли один здобувач освіти змушений щось пояснювати іншому.

Таблиця 3.24.

Динаміка рівнів навчальної спрямованості особистості здобувачів освіти

Група Рівні	Констатуючий етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Низький	34,3%	34,3%	8,3%	27,6%
Середній	50%	51,4%	63%	54,3%
Високий	15,7%	14,3%	28,7%	18,1%

Оскільки під час експериментальної роботи було отримано багато різномірних результатів, було застосовано кластерний аналіз, багатовимірну статистичну процедуру, яка дозволяла організувати отримані дані у відносно однорідні групи [101]. На основі групового аналізу виділено чотири рівні розвитку професійних навичок майбутніх юристів: потенційний, адаптивний, нормативний і перспективний, повна характеристика яких наведена в другому параграфі другого розділу.

На основі критеріїв досліджуваної особистісної підготовки виміряно рівні сформованості професійних навичок, виявлені в результаті кластерного аналізу у здобувачів освіти – майбутніх юристів на різних етапах навчального стажу. Розподіл респондентів за рівнем розвитку професійних навичок представлено у таблиці 3.25.

Таблиця 3.25

Розподіл респондентів за рівнем розвитку професійних навичок

Група Рівні	Констатуючий етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Потенціальний	70,4	69,5	13,9	52,4
Адаптивний	19,4	18,1	31,5	27,6

Нормативний	8,3	11,4	33,3	17,1
Перспективний	1,9	1	21,3	2,9

Порівняння результатів на етапах перевірки та контролю досвіду показує, що в ЕГ кількість респондентів з перспективним рівнем розвитку професійних навичок зростає на 19,4% (з 1,9% до 21,3%), в КГ цей показник зріс на 1,9% (з 1% до 2,9%). Кількість респондентів з нормативним рівнем в ЕГ зростає на 25% (з 8,3% до 33,3%), в КГ – на 5,7% (з 11,4% до 17,1%). Зменшилась кількість здобувачів освіти з адаптивним рівнем: 12,1% в ЕГ та 9,5% в КГ. Якщо в ЕГ кількість респондентів з потенційним рівнем зменшилась на 56,5%, то в КГ цей показник змінився не настільки суттєво: лише 17,1%.

Для комунікативно-регуляторного компоненту за методикою комунікації та організаторських здібностей В. В. Синявського та В. А. Федоришин [90] та тест на визначення рівня комунікабельності В. Ф. Ряховського) [87, с. 564-567]. Дані зображено на рисунку 3.17.

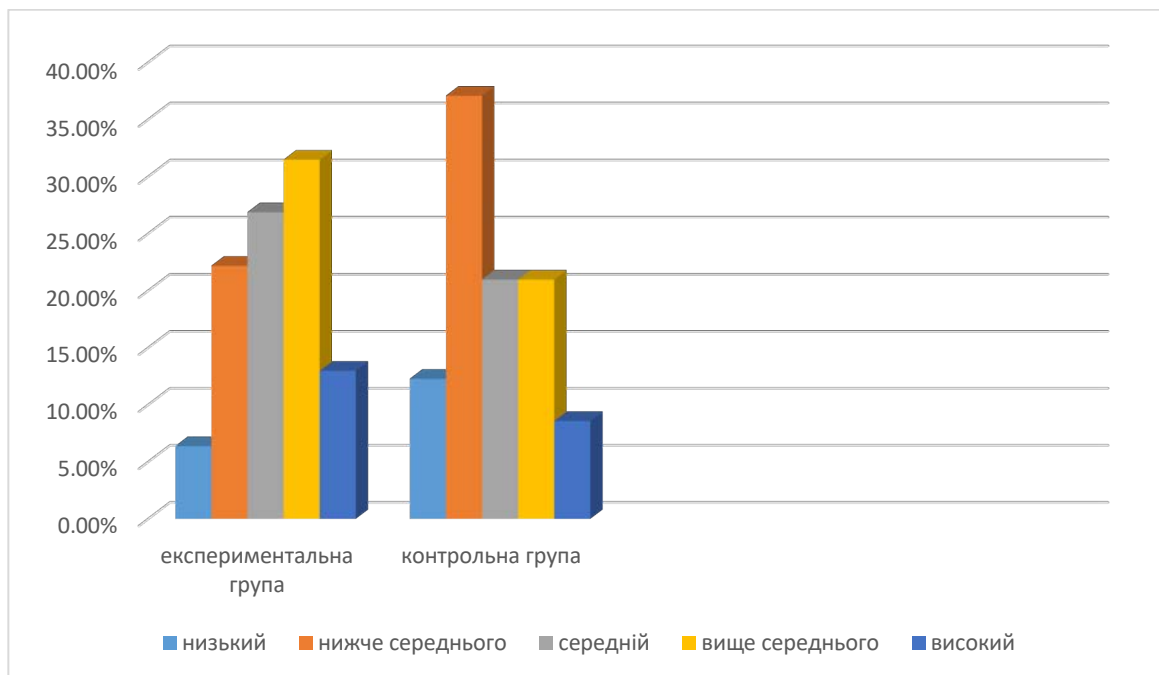

Рис. 3.18. Розподіл респондентів за рівнем розвитку комунікативних та організаторських здібностей на контрольному етапі *(розроблено авторкою)*

На рисунку 3.18 вже чітко видно збільшення кількості респондентів із рівнем вище середнього та високим. Це свідчить про набуту здобувачами освіти здатність адаптуватися до нових умов, уміння знаходити спільну мову з різними людьми та вміння успішно спілкуватися.

Як свідчать дані, наведені в таблиці 3.26, здобувачі освіти ЕГ мають вищий рівень комунікативних та організаторських здібностей: з високим рівнем – 13% респондентів (у КГ – 8,6%), вище середнього – 31,5% (у КГ) – 21%), при середньому 26,9% (у ЕГ – 21%). Це пояснюється тим, що здобувачі освіти розвивали свої комунікативні навички, розв'язуючи проблемні ситуації та вправи, які використовуються на уроках англійської мови.

Таблиця 3.26.

Динаміка рівнів розвитку комунікативних та організаторських здібностей

Групи Рівні	Констатуючий етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Низький	25,9%	19,1%	6,4%	12,3%
нижче середнього	40,8%	48,5%	22,2%	37,1%
Середній	24,1%	21,9%	26,9%	21%
вище середнього	4,6%	5,7%	31,5%	21%
Високий	4,6%	4,8%	13%	8,6%

Аналіз даних, наведених на рисунку 13, показує, що соціально-економічний та соціально-економічний рівень здобувачів освіти ЕГ та КГ спочатку приблизно однаковий: в ЕГ з високим рівнем 14,8% здобувачів освіти, у КГ – 11,4%, із середнім рівнем по ЕГ – 26,9%, по КГ – 24,8%, з низьким – 58,3% та 63,8% відповідно.

Як видно з таблиці 3.32, рівень норми в дослідній групі збільшився на 30,6% порівняно з контрольною групою. Це можна пояснити кращою практикою колективної роботи при вирішенні ситуаційних проблем в рамках ЕК.

Таблиця 3.27.

Динаміка рівнів розвитку комунікативних навичок

Група Рівні	Констатуючий етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Низький	58,3%	63,8%	20,4%	56,2%
Середній	26,9%	24,8%	61,1%	30,5%
Високий	14,8%	11,4%	18,5%	13,3%

За предметно-змістовою складовою (методика Століна). Аналіз даних самооцінки юриста здобувачами освіти на контрольному етапі експерименту виявив наступну ситуацію.

Суттєво відрізнялася кількість респондентів, які мали ту чи іншу самооцінку своїх професійно значущих якостей особистості. Якщо на першому етапі ЕГ кількість респондентів із високою самооцінкою становила 18,5%, то на останньому етапі їх кількість зросла до 27,8%. Різниця залишилася на рівні 9,3%. У КГ було 12,4% здобувачів освіти із завищеною самооцінкою. Різниця склала 3,8%. Порівняно із середнім рівнем в ЕГ ця різниця становила 24,1%, в КГ 13,4%. Що стосується низького рівня самооцінки, то в ЕГ кількість здобувачів освіти із такою самооцінкою зменшилася на 33,4 %, а в КГ – лише на 17,2 %. Динаміка самооцінки професійно значущих якостей особистості юриста здобувачами освіти обох груп у ході дослідно-експериментальної роботи, дані якої свідчать про більш значні зміни в ЕГ.

За опитувальником для виявлення рівня освітньої спрямованості (Успенська – Чернявська).

На рисунку 3.21. показано зміни, що відбулися в рівнях освітньої спрямованості особистостей респондентів при реалізації моделі процесу

формування професійної компетентності майбутніх юристів у процесі вивчення іноземної мови на основі ситуаційного підходу.

Зменшилась кількість здобувачів освіти низького рівня в обох групах (6,7% у КГ та 26% у ЕГ). Кількість здобувачів освіти середнього рівня не змінилася: 2,9% у КГ та 13% у ЕГ. Кількість здобувачів освіти з високим рівнем в ЕГ зростає до 28,7% (13% порівняно з етапом перевірки). У КГ цей показник також збільшився (3,8%), але результати не такі значущі, як у ЕГ (13%). Загалом спостерігається позитивна тенденція у навчальній спрямованості особистості здобувачів освіти (табл. 3.28).

Вважаємо, що найбільші зміни в ЕГ пов'язані з необхідністю взаємодії та взаємовпливу здобувачів освіти у процесі вирішення ситуаційних завдань, коли один студент змушений щось пояснювати іншому.

Таблиця 3.28.

Динаміка рівнів навчальної спрямованості особистості здобувачів освіти

Група Рівні	Констатуючий етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
низький	34,3%	34,3%	8,3%	27,6%
середній	50%	51,4%	63%	54,3%
високий	15,7%	14,3%	28,7%	18,1%

Цілком ймовірно, що динаміка в обох групах рівнів освітньої спрямованості здобувачів освіти. На жаль, дана дисципліна наразі відсутня у навчальному плані.

На основі групового аналізу виділено чотири рівні розвитку професійних навичок майбутніх юристів: потенційний, адаптивний, нормативний і

перспективний, повна характеристика яких наведена в другому параграфі другого розділу.

На основі критеріїв досліджуваної особистісної підготовки виміряно рівні сформованості професійних навичок, виявлені в результаті кластерного аналізу у здобувачів освіти – майбутніх юристів ЕГ та КГ на різних етапах навчального стажу. Розподіл респондентів за рівнем розвитку професійних навичок представлено в таблиці 3.29.

Таблиця 3.29.

Розподіл респондентів за рівнем розвитку професійних навичок у ЕГ та КГ

Групи Рівні	Констатуючий етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Потенціальний	76	73	15	55
Адаптивний	19,4	18,1	31,5	27,6
Нормативний	8,3	11,4	33,3	17,1
Перспективний	2	1	23	3

Порівняння результатів на етапах перевірки та контролю досвіду показує, що в ЕГ кількість респондентів з перспективним рівнем розвитку професійних навичок зросла на 19,4% (з 1,9% до 21,3%), в КГ цей показник зріс на 1,9% (з 1% до 2,9%). Кількість респондентів з нормативним рівнем в ЕГ зросла на 25% (з 8,3% до 33,3%), в КГ – на 5,7% (з 11,4% до 17,1%). Зменшилась кількість здобувачів освіти з адаптивним рівнем: 12,1% в ЕГ та 9,5% в КГ. Якщо в ЕГ кількість респондентів з потенційним рівнем зменшилася на 56,5%, то в КГ цей показник змінився не настільки суттєво: лише 17,1%.

У результаті статистичного порівняння даних дослідної та контрольної груп було встановлено p – значення $> 0,05$, що означає, що ймовірність

випадкових відмінностей не перевищує 5 %. Відмінності між значеннями з такою ймовірністю помилки вважаються статистично незначущими.

Для визначення достовірності збігів і відмінностей в експериментальних даних, вимірних за порядковою шкалою, ми будемо використовувати критерій однорідності χ^2 у квадраті. В програму включимо дані про зміни рівня сформованості професійної культури майбутніх юристів експериментальної та контрольної груп до та після експериментування з кількісними характеристиками досліджуваних.

Таблиця 3.30.

Динаміка рівня сформованості професійної культури майбутніх юристів експериментальної та контрольної груп до та після експерименту (кількість досліджуваних у групі)

Рівень сформованості професійної культури	Експериментальна група		Контрольна група	
	до експерименту	після експерименту	до експерименту	після експерименту
Базовий	19	8	19	19
Продуктивний	65	64	69	70
Рефлексивний	22	34	24	23

Дані таблиці 3.33 показують, що всі емпіричні значення критерію χ^2 , за винятком порівняння $\chi^2_{em}=6,71$ дослідної та контрольної груп після закінчення експерименту, нижчі за критичне значення (оскільки за виявлення рівнів підготовки професійної культури майбутніх юристів – рефлексивного, продуктивного та базового – так за рівнем значущості 0,05 χ^2 або 5,99).

Таблиця 3.31.

Достовірність відмінностей у характеристиках дослідної та контрольної груп після закінчення експерименту

	КГ до початку експерименту	ЕГ до початку експерименту	КГ до початку експерименту	ЕГ до початку експерименту
ЕГ до початку експерименту	0,0413	0	0,0423	7,0607
КГ до початку експерименту	0	0,0413	0,0285	6,2332
ЕГ після закінчення експеримента	6,2332	7,0607	6,7129	0
КГ після закінчення експеримента	0,0285	0,0423	0	6,7129

Це означає, що характеристики всіх зразків порівняння, крім дослідної та контрольної груп, після закінчення експерименту збігаються на рівні значущості 0,05. Оскільки $2em=6,71 > 5,99=2teor$, то достовірність відмінностей у характеристиках дослідної та контрольної груп після закінчення експерименту становить 95%.

Таким чином, результати порівняння змістовних характеристик професійної культури в експериментальній та контрольній групах до та після закінчення експерименту показують, що початковий стан експериментальної та контрольної груп є як (рівень різниці близький до 0), та існує різниця між кінцевими станами, що дозволяє зробити висновок про ефективність запропонованої моделі у формуванні професійної культури майбутніх юристів на основі контекстного навчання.

Висновки до третього розділу

Отже, слід зазначити, що комунікативна компетентність здобувача освіти може бути вже сформованою або сформованою частково, що необхідно враховувати при подальшому розвитку. Варто також зазначити, що з огляду на вікові особливості та специфіку навчання, на діагностичному етапі розвитку комунікативної компетентності здобувачі освіти повинні також проводити самодіагностику, оскільки після отримання результатів діагностики вони самі будуть здобувачами освіти. Внести корективи в комунікативну поведінку. Розглядаючи визначення комунікативної компетентності, варто звернути увагу на структуру комунікативної компетентності та мати на увазі, що різні автори по-різному підходять до структурних компонентів комунікативної компетентності.

Поняття «компетентність» включає певний рівень знань і умінь і водночас тісно пов'язує мобілізацію знань, умінь і поведінкових установок з умовами конкретної діяльності. Компетентність передбачає важливе узагальнення теоретичних та емпіричних знань, виражених у вигляді понять, принципів і смислоутворюючих диспозицій. Компетенції – це узагальнені способи дій, що зумовлюють продуктивне виконання професійної діяльності. Отже, змова конкуренція є важливим узагальненням теоретичних і практичних знань у спілкуванні, виражених у термінах понять, принципів, смислоутворюючих положень і ситуацій, необхідних для успішного мовного спілкування.

Загальний висновок полягає в тому, що технології дозволяють покращити доступність та якість юридичної освіти, надають здобувачам освіти більше можливостей для самостійного навчання та допомагають підготувати юристів до вимог сучасного світу. Однак важливо зберігати баланс між традиційними методами навчання і сучасними технологіями, щоб забезпечити комплексний підхід до підготовки майбутніх юристів.

Міжнародний аспект підготовки майбутніх юристів стає все більш важливим у світі, який дедалі більше глобалізується та інтегрується. Підготовка юристів з міжнародним акцентом дозволяє їм розуміти та працювати з правовими системами і проблемами, які виходять за рамки їхньої власної країни. Здобувачі освіти отримують знання про міжнародне право, включаючи договори, міжнародні організації, права людини, міжнародне гуманітарне право, право моря та інше. Вони вивчають, як це право регулює стосунки між державами та міжнародні проблеми.

Вивчення прав людини та соціальної справедливості наголошує на важливості праці для справедливості та захисту прав людини. Здобувачі освіти розуміють відповідальність юристів у захисті прав та свобод людини. Соціальна відповідальність означає, що юристи повинні брати активну участь у справах громадського інтересу та боротися за права менш захищених та вразливих груп населення. Здобувачі освіти навчаються, як уникати конфлікту інтересів та забезпечувати об'єктивність та незалежність у юридичній практиці. Вивчення поняття «публічний інтерес» наголошує на важливості роботи на благо суспільства та дотриманні моральних та етичних стандартів. З ростом глобалізації здобувачі освіти навчаються враховувати міжкультурні та глобальні аспекти етики в юриспруденції. Здобувачі освіти розуміють важливість чесності, об'єктивності та поведінки відповідно до правил у судових процесах.

Збалансоване розвинення етичних та соціальних навичок є важливим аспектом підготовки майбутніх юристів. Ці навички допомагають їм не лише стати компетентними професіоналами, але й бути активними членами суспільства та приносити користь громадськості через свою діяльність в правовій галузі.

На основі контекстного навчання створюються освітні умови, які сприяють ефективному формуванню професійної культури майбутніх юристів: формування професійного змісту, конструювання професійної культури майбутніх юристів при розв'язанні змодельованих професійних кейсів, інклюзія майбутніх юристів у професійній діяльності в рамках юридичної клініки, створення професійного культурно-освітнього середовища університету. Умови навчання забезпечуватимуть створення реальних умов для професійної діяльності здобувачів освіти, сприятимуть формуванню високого рівня професійної культури як найважливішої якості особистості кваліфікованого спеціаліста.

Висуваються критерії та показники, пов'язані зі створенням професійної компетентності юристів майбутнього: критерій, мотивований показниками: важливість мотивів професійної діяльності для юристів майбутнього; заохочувати майбутніх юристів до успіхів у професійній діяльності; змістовий критерій з показниками: володіння основними загальнотеоретичними поняттями юридичної діяльності; знання майбутніми юристами різних галузей права; практичний критерій з показниками: здатність виявляти, запобігати, розкривати та розслідувати злочини в процесі майбутньої професійної діяльності; здатність приймати юридично правильні рішення та дії; критерії оцінювання з показниками: самооцінка задоволення потреби в саморозвитку; самоаналіз конституювання професійної культури.

На основі відомих критеріїв та показників охарактеризовано три рівні сформованості майбутньої професійної культури юристів: базовий, продуктивний та рефлексивний.

Базовий рівень сформованості професійної культури майбутнього юриста характеризується низькою значущістю мотивів професійної діяльності, загальною усвідомленістю цілей і завдань юридичної діяльності та проявом

нестійкого інтересу до пов'язаних з нею спрямованих дій. вирішити професійні проблеми. Більшість майбутніх юристів мають низьку або середню мотивацію до успіху та невпевненість у собі. Юристи майбутнього не володіють достатніми знаннями про фундаментальні загальнотеоретичні концепції юридичної діяльності та мають фрагментарні знання з різних галузей права; мають певний обсяг знань для виявлення, запобігання, розкриття та розслідування злочинів, але не вміють їх застосовувати. Вони не завжди готові приймати рішення та вживати відповідних правових заходів. У них недостатньо розвинена здатність до самоаналізу та самооцінки. Слід зазначити, що існує несистемне уявлення про професійну культуру юриста та її представників.

При плідному рівні сформованості професійної компетентності юриста в майбутньому передбачається середній рівень значимості мотивів професійної діяльності, чітке усвідомлення цілей і завдань юридичної діяльності та наявність безпосередній інтерес до виконання відповідної цілеспрямованої діяльності. для вирішення професійних завдань. Майбутній юрист має середній рівень мотивації до успіху з продуктивним рівнем професійної культури, намагається досягти певних позитивних результатів у вирішенні нестандартних професійних завдань, володіє основними загальнотеоретичними поняттями юридичної діяльності та знаннями з різних галузей права. Здатний вирішувати стандартні завдання та процедури з виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів у майбутній професійній діяльності; здатний приймати юридично правильні рішення та дії; вирішує практичні проблеми, застосовуючи професійні та дисциплінарні знання, відтворюючи власний досвід або досвід інших, виявляє рефлексивні та аналітичні якості та здатний до базової самооцінки та інтроспекції. Характерною ознакою є наявність загального і системного уявлення про професійну культуру юриста та її представників.

Виразний рівень сформованості професійної культури майбутнього юриста характеризується високим рівнем значущості мотивів юридичної діяльності, повним усвідомленням її цілей і завдань та наявністю стійкого внутрішнього інтересу до досягнення відповідної мети. -орієнтована діяльність. вирішувати професійні проблеми. Майбутній юрист має високу мотивацію на успіх, прагне долати труднощі та бачить можливість удосконалити свої професійні навички, виконуючи нестандартні професійні завдання. Респонденти з рефлексивним рівнем добре володіють основними загальнотеоретичними поняттями юридичної діяльності; мати високий рівень знань з різних галузей права. Майбутнім юристам вдалося вирішити практичні завдання, комплексно застосовуючи професійно-тематичні знання в нестандартних ситуаціях, наголошуючи на протиріччях і проблемах у здійсненні певного виду юридичної діяльності, плануючи негативні наслідки своїх дій та запобігаючи. Здатний виявляти, запобігати, розкривати та розслідувати злочини у майбутній професійній діяльності; приймати юридично правильні рішення та дії. Чітко виражені рефлексивні та аналітичні якості та активна спрямованість на задоволення потреб особистісного розвитку. Характерна наявність цілісних і системних уявлень про принципи, норми, цінності та ціннісні орієнтації юридичної професії та прагнення поважати їх у професійній діяльності. Здатний до самооцінки та самоаналізу. Сформовано комплексне, усвідомлене та системне уявлення про професійну культуру юриста та її складові.

Нами визначено рівні сформованості професійної культури майбутніх юристів за такими діагностичними методиками. В експериментальній групі базовий рівень визнали 28,55% майбутніх юристів, у контрольній групі – 27,68% респондентів. На результативному рівні в експериментальній групі зараховано 61,41% майбутніх юристів, у контрольній – 61,77% здобувачів освіти. Рефлексивний рівень зафіксований у 10,04% опитаних експериментальної групи

та у 10,55% юристів майбутньої контрольної групи. Значні позитивні зміни відбулися в експериментальній групі. Так, під час контрольного експерименту початковий рівень виявлено у 6,1% майбутніх юристів експериментальної групи (на початковому етапі він був у 28,55% респондентів); продуктивний рівень зафіксовано у 72,6% здобувачів освіти (раніше 61,41%); рефлексивний рівень виявлено у 21,3% майбутніх юристів (у 10,04% здобувачів освіти). У контрольній групі виявлено невеликі позитивні зміни. Так, на етапі контролю базовий рівень виявлено у 23,3% майбутніх юристів (виявлено у 27,68% опитаних); продуктивний рівень зафіксовано у 64,1% здобувачів освіти (був у 61,77%); рівень рефлексії виявили 12,6% майбутніх юристів (таких було 10,55% здобувачів освіти).

Таким чином, використання різноманітних форм, методів і прийомів професійної підготовки сприяє формуванню професійної компетентності здобувачів освіти, дозволяє їм оволодіти способами інтерпретації професійної культури та стратегіями культурологічного дослідження, передбачити можливі проблеми професійної діяльності та визначити шляхи сприяння їм, забезпечуючи при цьому розвиток комунікативних навичок юристів у майбутньому, формування їх професійної культури на основі контекстного навчання. Свідченням ефективності та ефективності виховного супроводу у формуванні професійної компетентності юристів є подальша позитивна динаміка формування показників у здобувачів освіти експериментальної групи. Кількісна, якісна та статистична обробка результатів дослідження змістовних характеристик професійної культури в експериментальній та контрольній групах до та після закінчення експерименту свідчить про підвищення загального рівня її сформованості в експериментальній групі та зміни у контрольній групі – незначна, що дозволяє зробити висновок про ефективність розробленої

запропонованої моделі, програми та освітніх умов формування професійної компетентності юристів у майбутньому.

ВИСНОВКИ

У ході написання дисертації, ми дійшли таких висновків.

Нами здійснено теоретико-методологічний аналіз поняття професійної компетентності, визначено критерії та показники рівнів її сформованості. Отже, слід зазначити, що комунікативна компетентність здобувача освіти може бути вже сформованою або сформованою частково, що необхідно враховувати при подальшому розвитку. Варто також зазначити, що з огляду на вікові особливості та специфіку навчання, на діагностичному етапі розвитку комунікативної компетентності здобувачі освіти повинні також проводити самодіагностику, оскільки після отримання результатів діагностики вони самі будуть здобувачами освіти. в змозі здійснити необхідні. Внести корективи в комунікативну поведінку. Розглядаючи визначення комунікативної компетентності, варто звернути увагу на структуру комунікативної компетентності та мати на увазі, що різні автори по-різному підходять до структурних компонентів комунікативної компетентності.

Поняття «компетентність» включає певний рівень знань і умінь і водночас тісно пов'язує мобілізацію знань, умінь і поведінкових установок з умовами конкретної діяльності. Компетентність передбачає важливе узагальнення теоретичних та емпіричних знань, виражених у вигляді понять, принципів і смислоутворюючих диспозицій. Компетенції – це узагальнені способи дій, що зумовлюють продуктивне виконання професійної діяльності. Отже, змова конкуренція є важливим узагальненням теоретичних і практичних знань у спілкуванні, виражених у термінах понять, принципів, смислоутворюючих положень і ситуацій, необхідних для успішного мовного спілкування. Загальний висновок полягає в тому, що технології дозволяють покращити доступність та якість юридичної освіти, надають здобувачам освіти більше можливостей для самостійного навчання та допомагають підготувати юристів до вимог сучасного світу. Однак важливо зберігати баланс між традиційними методами навчання і

сучасними технологіями, щоб забезпечити комплексний підхід до підготовки майбутніх юристів. Міжнародний аспект підготовки майбутніх юристів стає все більш важливим у світі, який дедалі більше глобалізується та інтегрується. Підготовка юристів з міжнародним акцентом дозволяє їм розуміти та працювати з правовими системами і проблемами, які виходять за рамки їхньої власної країни. Здобувачі освіти отримують знання про міжнародне право, включаючи договори, міжнародні організації, права людини, міжнародне гуманітарне право, право моря та інше. Вони вивчають, як це право регулює стосунки між державами та міжнародні проблеми. Вивчення прав людини та соціальної справедливості наголошує на важливості праці для справедливості та захисту прав людини. Здобувачі освіти розуміють відповідальність юристів у захисті прав та свобод людини. Соціальна відповідальність означає, що юристи повинні брати активну участь у справах громадського інтересу та боротися за права менш захищених та вразливих груп населення. Здобувачі освіти навчаються, як уникати конфлікту інтересів та забезпечувати об'єктивність та незалежність у юридичній практиці. Вивчення поняття «публічний інтерес» наголошує на важливості роботи на благо суспільства та дотриманні моральних та етичних стандартів. З ростом глобалізації здобувачі освіти навчаються враховувати міжкультурні та глобальні аспекти етики в юриспруденції. Здобувачі освіти розуміють важливість чесності, об'єктивності та поведінки відповідно до правил у судових процесах. Збалансоване розвинення етичних та соціальних навичок є важливим аспектом підготовки майбутніх юристів. Ці навички допомагають їм не лише стати компетентними професіоналами, але й бути активними членами суспільства та приносити користь громадськості через свою діяльність в правовій галузі.

Нами враховуючи специфіку юридичної діяльності, розроблено модель формування професійної компетентності майбутніх юристів у вищих закладах освіти.

Наведені умови допомагають створити комплексну систему навчання для майбутніх юристів, розвиваючи як їхні теоретичні знання, так і практичні навички та професійну готовність. Формування готовності майбутніх юристів є важливим завданням в педагогічному процесі, оскільки ця професія вимагає високого рівня знань, навичок і вмінь у сфері права та юридичної практики. Для досягнення цієї мети необхідно створити спеціальні педагогічні умови, які сприятимуть розвитку не лише теоретичних знань, але і практичних навичок та професійних якостей. Педагогічні умови сприятимуть формуванню готовності майбутніх юристів до професійної діяльності, роблячи навчання більш ефективним і практичним. Типологія умінь ще не розроблена, але можна вважати, що вона надзвичайно різноманітна. Мабуть, оскільки існує багато видів людської діяльності, буде багато і видів умінь. Зокрема, можна виділити професійні та непрофесійні навички (інформативні, комунікативні, соціальні та ін.). У даний час компетентність визначається як здатність індивіда виконувати складні, культурно сумісні види дій. За визначенням Дж. Рейвена, компетентність – це особлива здатність, необхідна для виконання конкретної дії в конкретній сфері, що включає вузькоспеціальні знання, певний тип дисциплінарних навичок, спосіб мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії.

Практична підготовка майбутніх юристів допомагає їм отримати необхідний досвід та навички для успішної кар'єри в галузі права. Навчання етиці та професійності є важливою частиною підготовки майбутніх юристів і сприяє створенню юридичних професіоналів, які можуть діяти відповідно до високих стандартів моралі та етики в їхній професійній практиці. Система оцінки повинна бути чесною, об'єктивною та відображати загальну підготовку здобувачів освіти для виконання юридичної практики. Вона також може бути піддається постійному оновленню та удосконаленню, щоб відповідати змінам у вимогах до

юридичної освіти та професії. Професійний розвиток майбутніх юристів є процесом, який триває протягом всього їхнього кар'єрного шляху. Він допомагає підготувати їх до викликів та можливостей, які стикаються у сучасному світі права. Акредитація та регулювання майбутніх юристів допомагають забезпечити якість та професійну етику в галузі права, а також захищають інтереси клієнтів та суспільства в цілому. Моніторинг та оновлення майбутніх юристів є важливими для того, щоб вони були готові до професійної практики та відповідали високим стандартам в галузі права.

Розробка такої моделі вимагає співпраці між освітніми установами, професійними організаціями та громадськими організаціями, які представляють інтереси юристів. Така модель повинна сприяти підготовці кваліфікованих юристів, які можуть успішно виконувати свою професійну діяльність і відповідати вимогам сучасного правового середовища.

Нами експериментально перевірено ефективність запропонованої моделі шляхом упровадження сконструйованої на її основі програми формування професійної компетентності майбутніх юристів.

На основі контекстного навчання створюються освітні умови, які сприяють ефективному формуванню професійної культури майбутніх юристів: формування професійного змісту, конструювання професійної культури майбутніх юристів при розв'язанні змодельованих професійних кейсів, інклюзія майбутніх юристів у професійній діяльності в рамках юридичної клініки, створення професійного культурно-освітнього середовища університету. Умови навчання забезпечуватимуть створення реальних умов для професійної діяльності здобувачів освіти, сприятимуть формуванню високого рівня професійної культури як найважливішої якості особистості кваліфікованого спеціаліста.

Висуваються критерії та показники, пов'язані зі створенням професійної компетентності юристів майбутнього: критерій, мотивований показниками: важливість мотивів професійної діяльності для юристів майбутнього; заохочувати майбутніх юристів до успіхів у професійній діяльності; змістовий критерій з показниками: володіння основними загальнотеоретичними поняттями юридичної діяльності; знання майбутніми юристами різних галузей права; практичний критерій з показниками: здатність виявляти, запобігати, розкривати та розслідувати злочини в процесі майбутньої професійної діяльності; здатність приймати юридично правильні рішення та дії; критерії оцінювання з показниками: самооцінка задоволення потреби в саморозвитку; самоаналіз конституювання професійної культури.

На основі відомих критеріїв та показників охарактеризовано три рівні сформованості майбутньої професійної культури юристів: базовий, продуктивний та рефлексивний.

Базовий рівень сформованості професійної культури майбутнього юриста характеризується низькою значущістю мотивів професійної діяльності, загальною усвідомленістю цілей і завдань юридичної діяльності та проявом нестійкого інтересу до пов'язаних з нею спрямованих дій. вирішити професійні проблеми. Більшість майбутніх юристів мають низьку або середню мотивацію до успіху та невпевненість у собі. Юристи майбутнього не володіють достатніми знаннями про фундаментальні загальнотеоретичні концепції юридичної діяльності та мають фрагментарні знання з різних галузей права; мають певний обсяг знань для виявлення, запобігання, розкриття та розслідування злочинів, але не вміють їх застосовувати. Вони не завжди готові приймати рішення та вживати відповідних правових заходів. У них недостатньо розвинена здатність до самоаналізу та самооцінки. Слід зазначити, що існує несистемне уявлення про професійну культуру юриста та її представників.

При плідному рівні сформованості професійної компетентності юриста в майбутньому передбачається середній рівень значимості мотивів професійної діяльності, чітке усвідомлення цілей і завдань юридичної діяльності та наявність безпосередній інтерес до виконання відповідної цілеспрямованої діяльності. Для вирішення професійних завдань. Майбутній юрист має середній рівень мотивації до успіху з продуктивним рівнем професійної культури, намагається досягти певних позитивних результатів у вирішенні нестандартних професійних завдань, володіє основними загальнотеоретичними поняттями юридичної діяльності та знаннями з різних галузей права. Здатний вирішувати стандартні завдання та процедури з виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів у майбутній професійній діяльності; здатний приймати юридично правильні рішення та дії; вирішує практичні проблеми, застосовуючи професійні та дисциплінарні знання, відтворюючи власний досвід або досвід інших, виявляє рефлексивні та аналітичні якості та здатний до базової самооцінки та інтроспекції. Характерною ознакою є наявність загального і системного уявлення про професійну культуру юриста та її представників.

Виразний рівень сформованості професійної культури майбутнього юриста характеризується високим рівнем значущості мотивів юридичної діяльності, повним усвідомленням її цілей і завдань та наявністю стійкого внутрішнього інтересу до досягнення відповідної мети. -орієнтована діяльність. вирішувати професійні проблеми. Майбутній юрист має високу мотивацію на успіх, прагне долати труднощі та бачить можливість удосконалити свої професійні навички, виконуючи нестандартні професійні завдання. Респонденти з рефлексивним рівнем добре володіють основними загальнотеоретичними поняттями юридичної діяльності; мати високий рівень знань з різних галузей права. Майбутнім юристам вдалося вирішити практичні завдання, комплексно застосовуючи професійно-тематичні знання в нестандартних ситуаціях, наголошуючи на

протиріччях і проблемах у здійсненні певного виду юридичної діяльності, плануючи негативні наслідки своїх дій та запобігаючи. Здатний виявляти, запобігати, розкривати та розслідувати злочини у майбутній професійній діяльності; приймати юридично правильні рішення та дії. Чітко виражені рефлексивні та аналітичні якості та активна спрямованість на задоволення потреб особистісного розвитку. Характерна наявність цілісних і системних уявлень про принципи, норми, цінності та ціннісні орієнтації юридичної професії та прагнення поважати їх у професійній діяльності. Здатний до самооцінки та самоаналізу. Сформовано комплексне, усвідомлене та системне уявлення про професійну культуру юриста та її складові.

Нами визначено рівні сформованості професійної культури майбутніх юристів за такими діагностичними методиками. В експериментальній групі базовий рівень визнали 28,55% майбутніх юристів, у контрольній групі – 27,68% респондентів. На результативному рівні в експериментальній групі зараховано 61,41% майбутніх юристів, у контрольній – 61,77% здобувачів освіти. Рефлексивний рівень зафіксований у 10,04% опитаних експериментальної групи та у 10,55% юристів майбутньої контрольної групи. Значні позитивні зміни відбулися в експериментальній групі. Так, під час контрольного експерименту початковий рівень виявлено у 6,1% майбутніх юристів експериментальної групи (на початковому етапі він був у 28,55% респондентів); продуктивний рівень зафіксовано у 72,6% здобувачів освіти (раніше 61,41%); рефлексивний рівень виявлено у 21,3% майбутніх юристів (у 10,04% здобувачів освіти). У контрольній групі виявлено невеликі позитивні зміни. Так, на етапі контролю базовий рівень виявлено у 23,3% майбутніх юристів (виявлено у 27,68% опитаних); продуктивний рівень зафіксовано у 64,1% здобувачів освіти (був у 61,77%); рівень рефлексії виявили 12,6% майбутніх юристів (таких було 10,55% здобувачів освіти).

Таким чином, використання різноманітних форм, методів і прийомів професійної підготовки сприяє формуванню професійної компетентності здобувачів освіти, дозволяє їм оволодіти способами інтерпретації професійної культури та стратегіями культурологічного дослідження, передбачити можливі проблеми професійної діяльності та визначити шляхи сприяння їм, забезпечуючи при цьому розвиток комунікативних навичок юристів у майбутньому, формування їх професійної культури на основі контекстного навчання. Свідченням ефективності та ефективності виховного супроводу у формуванні професійної компетентності юристів є подальша позитивна динаміка формування показників у здобувачів освіти експериментальної групи. Кількісна, якісна та статистична обробка результатів дослідження змістовних характеристик професійної культури в експериментальній та контрольній групах до та після закінчення експерименту свідчить про підвищення загального рівня її сформованості в експериментальній групі та зміни у контрольній групі – незначна, що дозволяє зробити висновок про ефективність розробленої запропонованої моделі, програми та освітніх умов формування професійної компетентності юристів у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Balakireva E. V. Professionalnyiy standart kak orientir razrabotki podhodov k otsenke kachestva professionalnoy podgotovki spetsialistov v vuze. *Izvestiya gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena*. 2013. N 158. S. 86–95.
2. Balakireva E. V. Professionalnyiy standart kak orientir razrabotki podhodov k otsenke kachestva professionalnoy podgotovki spetsialistov v vuze. *Izvestiya gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena*. 2017. № 158. S. 86–95.
3. Biddle B. J. Recent Developments in Role Theory. *Annual Review of Sociology*. 2016, 12. P. 67-92.
4. Ermushova Ya. V. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya professionalno-pedagogicheskoy kompetentnosti u buduschih yuristov v protsesse ih obucheniya v vuze. *Vestnik ChGPU im. I. Ya. Yakovleva*. 2013. N 4 (80). Ch. 3. P. 50–55.
5. Honey P. The manual of learning style. *Maidenhead*. Peter Honey, 2012.
6. Kolb D. A. *Experiential Learning: Experience as the source of learning and development*. London. Prentice-Hall, 2014.
7. Kolb D. A. *Organizational Psychology. An experiential approach to organizational behavior, 4th end*. London: Prentice-hall, 2014.
8. Kolb D. A. «Towards and Applied of Experiential Learning», in Cooper C. L. *Theories of Processes*. London: John Wiley and Sons, 2015.
9. Kolb D. A. *Experiential Learning. Englewood Cliffs*. NJ: Prentice-Hall, 2014.
10. Kozyirev V. A., Radionova N. F., Tryapitsyina A. P. *Kompetentnostnyiy podhod v pedagogicheskom obrazovanii: kollektivnaya monografiya*. K.: Izd-vo. GPU, 2008. 392 s.

11. Lakhana A. Tolerance of Ambiguity in Educational Technology. *A Review of Two Social Science Concept*. Montreal, Quebec, Canada. Concordia University. 2012. С. 22–51.
12. Learning and teaching on a scientific basis. *Methodological epistemological aspects of activity theory of learning a teaching*. Ed: Marianne Hedegaard et al Aarhus: Aarhus univ., 2014. 120 p.
13. Levin K. *Field theory and social science*. 2014. 346 p.
14. Margolis A. A. Modeli podgotovki pedagogov v ramach programm prikladnogo bakalavriata i pedagogicheskoy magistratury. *Psihologicheskaya nauka i obrazovanie*. 2015. T. 20. N 5.
15. Parsons T. The Social System. *Glencoe*, 2011.
16. Rogers C. Encounter groups. London. *HarmondsWorth*, 2015. 174 p.
17. Short E. The Concept of Competence Its use and Misuse in Education. *Journal of Teacher Education*. 2015. Vol. 36. № 2. P. 5.
18. Steiner C. M. Achieving emotional literacy. L.: *Bloomsbury*, 2019. 235 p.
19. The Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary [Електронний ресурс] // *The Organisation for Economic Co-operation and Development: website*. – URL: <http://www.oecd.org/pisa/35070367.pdf> (дата звернення: 07.07.22).
20. Turner R. H. Role change. *Annual review of Sociology*. 2020, Vol. 16. P. 87-110
21. Verbitskiy A. A., Kalashnikov V. G. Kategoriya «kontekst» v psihologii i pedagogike. *Logos*, 2010. 300 s.
22. Андреев В. І. Педагогіка: навчальний курс творчого самовдосконалення. Луганськ: *Центр інноваційних технологій*, 2000. 608 с.
23. Ануфрієв М. І. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні

- характеристики професій, професіограми основних спеціальностей): [довідник]. Київ: *KIBC*, 2013. 80 с.
24. Артюшина М. В. Психологічні та педагогічні основи підготовки здобувачів освіти економічних спеціальностей до інноваційної діяльності: монографія. К.: *КНЕУ*, 2019. 271 с.
25. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): наук. вид. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. *Всеукр. громад. орг. «Асоц. гуманіст. психології»*. 2-ге вид., доповн. Житомир. Волинь. Рута, 2018. 232 с.
26. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. *АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка; Рівненський міськвиконком, Відділ освіти, Рівненська наук.-практ. лаб. гуманізації навчання*. Рівне: Ліста-М, 2013. 128 с.
27. Барановська Л. В., Саражинська І. А. Формування професійно-мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців правоохоронної сфери. *Мовні концептуальні проблеми української лінгвістики: Збірник наукових праць*. К.: Вид-во *КНУ ім. Тараса Шевченка*, 2018. випуск 24. Ч. 1. С. 45-50.
28. Барановська Л. В., Саражинська І. А. Формування професійно-мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців правоохоронної сфери. В кн. *Мовні концептуальні проблеми української лінгвістики: збірник наукових праць* (№ 23, ч. 1, с. 45-50). Київ: Вид-во *КНУ ім. Тараса Шевченка*. 2008
29. Барковський В. П. Формування комунікативної культури у майбутніх працівників кримінальної міліції: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2013. 17 с.
30. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжнародної комунікації. К.: *Довіра*, 2017. 205 с.

- 31.Бацевич Ф. С. Словник термінів міжнародної комунікації. К.: *Довіра*, 2010. 209 с.
- 32.Бедь В. В. Юридична психологія : навчальний посібник. Видання четверте, стереотипне. Львів. *Новий Світ-2010*, 2017. 376 с.
- 33.Бирка М. Ф. Розвиток професійної компетентності викладача інформаційних технологій професійно-технічного навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2010. 252 с.
- 34.Бібік Н. М. Компетентність у навчанні. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. К.: *Юрінком Інтер*, 2018. С. 408-409.
- 35.Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.05. К.: *Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України*, 2016. 27 с.
- 36.Білоножко А. В. Становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ. 2018
- 37.Болотов В. А. Компетентнісна модель: від ідеї до освітньої програми. *Педагогіка*. 2013. № 10. с. 4.
- 38.Бражнікова А. Н. Розвиток професійно значущих якостей юриста: Дис. ... кандидат психолог. наук: 19.00.07. *Ставрополь*, 2010. 214 с.
- 39.Булгакова В. Адаптація людини до життя: до питання про співвідношення понять «комунікативна компетенція» та «комунікативна компетентність». *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2005. № 6. С. 82–86.
- 40.Булгакова В. Адаптувати людину до життя: до питання про співвідношення понять «комунікативна компетенція» та «комунікативна компетентність». *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2005. № 6. С. 82–86.

41. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2011. 1140 с.
42. Вергасов В. М. Активізація пізнавальної діяльності здобувачів освіти у вищій школі. Київ, 2015. 176 с.
43. Визначення та вибір ключових компетенцій: анотація [Електронний ресурс] // Організація економічного співробітництва та розвитку: URL: <http://www.oecd.org/pisa/35070367> (дата звернення: 07.07. 22)
44. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: *метод. посібник [для здобувачів освіти магістратури]*. К.: Центр навчальної літератури, 2013. 316 с.
45. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика: монографія. Донецьк: Вид-во ДНУ, 2013. 304 с.
46. Волкова Н. П. Професійна компетентність юриста: монографія. Дніпро. Вид-во «Дніпро». 2016.
47. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом: монографія. Хмельницький, 2014. 376 с.
48. Галузяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. Педагогіка: *навчальний посібник*. Вінниця, 2017. 400 с.
49. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ, 2017. 376 с.
50. Гудкова Т. А. Формування інформаційної компетентності майбутнього юриста у процесі навчання у вузі: дис. ... канд. пед. наук. Чита, 2017. 249 с.
51. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: [монографія]. К.: Знання, 2015. 376 с.
52. Гусарев С. Д. Юридична підготовка: методологічні та теоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.01 / С. Д. Гусарев. К., 2014. 422 с.

53. Давидова Н. Вища юридична освіта в Сполучених Штатах Америки. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 495–502.
54. Демченко С. О. Розвиток професійно-педагогічної компетентності викладачів спеціальних дисциплін вищих технічних закладів освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Кіровоград, 2015. 20 с.
55. Демченко С. О. Професійна компетентність викладачів спеціальних дисциплін вищих технічних закладів освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Кіровоград, 2016. 20 с.
56. Державна національна програма «Освіта: Україна XXI століття». *Освіта*. 2013. № 44-46 (грудень). С. 12–18.
57. Ельбрехт О. М. Підготовка менеджерів у вищих навчальних закладах Великої Британії, Канади, США: автореф. дис. на здобуття д-ра пед. наук: спец.: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». К., 2010. 42 с.
58. Жуков Д. Д. Комунікаційна компетентність юриста: складові, критерії та рівні прояву. *Молодий вчений*. 2019. № 9 (9). С. 108-110.
59. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. К.: *Політехніка*, 2013. 200 с.
60. Закон України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 9. С. 62 (з наступними змінами і доповненнями).
61. Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 20. С. 134 (з наступними змінами і доповненнями).
62. Закон України «Про вищу освіту»: Закон від 01 липня 2014 року № 1556–18 [Електронний ресурс]. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua / laws /show](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show) (дата звернення 20.10.2022)

63. Закон України «Про вищу освіту»: Закон від 01 липня 2015 року № 1556–18 [Електронний ресурс]. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua / laws /show](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show) (дата звернення: 21.10.2022)
64. Закон України «Про державну службу» від 16.12.1993 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 52. С. 490 (з наступним змінами і доповненнями).
65. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 39. С. 383 (з наступними змінами і доповненнями).
66. Закон України «Про освіту» від 23.05. 1991 // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 34, ст. 451 (з наступними змінами і доповненнями).
67. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. № 41-42. № 43. № 44-45. С. 529.
68. Зеєр Е. Ф. Удосконалення професійної освіти: навички навчання. *Наука і освіта*. 2014. С. 35-43.
69. Зелений В. І. Розвиток педагогічної культури молодих офіцерів внутрішніх військ МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2013. 18 с.
70. Зінченко С. А. Формування повноцінної системи підготовки пенітенціарного персоналу – головна умова практичних змін у Державній пенітенціарній службі України [Електронний ресурс]. URL: [// www.minjust.gov.ua](http://www.minjust.gov.ua)
71. Зязюн І. А. Неперервна освіта як основа соціального поступу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць у 2 ч. / за ред. І. А. Зязюна і Н. Г. Ничкало*. К., 2021. Ч. 1. С. 15-23.
72. Іванова О. В. Соціально-психологічна адаптація курсантів у вищому закладі освіти МВС як етап професійного становлення майбутніх

- співробітників пенітенціарної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». К., 2019. 14 с.
73. Івашкевич І. В. Формування професійної компетентності майбутніх юристів: *метод. посібник*. Рівне: РДГУ, 2016. 94 с.
74. Івашков Ю. Б. Критерії показники та рівні розвитку дисциплінованості у майбутніх офіцерів-прикордонників. Науковий вісник Чернівецького університету. *Серія: Педагогіка та психологія*. 2018. Вип. 424. С. 32–38.
75. Ісаєнко М. М. Формування комунікативних навичок у курсантів вищих навчальних закладів МВС: дис. .. канд. пед. наук: 13.00.04. Південноукраїнська держава. Педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2022. 213 с.
76. Калашник Н. Г. Впровадження Болонського процесу у систему підготовки працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Випуск № 20.-К. ВІКНУ*, 2019. С. 216–220.
77. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього юриста засобами діалогу культур: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2015. 20 с.
78. Карпенко О. Г. Практичне навчання соціального працівника як компонент його професійного становлення. *Наука і сучасність*. К.: Логос, 2013. С. 102-111.
79. Кірічук Н. В. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі. Ізмаїл: ІДГУ. 2007
80. Клімова О. В. Комунікативна компетентність як ядро юридичної роботи. *Вісник СумДУ*. 2008. № 13. С. 98-102.

81. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / [наук. ред., упорядк., авторство проф. Н. В. Кічук]. Ізмаїл: ІДГУ, 2017. 236 с.
82. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії // Українська правнича фундація: URL: <http://upf.com.ua/wp-content/uploads/2013/11>
83. Концепція вдосконалення юридичної (юридичної) освіти для професійної підготовки юриста відповідно до європейських стандартів вищої освіти та юридичної професії // Правова база України. URL: <http://upf.com.ua/wp-content/uploads/2013/11>
84. Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні (редакція від 14.10.2009 р.). *Юридичний журнал. № 11 / Юстиніан: видавнича організація. 2019.*
85. Корніяк О. М. Розвиток комунікативної компетентності фахівця : традиції та інновації. *Психолінгвістика. 2012. Вип. 10. С. 56–64.*
86. Корніяк О. М. Компетентність фахівця юридичної справи: традиції та інновації. *Психолінгвістика. 2013. Вип. 10. С. 56–64.*
87. Костицький М. В. Філософські і психологічні проблеми юриспруденції. *Вибрані наукові праці. Чернівці: Рута, 2018. С. 43.*
88. Котикова О. М. Адекватна самооцінка викладача і здобувача освіти як чинник їх ефективної взаємодії. Формування психологопедагогічної компетентності викладачів: тренінг-курс для викл. ун-ту / [Л. О. Савенкова, Г. М. Романова, М. В. Артюшина та ін.]; за заг. ред. Л. О. Савенкова, Г. М. Романової. К.: КНЕУ, 2010. С. 327-341.
89. Котикова О. М. Аналіз стану психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів у непрофільних вищих навчальних закладах. *Нові технології*

навчання: наук.-метод. зб. *М-во освіти і науки України, Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти*. К.: 2010. Вип. № 65. С. 20-25.

90. Котикова О. М. Дослідження психолого-педагогічних аспектів професійної діяльності юриста. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Класичного приватного ун-ту*. Запоріжжя, 2010. № 11 (64). С. 83-89.
91. Котикова О. М. Завдання психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів та підходи до її реалізації. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. Сер. Педагогіка і психологія*. 2010. Вип. 31. С. 299-305.
92. Котикова О. М. Загально-педагогічні орієнтири вдосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди: наук.-теор. зб. Сер. Педагогіка. Психологія. Філософія*. 2010. Вип. 19. 2010. С. 93-99.
93. Котикова О. М. Концептуальні орієнтири психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі: зб. наук. пр. Класичного приватного ун-ту*. Запоріжжя, 2010. № 9 (62). С. 365-371.
94. Котикова О. М. Мотивація майбутніх юристів до навчання як визначальний чинник суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і здобувача освіти. *Вісник Львівського університету: зб. наук. праць. Серія педагогічна*. 2019. Вип. 25. ч. 2. С. 249-257.
95. Котикова О. М. Психолого-педагогічна готовність майбутніх юристів до професійної діяльності: діагностичний аспект. *Проблеми освіти: наук. зб. М-во освіти і науки України, Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти*. К., 2018. Вип. 55. С. 106-111.

- 96.Котикова О. М. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх юристів до виконання професійних ролей. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Вінниця: 2020. Вип. 25. С. 378-384.
- 97.Котикова О. М. Теоретико-методичні основи психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів: автореф ... д. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2022. 36 с.
- 98.Кравченко Л. М. Правова культура і компетентність особистості: спільне та відмінне культурологічного і компетентнісного підходів. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 4. С. 29–33.
- 99.Кравченко Л., Винничук Р. Поліпарадигмальність проблеми цінностей особистості в освіті: культурологічно-аксіологічна інтерпретація. *Імідж сучасного педагога*. 2019. №4(187). С. 60–66.
100. Кравчук М. В. Основні напрями реформування та стандартизації вищої юридичної освіти. *Порівняльно-правові дослідження: українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал*. 2009. № 1. С. 161-167.
101. Кравчук М. В. Основні напрями реформування та стандартизації вищої юридичної освіти. *Порівняльно-правові дослідження: українсько-грецький міжнародний академічний юридичний журнал*. 2009. № 1. С. 161-167.
102. Кримінально-процесуальний кодекс України: за станом на 1 груд. 2005 р / Верховна Рада України. Офіц. вид. К.: *Парлам. видво*, 2016. 207 с.
103. Литвинова Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання будівельного профілю в процесі виробничої практики: дис. ... канд. пед. наук. Глухів, 2018. 317 с.
104. Луговий В. І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс. *Вища освіта України*. 2009. – № 3 (додаток 1).

- Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». К.: *Гнозис*, 2019. С. 8-14.
105. Луговий В. І. Система модернізації педагогічної і науково-педагогічної освіти – необхідна умова забезпечення освітньої якості. *Вища освіта України*. 2019. № 1. С. 20-26.
106. Лузік Е. В. Психолого-педагогічна підготовка викладача технічної школи: проблеми та перспективи розвитку. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць. К.: *ІВЦ Держкомстату України*, 2021. Вип. 1 – 16 с.
107. Лутай С. Ф. Розробка сучасної філософії освіти на засадах синергетики. *Вища освіта України*. 2019. № 1. С. 33-35.
108. Лутай С. Ф. Філософія сучасної освіти: [навч. посібник]. К.: *Магістр*, 2016. 256 с.
109. Малишева К. О. Юридична психологія: [програма курсу для здобувачів освіти Київського університету права]. К.: *Видавництво Київського університету права*, 2020. 24 с.
110. Мартинюк І. О. Люди і ролі / І. О. Мартинюк, Н. І. Соболева. К.: *Україна*, 2013. 180 с.
111. Марченко Ю. Г. Комунікабельність як одна з ключових навичок майбутнього юриста. *Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія та соціологія. Номер 5 (155)*. Ч. I. Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. С. 183–187.
112. Марченко Ю. Г. Комунікативна компетентність як одна з ключових компетентностей майбутнього юриста. *Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. Випуск 5 (155). Частина I*. Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. С. 183–187.

113. Матковська І. Д. Формування професійної культури майбутніх спеціалістів-юристів. Наукові праці. *Серія: Педагогіка, психологія та соціологія. Номер 5 (155)*. Частина I. Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. С. 187–191.
114. Матковська І. Д. Формування професійної культури майбутніх спеціалістів-юристів. Наукові праці. *Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. Випуск 5 (155)*. Частина I. Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2014. С. 187–191.
115. Мережа юридичних клінік України в 2023 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://pravo.prostir.ua/library/408.html> (дата звернення: 24.12.2022)
116. Методика «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності» (Н. Шевандрін). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51397/1> (дата звернення: 24.12.2022)
117. Методика «Діагностика особистості на мотивацію до успіху» (Т. Елерс). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51397/1> (дата звернення: 24.12.2022)
118. Методика «Морфологічний тест життєвих цінностей» (В. Ф. Сопів, Л. В. Карпушина). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51397/1> (дата звернення: 24.12.2022)
119. Методика «Мотиви вибору професії» (Р. В. Овчарова). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51397/1> (дата звернення: 24.12.2022)
120. Методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір, модифікація А. Реана). URL:

- <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51397/1> (дата звернення: 24.12.2022)
121. Методика виявлення комунікативних та організаторських здібностей КОЗ-2 (В. В. Синявський, Б. А. Федоришин). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51397/1> (дата звернення: 24.12.2022)
122. Методика самооцінки (Н. П. Фетіскіна). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51397/1> (дата звернення: 24.12.2022)
123. Міщенко І. Б. Дидактичні умови формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх викладачів економіки в процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2014. 208 с.
124. Молодиченко Н. А. Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до морального виховання підлітків: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2022. 236 с.
125. Молодиченко Н. А. Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до морального виховання підлітків: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2022. 236 с.
126. Мороховська Н. С. Навчально-методичний комплекс з курсу «Професійна етика прокурорської діяльності». К.: *ІПК Академії прокуратури України*, 2016. 48 с.
127. Москаленко А. П. Психологічне забезпечення професійного відбору до вищих навчальних закладів системи МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.03 «Психологія праці, інженерна психологія». Харків, 2022. 23 с.

128. Музичко Л. В. Особистісні чинники формування індивідуального стилю учіння здобувачів освіти економічних спеціальностей: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. К. 235 с.
129. Навчальна програма з дисципліни «Педагогіка вищої школи» [укл. зав. Винославська О. В., Головенкін В. П.] К.: *НТН «Київський політехнічний інститут»*, 2017. 10 с.
130. Навчальні заклади Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс] // Державна пенітенціарна служба України. Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/ua>.
131. Наказ № 197 від 07.09.2002 р. Державного департаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Посадових кваліфікаційних вимог до основних категорій персоналу кримінально-виконавчої системи».
132. Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 серпня 1993 р. № 310 «Про затвердження Типового положення про атестацію педагогічних працівників України». URL: http://www.osvita.ua/legislation/Ser_osv/2746/ (дата звернення: 13.12.2022).
133. Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 серпня 1993 р. № 310 «Про затвердження Типового положення про атестацію педагогічних працівників України». URL: http://www.osvita.ua/legislation/Ser_osv/2746/ (дата звернення: 13.12.2022).
134. Національний освітній глосарій: вища освіта [Текст] / Авт.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. А. Ставицький. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова; під керівництвом Кременя В. Г. 2-е видання, перероб. і додатково. Київ: Плеяди, 2014. 100 с.
135. Національний освітній глосарій: вища освіта [Текст] / авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький,

- Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова; за ред. В. Г. Кременя. 3-ге вид., переоб. і доп. Київ: Плеяди, 2017. 100 с.
136. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз / [Андрущенко В. П., Зязюн І. А., Кремень В. Г. та ін.]; під ред. В. Г. Кременя. К.: *Наукова думка*, 2013. 854 с.
137. Ничкало Н. Г. Проблеми гуманітаризації професійно-технічної освіти. Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти: наук.-метод. зб. / М-во освіти України, Ін-т систем. дослідж. освіти України, АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. К., 2016. С. 8-14.
138. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Т. 1. Київ, 2016. 926 с.
139. Овчарова Р. В. Технології практичного психолога освіти. Л.: *ТЦ – Сфера*, 2020. 448 с.
140. Опитувальник самоствавлення (Успенська – Чернявська) URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51397/1> (дата звернення: 24.12.2022)
141. Опришко В. Ф. Підготовці майбутніх юристів – високі вимоги. Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти: зб. матеріалів наук.-метод. конф., жовтень 2018. К.: КНЕУ, 2018. С. 3-13.
142. Орбан-Лембрик Л. Е. Детермінанти соціально-психологічної компетентності. Вісник Прикарпатського університету. [Вип. XIII-XIV. Педагогіка]: наук. журнал / ред. рада: В. В. Грещук, С. М. Возняк, В. І. Кононенко [та ін.]. Івано-Франківськ, 2015. С. 314–322.
143. Організація професійної діяльності юриста: теорія і практика. A practical guide to lawyering skills: переклад з 2-го англійського видання / Ф.

- Бойл, Д. Каппс, Ф. Плауден, К. Сенфорд; наук. ред. перекладу В. І. Андрейцев. Київ: Знання, 2016. 478 с.
144. Practical guide to lawyers' skills: переклад першого видання англійською мовою / Ф. Бойл, Д. Каппс, Ф. Плоуден, К. Санфорд; наук. видання в перекладі В. І. Андрейцева. Київ: *Знання*, 2016. 478 с.
145. Освітньо-професійна програма вищої освіти за професійним спрямуванням 6.0601 Право, Міністерство освіти України, К., 2014. 70 с.
146. Основні засади професійної етики юристів України. Затверджені У з'їздом Спілки Юристів України 16 травня 2001 року [Електронний ресурс]. URL: <http://www.lawclinic.narod.ru/gazeta/gazeta9/3.htm>
147. Паньков А. І. Юридична психологія: робоча навчальна програма Одеська національної юридичної академії / А. І. Паньков. – Одеса, 2018. – 43 с.
148. Педагогіка: навч. посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. 4-те вид., виправл. і доповн. Вінниця: Держ. картогр. ф-ка, 2017. 400 с.
149. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. К.: *Вища школа*. 2017. 349 с
150. Педагогічний словник / [за ред. М. Д. Ярмаченка]. К.: *Педагогічна думка*, 2011. 516 с.
151. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін.; за ред. С. О. Сисоєвої. К.: Віпол, 2011. 502 с.
152. Пелипчук С. М. Педагогічні умови формування суб'єктності майбутніх юристів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К, 2017. 239 с.

153. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: К.І.С., 2014. 112 с. (Бібліотека з освітньої політики).
154. Попов Л. М., Пучкова І. М. Теоретико-експериментальне твердження моделі психологічної готовності здобувачів освіти до професійної діяльності. *Освіта і саморозвиток*. 2015. № 1. С. 53–58.
155. Посадові кваліфікаційні вимоги до персоналу кримінально-виконавчої інспекції Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ № 115 від 08.05.2008 р. Державного департаменту України з питань виконання покарань.
156. Поясок Т. Б. Основи психолого-педагогічної підготовки фахівців фінансово-економічного профілю: навч. Посібник. К.: ПП «ЕКМО», 2013. 288 с.
157. Правила адвокатської етики. *Юридичний вісник України*. 18-24 листопада. 2019. № 46.
158. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713–IV [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
159. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [електронний ресурс]: Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 // Законодавство України: офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (07.07.22).
160. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]: указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 // Законодавство України: офіційний веб-портал

Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (07.07.22).

161. Програма навчальної дисципліни «Психологія (загальна та юридична)» / [уклад.: В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько]. Х.: *Національна юридична академія України*, 2018. 15 с.
162. Програма навчальної дисципліни «Психологія судової діяльності» / [уклад.: В. Ю. Шепітько, Г. О. Чорний]. Х.: *Національна юридична академія України*, 2018. 7 с.
163. Професіограми і психограми професій педагогічного спрямування : метод. посіб. / [В. В. Синявський]. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 83 с.
164. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: [навч. посіб.] / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; за заг. ред. М. В. Артюшиної. К.: КНЕУ, 2018. 336 с.
165. Пуховська Л. П. Сучасні дослідження в галузі педагогічної освіти у країнах західної Європи. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія]; за ред. І. А. Зязюна. К.: Віпол, 2020. С. 565–589.
166. Результати та наслідки діяльності юридичної клінічної програми України у 2005 році [Електронний ресурс]. URL: <http://pravo.prostir.ua/library/403.html> (дата звернення: 23.10.2022)
167. Робоча навчальна програма дисципліни «Юридична психологія» [уклад. Котикова О. М.]. К.: КНЕУ, 2017. 29 с.
168. Романова Г. М. Підготовка викладачів економічних навчальних закладів до проектування навчальних технологій: монографія. К.: КНЕУ, 2019. 254 с.
169. Роскопіна Ю. О. Професійна підготовка юристів в американських університетах [Текст]: Автореф. Дисертація... кандидата пед. Природничі

- науки: 00.13.04 / Ю.В. О. Роскопіна; Державний навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький». Державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2014. 22 с.
170. Роскопіна Ю. О. Професійна підготовка юристів в університетах США [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ю. О. Роскопіна; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2014. 22 с.
171. Савельєва Н. М. Групові форми навчальної діяльності як засіб підвищення загально-педагогічної підготовки здобувачів освіти педвузів: дис... канд. пед. наук 13.00.01. Х., 2014. 201 с.
172. Савищенко В. М. Педагогічні умови формування професійно значущих якостей майбутнього юриста в процесі підготовки вищого навчального закладу: Автореф. дис ... канд.пед.наук: 13.00.04 / В. М. Савищенко; класичний. ПП – Запоріжжя, 2018. 20 с.
173. Савіщенко В. М. Педагогічні умови формування професійно значущих якостей майбутнього юриста. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. / [редкол. Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін].* Запоріжжя, 2017. Вип. 47. С. 283–288.
174. Савіщенко В. М. Педагогічні умови формування професійно значущих якостей майбутнього юриста. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*, №49, 2019. с. 283-288.
175. Самолук В. Діяльність юридичних клінік в Україні у сфері надання безоплатної правової допомоги. URL: <http://pravo.prostir.ua/library/399.html> (дата звернення: 18.10.22)

176. Семенов О. М., Насиленко Л. А. Українська мова: професійне керівництво – юрист. К., 2017. 268 с.
177. Семиченко В. А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід? Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / за ред. І. А. Зязюна. К.: Видавництво «ВІПОЛ», 2020. С. 176-204.
178. Семиченко В. А. Проблеми мотивації поведінки і діяльності людини. *Модульний курс психології*. К.: Мілленіум, 2014, 521 с.
179. Семиченко В. А. Сучасні проблеми вузівської психології. *Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: наук.-метод. збірник*. К., 2014. С. 100-102.
180. Ситуаційна методика навчання: теорія в практика / упоряд. О. Сидоренко, В. Чуба. К.: Центр інновацій та розвитку, 2021. 256 с.
181. Ситянін В. В. Практичні аспекти формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи. *Вісник післядипломної освіти*. К.: Університет менеджменту освіти АПН України, 2019. Вип. 13. С. 100–107.
182. Ситянін В. В. Практичні аспекти формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи. *Вісник післядипломної освіти*. 2020, 203 с.
183. Сікора Я. Б. Критерії та рівні сформованості професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 42. С. 154–159.
184. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: підручник для здобувачів освіти вищих навчальних закладів. *Навчальні заклади*. Харків: Меч, 2018. 390 с.

185. Сливка С. С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект). Львів: *Світ*, 2020. 336 с.
186. Словник української мови / [ред. кол. Акад. АН УРСР І. К. Білодід (голова), канд. філол. наук А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. К., 2020. Т. 1–11.
187. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса, 2006. 364 с.
188. Сметанський М. Проблема професіоналізму у вищій школі. *Вища освіта України*. 2006. № 2. С. 67-72.
189. Стандарти юридичних клінік України. Прийняті Асоціацією юридичних клінік України 16.11.2003, зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. URL: <http://pravo.prostir.ua/library/412.html>
190. Степко М. Ф. Компетентнісний підхід: його сутність. Що є прийнятним, а що проблемним для вищої освіти України? *Вища освіта України*. 2019. № 1. С. 43-52.
191. Стецюк Л. О. Проблеми вищої юридичної освіти та шляхи їх вирішення. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2019. № 1. С. 123–124.
192. Судова риторика Насиленко Л.А.: збірка міні-кейсів. В., 2013. 148 с.
193. Суханова Д. С. Юридична майстерність: американський підхід до підготовки майбутніх працівників. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 4. С. 50–53.
194. Суханова Д. С. Правова компетентність: американський підхід до підготовки майбутніх працівників. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 4. С.105

195. Сухарніков Ю. В. Сутнісні розбіжності діяльнісного й компетентнісного підходів до стандартизації освіти в Україні. *Педагогіка і психологія*. 2019. № 2. С. 32–42.
196. Таова А. А. Формування комунікативної компетентності здобувачів освіти – майбутніх юристів у навчальному процесі сучасного університету: дис. к-та пед. наук, 2021. 143 с.
197. Тараненко І. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*. К.: Контекст, 2020. С. 37-40.
198. Теймуразян А. Л. Формування професійно-значимих особистих якостей майбутніх юристів: дис... канд. пед. наук: 13.00.08. Гольятті, 2014. 222 с.
199. Теймуразян А. Л. Формування професійно значущих якостей особистості майбутніх юристів: Дис... канд.пед.наук: 13.00.08.Гольятті, 2015. 222 с.
200. Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» № 347/2002 від 17.04.2002 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=347%2F2002> (дата звернення: 16.11.2022)
201. Указ Президента України «Про національну програму правової освіти населення» № 992/2001 від 18.10.2001 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg==992%2F2001> (дата звернення: 31.11.2022)
202. Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін.* Харків: Право, 2014. № 4 (23). 360 с.

203. Ценко М. Б. Комунікативна компетентність майбутніх юристів. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 4 (23), 41-50.
204. Чупринський Б. О. Формування професійної культури майбутніх юристів: філософсько-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2020. 180 с.
205. Шевчук Л. І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти: Львів. 2018. 209 с.
206. Шишов С. Є. Поняття, компетентності в контексті якості освіти. *Стандарти і моніторинг в освіті*. 2019. №2. с. 32-34
207. Юридичні клініки в Польщі [Електронний ресурс]. URL: <http://pravo.prostir.ua/library/401.html> (дата звернення: 26. 12. 2022)

ДОДАТКИ

Додаток А

*Завдання тестової перевірки засвоєння основних загальнотеоретичних
понять юридичної діяльності*

1. Визначте, що відповідно до грецької міфології є основним символом правової діяльності та судочинства:

- А) богиня Феміда;
- Б) богиня Юнона;
- В) богиня Афродіта;
- Г) богиня Венера.

2. Надання правової допомоги кожній людині, яка її потребує, дія за принципом: «Роби добро, і воно до тебе повернеться» – це приклад принципу:

- а) істинності;
- Б) милосердя;
- В) людяності;
- Г) верховенства права.

3. Визначте, у чому полягає принцип вичерпності:

- А) юрист має бачити перед собою людину;
- Б) юрист немає права оцінювати людину за переконаннями, юрист має стояти лише за закону;
- В) кожна справа має бути доведена до кінця і в її рішенні не має бути двозначності;
- Г) необхідно створювати закони, які суперечать інтересам суспільства.

4. Зовні виражені, соціально-перетворюючі та тягнуть за собою певні правові наслідки акти юристів, які є підставою будь-якої професійно-юридичної діяльності – це:

- а) професійно-юридичні дії;

Б) нормативну поведінку;

В) духовний розвиток;

Г) трудова діяльність.

5. Юридична відповідальність – це:

А) закріплений у нормах моралі обов'язок вчинити примусове позбавлення правопорушника належних йому цінностей;

Б) закріплений у законодавстві та забезпечуваний державою юридичний обов'язок вчинити примусове позбавлення правопорушника належних йому цінностей;

В) визначений у звичаях обов'язок вчинити примусове позбавлення правопорушника належних йому цінностей;

Г) відповідальність юриста перед державою.

6. Правова інформація – це:

А) сукупність документованих відомостей про право, його систему;

Б) сукупність документованих або оголошених відомостей про правопорушення, боротьбу з ними та їх профілактику;

В) сукупність документованих або оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорушення, боротьбу з ними та їх профілактику;

Г) сукупність знань, які мають юристи;

7. Підготовка проектів документів, їх візування, доповнення; подання та захист інтересів організації в інших органах, установах – це професійні дії:

А) адвоката;

Б) нотаріуса;

В) юрисконсульт;

Г) слідчого;

Д) судді.

8. До суддів застосовують такі дисциплінарні стягнення:

- А) догану;
- Б) зниження кваліфікаційного класу;
- В) звільнення з посади;
- Г) правильні відповіді Б та В;

9. За змістом юридична діяльність поділяється на:

- А) адвокатську, слідчу, прокурорську, судову, нотаріальну;
- Б) консультування, тлумачення, виступ у юридичних установах, ведення юридичної справи та ін;
- В) пізнавально-пошукову, організаційну, реконструктивну, реєстраційну, комунікативну;
- Г) правильної відповіді немає.

10. Яке визначення відповідає об'єктам юридичної діяльності:

- А) це явища, процеси та предмети навколишнього світу, щодо яких здійснюється правова дія;
- Б) це професійні юристи, їх об'єднання та установи державного чи не державного походження;
- В) це норми права, правові категорії, юридична техніка та різноманітні предмети матеріального світу, які допомагають у досягненні мети юридичної діяльності;
- Г) правильної відповіді немає.

11. Методами юридичної науки є:

- А) політичний, юридичний, превентивний, виховний;
- Б) прогностичний, економічний, евристичний;
- В) історичний аналіз, синтез, порівняння.

Обробка результатів

За кожную правильну відповідь нараховується 0,5 бали. Підраховується загальна кількість балів, за яким і визначається рівень засвоєння основних понять

юридичної діяльності: Високий (10 - 11), Достатній (8 - 9), Середній (5 - 7), Низький (менше 5).

Додаток Б

Завдання для визначення здатності виявляти, припиняти, розкривати та розслідувати злочини у майбутній професійній діяльності

1. 56-річний Коваленко після розпиття спиртного прийшов у будинок раніше йому знайомої 76-річної Пивоварової, знаючи, що вона страждає на тяжке хронічне захворювання, і застосувавши фізичну силу, спочатку згвалтував, а потім здійснив щодо неї насильницькі дії сексуального характеру. Після цього, побоюючись, що потерпіла повідомить про це в поліцію скоїв вбивство жінки шляхом завдання 25 ударів ножем по голові та інших частин тіла. Від отриманих подій Пивоварова померла дома. Дайте розгорнуту кваліфікацію незаконним діям Коваленко.

2. Бекесов, будучи співробітником служби спецтранспорту колони та обіймаючи посаду водія, перебуваючи на льотному полі аеропорту, при під'їзді заднім ходом до вантажних дверей вантажного відсіку повітряного судна для завантаження багажу пасажирів у повітряне судно, діючи необережно, не впорався з керуванням спецмашини, скоїв зіткнення з нижньою задньою площиною повітряного судна, внаслідок чого пошкодив обшивку повітряного судна з пошкодженням внутрішнього силового набору фюзеляжу, чим завдав великих матеріальних збитків.

3. Знаючи, що Тефін був судимий за збут наркотичних засобів, а тепер мешкає у своїх батьків, наркоман Вакуленко вирушив до нього з проханням продати йому наркотики. Тефін сказав Вакуленку, що наркотиками давно не торгує. Проте Вакуленко протягом тижня чіплявся до Тефіна з проханням продати йому наркотики. Щоб позбутися нав'язливого візитера, Тефін вирішив «пожартувати» з нього і продав йому під виглядом наркотиків 500 грамів крохмалю. Чи є у діях Тефіна склад злочину.

4. Махагонів, знаючи, що в сейфі у начальника цеху напередодні дня зарплати зберігається велика сума грошей близько 1 млн. грн. Маючи намір таємне розкрадання цих грошей, він зламав сейф, проте той виявився порожнім. Жодної шкоди завдано власнику не було. Чи є ознаки злочину в діях Махагонова?

5. Співробітники поліції затримали неповнолітнього Овчаренка, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, пояснив, що його приятель 19-річний Петрищев пригостив його пивом. Чи містяться якісь ознаки злочину в діях Петрищева?

6. Харченко у комунальній квартирі з особливою жорстокістю вбив стареньку, сусідку по кімнаті, бо йому здалося, що вона підсипала отрути в суп. Судово-психіатричною експертизою встановлено, що Харченко страждає на шизофренію і при скоєнні злочину не усвідомлював фактичного характеру та суспільної небезпеки своїх дій. Чи підлягає Харченко кримінальній відповідальності?

8. Наркоман Місяло, перебуваючи у стані абстиненції (наркотичного голодування), проникнув у припаркований біля магазину автомобіль та викрав дорогу аудіосистему, але був затриманий власником автомобіля. Чи Місяло підлягає кримінальній відповідальності?

9. Василенко схилив Дьомкіна до вбивства Танькова. Василенко дав йому з цією метою фінський ніж. Однак напередодні скоєння злочину Дьомкін добровільно відмовився від скоєння злочину. Вирішіть питання про кримінальну відповідальність Дьомкіна та Василенко. Як слід кваліфікувати дії учасників?

Додаток В*Робоча програма дисципліни «Професійна компетентність майбутнього юриста»*

Робоча програма визначає зміст та структуру дисципліни «Професійна компетентність майбутнього юриста». Програма складена відповідно до державного освітнього стандарту вищої освіти, з урахуванням вимог та здійснення освітньої діяльності за освітніми програмами вищої освіти – програмами бакалаврату.

1. Найменування дисципліни.

«Професійна компетентність майбутнього юриста» за спеціальністю .

2. Мета та завдання вивчення дисципліни.

Метою вивчення дисципліни є формування загальнокультурних та професійних компетенцій, професійно-етичних норм юридичної діяльності, ціннісних орієнтацій майбутніх спеціалістів у галузі юриспруденції.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення основних завдань:

1. Формування навичок юридичної діяльності, забезпечення професійної спеціалізації здобувачів освіти.

2. Розвиток компонентів професійної культури майбутніх фахівців у галузі юриспруденції (професійно значущих якостей, професійно-етичних норм юридичної діяльності, цінностей та ціннісних орієнтацій юристів).

3. Актуалізація особистісного потенціалу здобувачів освіти для ефективного вирішення професійних завдань.

3. Місце дисципліни у структурі основної освітньої програми.

Дисципліна «Професійна компетентність майбутнього юриста» є дисципліною факультативного циклу, що викладається на 4-му курсі навчання.

На момент початку вивчення дисципліни студент повинен успішно освоїти дисципліни «Початкова професійна підготовка та запровадження у спеціальність», «Основи професійної діяльності», «Професійна етика», «Психологія у діяльності співробітників внутрішніх справ».

В результаті їх освоєння студент повинен: знати: об'єкти, область та конкретні види професійної діяльності спеціаліста в галузі юриспруденції; світоглядні та методологічні засади юридичного мислення; предмет професійної етики юристів, основні етичні поняття та категорії; вміти: оперувати основними юридичними поняттями та категоріями; аналізувати юридичні факти та правові відносини, що виникають у зв'язку з ними; виявляти зміст та особливості професійної етики в юридичній діяльності; володіти: навичками збору та обробки інформації, що має значення для реалізації правових норм у відповідних галузях професійної діяльності; визначення моральної специфіки у юридичної діяльності, освоїти компетенції: ОК-1, ОК-3, ОК-5.

Розділи (теми) дисципліни та міждисциплінарні зв'язки із забезпечуваними (наступними або освоєними) дисциплінами: вивчення дисципліни реалізується у тісному взаємозв'язку з навчальними дисциплінами, що вивчаються на 2 – 4 курсах: «Початкова професійна підготовка та навчання», «Професійна етика», «Психологія у діяльності співробітників внутрішніх справ», «Актуальні проблеми окремих галузей права».

Перелік запланованих результатів навчання з дисципліни, співвіднесених із запланованими результатами освоєння освітньої програми. Процес вивчення дисципліни спрямований на формування наступних професійних компетенцій у професійній діяльності:

- здатний здійснювати професійну діяльність на основі розвиненої правосвідомості, правового мислення та правової компетентності (ПК-2);

- здатний поважати честь та гідність особистості, дотримуватися та захищати права та свободи людини та громадянина (ПК-9).

У результаті вивчення дисципліни у здобувача освіти мають бути сформовані такі знання, вміння та володіння, необхідні формування професійних компетенцій:

Індекс компетенції	Перелік компонентів
ПК-2	знати: особливості професійної культури юриста, її основні елементи та функції; роль культури у формуванні ціннісних орієнтацій у професійної діяльності; вміти: самостійно освоювати прикладні знання, необхідних роботи у конкретних сферах юридичної практики; приймати рішення та вчиняти юридичні дії у точній відповідності до закону; визначати можливі шляхи вирішення моральних конфліктних ситуацій у професійній діяльності; володіти: навичками оцінки фактів та явищ професійної діяльності з правової та етичної точок зору.
ПК -9	знати: сутність та зміст основних понять, категорій, правових статусів суб'єктів, правовідносин у різних галузях матеріального та процесуального права; вміти: використовувати знання для аналізу соціально значущих проблем та процесів, вирішення соціальних та професійних завдань; застосовувати моральні норми та правила поведінки у конкретних життєвих ситуаціях; володіти: навичками вжиття необхідних заходів захисту прав людини та громадянина.

Обсяг дисципліни в залікових одиницях із зазначенням кількості академічних годин, виділених на контактну роботу здобувачів освіти з викладачем (за видами навчальних занять) та на самостійну роботу здобувачів освіти.

Очна форма навчання, нормативний термін навчання – 5 років, з урахуванням середньої освіти.

Правове забезпечення національної безпеки, очна форма навчання, термін навчання – 5 років, на базі середньої (повної) загальної освіти

Вид навчальної роботи	Всього годин	Семестр
Аудиторні заняття (всього)	36	36
В тому числі:		
Лекції (Л)	18	18
Семінари (С)		
Практичні заняття (ПЗ)	18	18
Лабораторні роботи (ЛР)		
Контрольна робота (КР)		
Курсова робота		
Самостійна робота (всього)	36	36
Самостійна робота, що забезпечує підготовку до аудиторних занять:		
Підготовка до семінарів, практичних (лабораторних) занять	18	18
Практикум	14	14
Підготовка до контрольної роботи	4	4
Інші види самостійної роботи:		
Курсова робота		
Реферат		
Підготовка до проміжної атестації:		2
Залік		2
Проміжна атестація: залік	72 2	72

Зміст дисципліни, структурований за темами, розділами, із зазначенням відведеної на них кількості академічних годин та видів навчальних занять.

Зміст розділів, тем дисципліни.

Тема 1. Професійна компетентність як соціокультурний феномен. Предметний та соціальний контексти загальної та професійної компетентності. Поняття, сутність та зміст професійної компетентності спеціаліста в галузі юриспруденції. Функції професійної компетентності. Чинники формування професійної компетентності юриста.

Тема 2. Професійно-юридична діяльність як основа формування професійної культури спеціалістів у галузі юриспруденції. Сутність, зміст, види та основні функції юридичної діяльності. Соціальна спрямованість юридичної професії. Юристи як соціально-професійна група: особливості групової

свідомості та групової діяльності, типові властивості представників групи. Спеціалізовані професійно-юридичні групи.

Тема 3. Структура професійної компетентності спеціаліста у галузі юриспруденції. Професійна компетентність, як система. Основні елементи професійної культури юриста: загальнокультурні та професійні компетенції, професійно-важливі якості, професійно-етичні норми юридичної діяльності, цінності та ціннісні орієнтації юристів.

Тема 4. Загальнокультурні та професійні компетенції. Структура соціально-професійної компетентності спеціаліста в галузі юриспруденції у контексті вимог. Професійно-юридичні завдання та професійні компетенції юриста. Сучасні технології, що забезпечують формування загальнокультурних та професійних компетенцій майбутніх спеціалістів у галузі юриспруденції.

Тема 5. Професійно значущі якості. Професійно значущі та особисті якості фахівців у галузі юриспруденції, що забезпечують ефективне виконання юридичної діяльності. Загальні та специфічні професійно значущі якості юриста. Особистісне професіографування.

Тема 6. Професійно-етичні норми юридичної діяльності. Принципи професійної етики. Правила етикету спеціалістів у галузі юриспруденції.

Тема 7. Цінності та ціннісні орієнтації юристів. Цінності юридичної діяльності: характер та механізм функціонування. Формування ціннісних орієнтацій. Роль та місце ціннісних орієнтацій у системі професіогенезу спеціаліста в галузі юриспруденції.

Тема 8. Рівні професійної компетентності спеціаліста у галузі юриспруденції. Критерії сформованості професійної культури фахівців у галузі юриспруденції.

Розділи (теми) дисципліни та види навчальних занять (тематичні плани).

Очна форма навчання, нормативний термін навчання – 4 роки, з урахуванням середньої освіти.

Правове забезпечення національної безпеки, очна форма навчання, термін навчання – 4 роки, на базі середньої (повної) загальної освіти

№ теми	Найменування розділу, теми дисципліни, видів самостійної роботи	Л	С	ПЗ	ЛР	КР/К.	Всього ауд.	СР	Всього
1	Професійна культура як соціокультурний феномен	2		2			4	2	6
2	Професійно-юридична діяльність як основа формування професійної культури спеціалістів у галузі юриспруденції	4		2			6	6	12
3	Структура професійної культури спеціаліста у галузі юриспруденції	2		2			4	4	8
4	Загальнокультурні та професійні компетенції	2		4			6	10	16
5	Професійно значущі якості	2		2			4	4	8
6	Професійно-етичні норми юридичної діяльності	2		2			4	4	8
7	Цінності та ціннісні орієнтації юристів	2		2			4	4	8
8	Рівні професійної культури спеціаліста в галузі юриспруденції	2		2			4	2	6
	Підготовка до заліку								2
	Залік								2
	Разом:	18		18			36	36	72

Перелік навчально-методичного забезпечення для самостійної роботи здобувачів освіти з дисципліни:

Фонд оціночних засобів щодо проміжної атестації здобувачів освіти з дисципліни. Перелік компетенцій із зазначенням етапів формування в процесі освоєння освітньої програми, опис показників оцінювання компетенцій. Перелік компетенцій та основні етапи їх формування у процесі освоєння дисципліни, опис показників оцінювання компетенцій.

Перелік компетенцій	Показники оцінювання компетенції та основні етапи їх формування
Оцінка рівня сформованості компетенції	
ПК-2	Перелік навчально-методичного забезпечення для самостійної роботи здобувачів освіти з дисципліни: Фонд оціночних засобів щодо проміжної атестації здобувачів освіти з дисципліни. Перелік компетенцій із зазначенням етапів формування в процесі освоєння освітньої програми, опис показників оцінювання компетенцій. Перелік компетенцій та основні етапи їх формування у процесі освоєння дисципліни, опис показників оцінювання компетенцій
ПК -9	правові та моральні норми професійної діяльності; вміти: дотримуватись принципів професійної етики юриста; застосовувати правові та моральні норми та правила поведінки в
	професійної діяльності та конкретних життєвих ситуаціях; володіти: навичками вжиття необхідних заходів захисту прав людини та громадянина.

Орієнтовна реалізація компетенцій в освоєних темах дисципліни

№ п/п	Найменування теми, яка формує компетенції	Реалізовані компетенції
		ПК
1.	Тема 1. Професійна культура як соціокультурний феномен	ПК-2
2.	Тема 2. Професійно-юридична діяльність як основа формування професійної культури фахівців у галузі юриспруденції	ПК-2, ПК-9
3.	Тема 3. Структура професійної культури спеціаліста у галузі юриспруденції	ПК-2, ПК-9
4.	Тема 4. Загальнокультурні та професійні компетенції	ПК-2, ПК-9
5.	Тема 5. Професійно значущі якості	ПК-2, ПК-9
6.	Тема 6. Професійно-етичні норми юридичної діяльності	ПК-9
7.	Тема 7. Цінності та ціннісні орієнтації юристів	ПК-9
8.	Тема 8. Рівні професійної культури спеціаліста у галузі юриспруденції	ПК-2, ПК-9

Опис показників та критеріїв оцінювання компетенцій, освоєних щодо дисципліни, на різних етапах їх формування, опис шкал оцінювання

Шкала оцінювання	Показники та критерії оцінювання освоєння компетенцій

5	☐ повні знання з теми розділу, частини або всього курсу навчальної програми; ☐ практичне виконання завдань на оцінку «відмінно» шляхом комплексного застосування професійно-предметних знань, прояв підвищеної інтелектуально-творчої активності; ☐ самостійна робота на практичних заняттях.
4	☐ достатні знання з теми, розділу, частини або всього курсу навчальної програми; ☐ практичне виконання завдань на оцінку «добре» шляхом застосування професійно-предметних знань, відтворення власного чи чужого досвіду, прояв інтелектуально-творчої активності; ☐ самостійна робота на практичних заняттях.
3	☐ недостатній обсяг знань за темою, розділом, частиною або всім курсом навчальної програми; ☐ практичне виконання завдань на оцінку «задовільно», здійснення дій за зразком, відсутність творчої активності; ☐ самостійна робота на практичних заняттях.
2	☐ фрагментарні знання або відсутність їх за темою, розділом, частиною або всім курсом навчальної програми; ☐ практичне виконання завдань на оцінку «незадовільно», відсутність пізнавальної та творчої активності; ☐ нездатність до самостійної роботи на практичних заняттях.

Ступінь сформованості компетенції у здобувачів освіти під час проведення проміжної атестації визначається у вигляді наступних показників диференційованого заліку: «відмінно» і «добре», «задовільно», «незадовільно».

Оцінка за курсом «Професійна компетентність майбутнього юриста» на заліку складається з оцінок, отриманих за виконання практичних завдань у семестрі, знання теоретичного розділу у формі тестування за тестами, затвердженими у визначеному порядку. Оцінка «відмінно, «добре» чи «задовільно» виставляється, якщо той, хто навчається, продемонстрував знання, вміння та володіння, що відповідають рівню сформованості компетенції, що оцінюється на оцінку «задовільно» і вище. Оцінка «незадовільно» виставляється, якщо той, хто навчається, не показав знання, вміння та володіння, що відповідають рівню сформованості компетенції, що оцінюється на позитивну оцінку.

Типові контрольні завдання, інші матеріали, необхідні оцінки знань і умінь, навичок, досвіду діяльності, характеризуючих етапи формування компетенцій у процесі освоєння дисципліни. Типові контрольні завдання та інші матеріали, необхідні оцінки знань і умінь на 1-му етапі формування компетенцій у процесі вивчення дисципліни. Перелік питань для підготовки до проміжної атестації до заліку у 6 семестрі з дисципліни «Професійна культура майбутнього юриста»

Питання на тему 1. Професійна культура як соціокультурний феномен.

1. Загальна культура.
2. Професійна компетентність.
3. Сутність та зміст професійної культури спеціаліста в галузі юриспруденції.
4. Функції професійної культури.
5. Чинники формування професійної культури юриста.

Запитання на тему 2. Професійно-юридична діяльність як основа формування професійної культури фахівців у галузі юриспруденції.

1. Професіоналізм як наслідок розвитку особистісного потенціалу людини у діяльності.
2. Сутність та зміст юридичної діяльності.
3. Види юридичної діяльності.
4. Основні функції юридичної діяльності.
5. Соціальна спрямованість юридичної професії.
6. Юристи як соціально-професійна група: особливості групової свідомості та групової діяльності
7. Спеціалізовані професійно-юридичні групи.
8. Професійна діяльність – умова розвитку та реалізації професійної культури юриста.

Питання на тему 3. Структура професійної культури фахівця у галузі юриспруденції.

1. Системний характер професійної культури.
2. Основні елементи професійної культури юриста.
3. Взаємозв'язок та взаємозумовленість елементів професійної компетентності.
4. Розвиток професійної культури у процесі становлення професіоналізму.
5. Підвищення ефективності діяльності, як індикатор розвитку професійної культури.

Питання на тему 4. Загальнокультурні та професійні компетенції.

1. Структура соціально-професійної компетентності спеціаліста у сфері юриспруденції у тих вимог.
2. Співвідношення професійно-юридичних завдань та професійних компетенцій юриста.

Специфіка компетенцій представників спеціалізованих професійно-юридичних груп. Сучасні технології, що забезпечують формування загальнокультурних та професійних компетенцій майбутніх спеціалістів у галузі юриспруденції: контекстного, проблемного, модульного, програмованого, ігрового, розвиваючого навчання.

Питання на тему 5. Професійно значущі якості.

1. Професійно значущі якості фахівців у галузі юриспруденції.
2. Професіограма юриста.
3. Загальні професійно значущі якості адвоката.
4. Специфічні професійно значущі якості юриста.
5. Особистісне професіографування.
6. Формування та розвиток професійно значущих якостей спеціаліста в галузі юриспруденції.

Питання на тему 6. Професійно-етичні норми юридичної діяльності.

1. Принципи професійної етики адвоката.
2. Основні правові та етичні норми та правила поведінки фахівців у галузі юриспруденції.
3. Основи взаємодії в системах «адвокат – клієнт», «слідчий – потерпілий», «прокурор – обвинувачений» та ін.
4. Основи корпоративної етики.
5. Шляхи та напрями підвищення етики в юридичній діяльності.

Питання на тему 7. Цінності та ціннісні орієнтації юристів.

1. Цінності юридичної діяльності: характер та механізм функціонування.
2. Формування ціннісних орієнтацій представників спеціалізованих професійно-юридичних груп.
3. Роль та місце ціннісних орієнтацій у системі професіогенезу спеціаліста в галузі юриспруденції.

Питання на тему 8. Рівні професійної культури спеціаліста у галузі юриспруденції.

1. Характеристика рівнів професійної культури спеціаліста у галузі юриспруденції.
2. Критерії сформованості професійної культури фахівців у галузі юриспруденції.
3. Шляхи підвищення рівня професійної культури юриста.
4. Методичні матеріали, що визначають процедури оцінювання знань, умінь, навичок та (або) досвіду діяльності, що характеризують етапи формування компетенцій. Оцінювання якості знань і умінь, необхідні формування компетенцій здобувачів освіти (проміжна атестація), проводиться у вигляді прийому заліку. Оцінюючи теоретичних знань і практичних умінь здобувачів освіти на заліку враховуються їх у роботі на практичних заняттях.

Теоретична частина заліку проводиться шляхом виконання тестових завдань у письмовому чи іншому вигляді. Для підготовки кафедри, що навчаються до заліку, розробляється перелік питань, що охоплюють весь програмний матеріал частини дисципліни, які включаються до залікового тесту. Один тест повинен складатися не менше ніж із 10 питань. Оцінка за тестом виставляється «відмінно», «добре», «задовільно» чи «не задовільно». Оцінка «відмінно», «добре», «задовільно» виставляється, якщо той, хто навчається, продемонстрував знання з дисципліни, що відповідають рівню сформованості компетенції, що оцінюється на оцінку «задовільно» та вище. Оцінка «незадовільно» виставляється, якщо той, хто навчається, не показав знання, що відповідають рівню сформованості компетенції, що оцінюється на позитивну оцінку. Критерій оцінки (кількість правильних відповідей на диференційовану оцінку) по тесту повинен визначатися в пояснювальній записці до затвердженого, у порядку тесту.

Оцінюючи практичного виконання завдань необхідно керуватися розробленими методичними матеріалами для конкретного заняття.

Пропонується наступна форма системи оцінювання заліку:

Оцінка	Виконання практичних завдань (оцінка)	Теоретичний розділ (оцінка)
«відмінно»	5	не нижче 4
«добре»	не нижче 4	не нижче 3
«задовільно»	не нижче 3	не нижче 3
«незадовільно»	2	2

Перелік основної та додаткової навчальної літератури, необхідної для освоєння дисципліни. Для успішного вивчення матеріалу здобувача освіти

необхідно враховувати такі рекомендації. Неодмінними умовами успішного засвоєння навчального матеріалу є глибоке опрацювання здобувачами освіти рекомендованих до вивчення нормативних актів, навчальної та наукової літератури, а також постійна взаємодія з викладачами кафедри для своєчасного вирішення питань, що виникають. У ході проведення практичного заняття здобувачі освіти виконують практичні завдання, вирішують ситуативні завдання, беруть участь у рольових іграх, відпрацьовують навички заповнення нормативних та процесуальних документів.

Мета зазначених форм навчання полягає у формуванні професійної культури майбутніх фахівців у галузі юриспруденції, розвитку практичних навичок та умінь юридичної діяльності.

Зразкові плани практичних занять

Тема 1. Професійна культура як соціокультурний феномен

План

Обговорення питань:

1. Загальна культура
2. Професійна культура
3. Сутність та зміст професійної культури спеціаліста в галузі юриспруденції
4. Функції професійної культури.

2. Практичне завдання: заповнити таблицю «Фактори формування професійної культури юриста» з наступними колонками: № п/п.; фактор формування професійної культури; характеристика фактора

3. «Відкрита трибуна»: обговорення висловлювання Альберта Швейцера «Ідеал культурної людини є не що інше, як ідеал людини, яка за будь-яких умов зберігає справжню людяність».

4. Написати есе «Юрист – професія творча».

Тема 2. Професійно-юридична діяльність як основа формування професійної культури спеціалістів у галузі юриспруденції

План

1. Обговорення питань:

- Професіоналізм як наслідок розвитку особистісного потенціалу людини у діяльності.
- Сутність та зміст юридичної діяльності.
- Види юридичної діяльності.
- Основні функції юридичної діяльності.
- Соціальна спрямованість юридичної професії.
- Юристи як соціально-професійна група: особливості групової свідомості та групової діяльності
- Спеціалізовані професійно-юридичні групи.
- Професійна діяльність – умова розвитку та реалізації професійної культури юриста.

2. Практичні завдання:

- Скласти схему «Функції юридичної діяльності»;

Заповнити таблицю «Види юридичної діяльності» з наступними колонками: № п / п.; вид юридичної діяльності; об'єкт професійної діяльності; професійні задачі

3. Демонстрація та обговорення відеоматеріалу «Особливості професійної діяльності представників спеціалізованих професійно-юридичних груп».

Тема 3. Структура професійної культури спеціаліста у галузі юриспруденції Час: 2 години.

План

1. Обговорення питань:

Системний характер професійної культури (основні елементи професійної культури юриста, взаємозв'язок та взаємозумовленість елементів професійної

культури, розвиток професійної культури у процесі становлення професіоналізму, підвищення ефективності діяльності як індикатор розвитку професійної культури).

2. Практичні завдання:

Скласти таблицю «Структура професійної культури юриста»;

Скласти схему «Взаємозв'язок та елементів професійної культури».

3. «Відкрита трибуна».

Тема 4. Загальнокультурні та професійні компетенції.

План

1. Обговорення питань:

- Структура соціально-професійної компетентності спеціаліста у сфері юриспруденції у тих вимог.
- Співвідношення професійно-юридичних завдань та професійних компетенцій юриста.
- Специфіка компетенцій представників спеціалізованих професійно-юридичних груп.
- Сучасні технології, що забезпечують формування загальнокультурних та професійних компетенцій майбутніх спеціалістів у галузі юриспруденції: контекстного, проблемного, модульного, програмованого, ігрового навчання.

2. Практичні завдання:

Вирішення ситуативних завдань: за фабулою справи здійснити правовий аналіз, розробити схему підготовки у справі та сформулювати позицію у справі; на підставі аналізу матеріалів судового розгляду у справі, визначити основні напрямки діяльності адвоката з супроводу виконавчого провадження та скласти план роботи щодо кожного з них; підготовка проєктів юридичних документів; вирішення проблемних професійно-орієнтованих завдань.

3. Моделювання професійних ситуацій «Опитування свідка», «Огляд місця події».

4. Рольові ігри «Прес-конференція», «Професійні труднощі».

5. Виконання індивідуальних завдань: підготувати розгорнутий план аутсорсингу компанії, у якому вказати: а) напрями комплексного юридичного забезпечення підприємства; б) основні види юридичної діяльності у рамках аутсорсингу компанії.

Тема 5. Професійно значущі якості

План

1. Обговорення питань:

- Професійно значущі якості фахівців у галузі юриспруденції
- Професіограма юриста
- Загальні професійно значущі риси юриста
- Специфічні професійно значущі якості юриста
- Особистісне професіографування
- Формування та розвиток професійно значущих якостей спеціаліста в галузі юриспруденції

2. Рольові ігри «Професійний почерк», «Кадрове агентство».

3. Практичні завдання:

Вирішення ситуативних завдань;

Моделювання професійних ситуацій: «Дії адвоката під час опитування свідків із різним типом поведінки»».

Тема 6. Професійно-етичні норми юридичної діяльності

План

1. Обговорення питань:

- Принципи професійної етики юриста.

- Основні правові та етичні норми та правила поведінки фахівців у галузі юриспруденції.
- Основи взаємодії в системах «адвокат – клієнт», «слідчий – потерпілий», «прокурор – обвинувачений» та ін.
- Основи корпоративної етики
- Шляхи та напрями підвищення етики у юридичній діяльності

2. Практичне завдання:

Вирішення проблемних професійно-орієнтованих завдань. На підставі аналізу матеріалів прес-служби, періодичного друку підібрати приклади порушень професійно-етичних норм юридичної діяльності, обговорити їх у групах та дати правову оцінку діям юристів.

3. Демонстрація та обговорення відеоматеріалу «Причини порушення взаємодії в системах «адвокат – клієнт», «слідчий – потерпілий», «слідчий – свідок».

4. Рольові ігри «Вгадай юриста», «Професійний кодекс юриста».

Тема 7. Цінності та ціннісні орієнтації юристів

План

1. Обговорення питань:

- цінності юридичної діяльності: характер та механізм функціонування.
- формування ціннісних орієнтацій представників спеціалізованих професійно-юридичних груп.
- роль та місце ціннісних орієнтацій у системі професіогенезу спеціаліста в галузі юриспруденції.

2. Практичне завдання:

- моделювання професійних ситуацій «Дії слідчого при спробі надання хабара родичами підозрюваного;

– за матеріалами справ щодо порушення Кодексу професійної етики скласти групову експертну оцінку діям адвоката.

3. Рольова гра «Розвінчання стереотипів».

4. Написати есе «Основні цінності юридичної діяльності».

Тема 8. Рівні професійної культури спеціаліста у галузі юриспруденції

План

1. Обговорення питань:

Характеристика рівнів професійної культури спеціаліста у галузі юриспруденції.

Критерії сформованості професійної культури спеціалістів у галузі юриспруденції.

Шляхи підвищення рівня професійної культури юриста.

2. Практичні завдання:

- скласти таблицю «Рівні професійної культури спеціаліста у галузі юриспруденції»;
- самоаналіз сформованості професійної культури.

3. «Відкрита трибуна»: обговорення висловлювання Вільгельма Рошера: «Чим вища культура, то вище цінується праця».

Методичні рекомендації щодо організації вивчення дисципліни для викладача. Вивчення дисципліни «Професійна культура майбутнього юриста» здійснюється у формі навчальних занять під керівництвом професорсько-викладацького складу кафедри та самостійної підготовки здобувачів освіти. Основними видами навчальних занять із вивчення даної дисципліни є лекційні та практичні заняття. Під час проведення навчальних занять використовуються елементи класичних та сучасних педагогічних технологій.

Заняття проводяться в аудиторіях університету. Організація та проведення занять ґрунтується на педагогічних принципах, методах, способах та засобах,

застосовних для навчання майбутніх спеціалістів. Спеціалістів у галузі юриспруденції. Робота на таких заняттях відбувається у фронтальній та індивідуальній формах, у малих групах (де у кожній групі виразно практичне завдання). Крім усного викладу матеріалу, в процесі практичних занять передбачається використовувати візуальну підтримку у вигляді мультимедійних презентацій, фільмів та слайдів відповідного змісту занять, що відображають основні тези, поняття, схеми, ілюстрації, витяги з навчальних та документальних фільмів на тему занять.

Оцінювання знань здобувачів освіти проводиться у формі поточної, попередньої та проміжної атестації. Контроль поточної успішності здобувачів освіти – поточна атестація – проводиться в ході семестру з метою визначення рівня засвоєння знань, що навчаються; сформованості вони умінь; своєчасного виявлення викладачем недоліків у підготовці здобувачів освіти та вжиття необхідних заходів щодо її коригування; удосконалення методики навчання; організації навчальної роботи та надання учням індивідуальної допомоги.

До контролю поточної успішності належать перевірка знань, умінь та навичок здобувачів освіти: на заняттях; за результатами виконання здобувачами освіти практичних завдань. Контроль за виконанням здобувачами освіти кожного виду робіт може здійснюватися поетапно та бути підставою для попередньої та проміжної атестації з дисципліни.

Попередня атестація здобувачів освіти проводиться викладачем з метою підбиття проміжних підсумків поточної успішності, аналізу стану навчальної роботи, виявлення неуспішних, оперативної ліквідації заборгованостей. Проміжна атестація здобувачів освіти проводиться з метою виявлення відповідності рівня їх теоретичних знань, практичних умінь та навичок з дисципліни вимог за напрямом підготовки (спеціальності) у формі заліку.

Перелік інформаційних технологій, що використовуються під час здійснення освітнього процесу з дисципліни, включаючи перелік програмного забезпечення та інформаційних довідкових систем.

а) програмне забезпечення:

1. Системне програмне забезпечення (Windows).
2. Прикладне програмне забезпечення (Microsoft Office).

Опис матеріально-технічної бази, яка потрібна на здійснення освітнього процесу з дисципліни. Для забезпечення навчального процесу з дисципліни «Юридична клініка»:

1. Спеціалізований кабінет.
2. Наочні та навчальні посібники.
3. Мультимедійне обладнання.